

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- CSORBA GYÖZÖ versei 769
SÁNDOR IVÁN: Leperegnek a nyolcvanas évek (esszé) 771
VASADI PÉTER verse 781
KASZÁS MÁTÉ: Fárasztó közelsége (elbeszélés) 783
DARVASI LÁSZLÓ verse 786

*

A '84-es kijárat

- KUKORELLY ENDRE: „A '84-es kijárat” elé 787
HEKERLE LÁSZLÓ: A nincstelenség előtt (esszé) 789
KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: A hanyatlás vitéze (regény-
részlet) 793
MARNÓ JÁNOS verse 809
FOGARASSY MIKLÓS: A szenvedély visszahajlítása (*Marnó
János verséről*) 814
GYÖRE BALÁZS elbeszélései 817
FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: A túlsó parton (esszé) 819
BALASSA PÉTER: Meghívás közben (*Részlet egy naplóból*) 825
CZAKÓ GÁBOR: Magyar rémmesék 830
MÁRTON LÁSZLÓ: A tűzfal (*Részlet egy útirajzból*) 833
KEREKES SÁNDOR: A negyedik (elbeszélés) 838
RÁCZ PÉTER versei 845
ESTERHÁZY PÉTER: Egy hivatásos álmodó följegyzéseiből 847

*

- KOCZKÁS SÁNDOR: „Szorong a szívben a világ”
(*Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött verseiről*) 850
CSUHAI ISTVÁN: Mennyi az idő – és van-e még?
(*Balázs Attila regényéről*) 854
BECK ANDRÁS: „Ki az a te vagy az?” (*Kornis Mihály:
Ki vagy te*) 858
KÁROLYI CSABA: Vasadi Péter: Fényromok 861
TÓTH KÁROLY: Albert Zsuzsa: Az éjszakai lakó 863

1987

SZEPTEMBER

Képek

SZIRTES JÁNOS: „Quetzalcoatl” 782, „Oaxaca” 788, „Kukul-
kán” 808, „Xipe totec” 816, „Diaz” 829, „Ixtlilxochitl herceg” 832,
„Cortez” 857

JELENKOR

XXX. ÉVFOLYAM

9. SZÁM

Főszerkesztő
HALLAMA ERZSÉBET

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÖZÖ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, KALÁSZ MÁRTON,
PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17., I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: dr. Jádi János

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR)
Budapest V., József nádor tér 1. - 1900 - közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj 1 évre: 192,- Ft. Megjelenik: havonként.

87-2418 Pécsi Szikra Nyomda - Felelős vezető: Farkas Gábor igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A PANNÓNIA KÖNYVEK sorozatában megjelent *Arató Károly* válogatott és új verseit tartalmazó gyűjteménye, a *Néma verseny*.

*

A XII. BARANYAI IRODALOMTANÍTÁSI NAPOK rendezvénysorozatán, melyre június 30. és július 2. között került sor Pécsen, *Nagy László* életműve állt a középpontban. Többek között *Görömbei András*, *Nagy Imre*, *Jánosi Zoltán*, *Domokos Mátyás* és *Bókay Antal* tartottak előadást *Nagy László* költészetéről. Az Irodalomtanítási Napok keretében nyílt meg *Nagy László* grafikai kiállítása, *Hegeđús D. Géza* előadást tartott, s a résztvevők ellátogattak Iszkázra, ahol *Szederkényi Ervinné* előadását követően megtekintették a *Nagy László Emlékházat*.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A pécsi Kisgalériában július 6. és augusztus 2. között láthatták az érdeklődők *Kertészti Ágnes* üvegtervező iparművész kiállítását. – Július 16-án nyílt meg és 26-ig volt látható a Kossuth Lajos utcai Képcsarnokban a *Pécs – pécsi ecsettel* című kiállítás, amelyen *H. Bakonyi Klára*, *Kelle Sándor*, *Pandur József*, *Soltra Elemér* és *Vata Emil* mutatták be munkáikat. – Augusztus 2. és 16. között rendezték meg *Molnár Sándor* keramikusművész tárlatát a püspökszentlászlói Galériában. – Augusztus 7-én nyílt meg és szeptember 6-ig látogatható *Lux Antal* festőművész kiállítása a pécsi Kisgalériában.

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ új évadát *Kálmán Imre Montmartre-i ibolya* című operettjének bemutatójával nyitja október 2-án. Az előadás rendezője *Vas-Zoltán Iván*. Október 10-én Shakespeare *A velencei kalmár* című színművét mutatják be *Szőke István* rendezésében. Harmadik bemutatójuk *David Storey Anyánk napja* című darabja. A Vigadóval közös produkciót *Szegvári Menyhért* rendezi.

*

A 7. NEMZETKÖZI FELVILÁGOSODÁSKONGRESSZUS alkalmából a budapesti Néprajzi Múzeumban július 28-án nyílt meg a *Kultúra és társadalom Magyarországon a felvilágosodás korában (1730–1830)* című kiállítás.

*

HAZATÉRÉS címmel *Pálos Rozita* verseskötete jelent meg Tatabányán, az Új Forrás füzetek 2. darabjaként. A gyűjteményt *Cs. Varga István* válogatta és szerkesztette.

*

A CLEVELANDI RÁKÓCZI-ALAPÍTVÁNY díját a kuratórium idén *Kőrössi P. József* és *Varga Imre* költőknek, valamint a szegedi egyetem kiadványaként megjelenő folyóirat, a Harmadkor három korábbi szerkesztőjének, *Ba'ogh József*-nek, *Csuhai Istvánnak* és *Takács József*-nek ítélte oda.

CSORBA GYŐZŐ

Növényzet

*Kis, ártatlan magocskák,
szép formájúak, mintha gyöngyök –
Kertet szándékozol magad köré,
nem sejtéd, hogy mi lesz a vége.
De ha a mag,
de ha a televény –*

*S bozót nő,
lábadba kapaszkodik,
mérget lehel rád,
mindenképp megöl.*

*Ó lehető öngyilkos,
óvd magad!*

Lassan felé is

*Félig vagy hányadrészig ott?
Itt már gyakran s mind gyakrabban legyintek:
nem érdekel. Múlasztom a napot,
és többé lábam elé se tekintek.*

*Ha cserbenhágy a sziv s az ész,
s a csóró test remeg bőrig kifosztva:
megsétáltat még a legénykedés,
erőtlené gyávitva jóra, rosszra.*

*Sok tervem végképp elmarad.
Ki ültette falánk agyamba őket?
A föld azért tovább forog.*

*Ki mint vetett, majd úgy arat.
Erzem varázsát a közelgetőnek,
s lassan felé is mozdulok.*

Keserű

Szép állatok furfangja örzi,
ám csak gyalog s épp hogy nem éhen.
Hogy van még följebb is világ,
s fénylőbb, dúsabb, mint amit ismer,
csak sejti, de „Nulla cupido . . .”
Ilyenformán bőszen csinálja
s mint szertartást a félig állat-
vonal szokásos ténykedését,
mit, lám, a test s a test javára
kiépült ösztönök sugallnak.
Ezt nézni jó és nézni undor:
hisz bent a test műszer-csodái
irányítják s termik varázsát,
(bár megható, mily egyszerűen).
És ezt irigylem . . .

Am ki láncon
mozoghat csak, s más dönt helyette,
fogalma sem lehet . . .

S ez inkább
undor. – Ha állat, mért nem állat?
Jobban vigyáztam volna tőle:
nem engedem közel magamhoz,
nem károsított volna így meg.

Alvás, álom

Az elrontott nappalok után az el-
rontott éjszakák. Álom, alvás nehe-
zen, de mégis. Álom, alvás, ébre-
dés, vad fölbukkanás, miként a ten-
gerből a vízi-szörnyeké. Kalimpál a szív,
ki akar ugrani. Mire jó, hogy ott
van a régi helyén? Ám lassan-lassan megint
bezsong az agy: alvás, alvás,
alvás, álom. Közben bizakodás: nem
jut át az alváson a hiány.

És hogyha mégis,
a szájban béke is lesz már s a nyelven
kevéske ostya-íz is átsajog
az oly rég s oly nagyon kívántból.

Leperegnek a nyolcvanas évek

Pillantás az ösvényre

A termelési szerkezet, a társadalmi mechanizmus ellentmondásai és az oldások feltételei

A megoldások lehetőségeit vesszük szemügyre, ösvényeket keresünk az előrejutáshoz. Elsőül néhány új kérdést teszünk fel, hiszen láttuk, ez az új válaszok alapfeltétele. Miért olyan nehéz ma a problémamegoldás csatornáinak kialakítása?; mi a kompenzativ technika jellegzetessége, és hol csúszik át a tehetetlenségbe?; mire volna szükség ahhoz, hogy az intézményrendszer szembenézzon a századvég újrealitásával?; miképpen válhatnak fel a huzavonát a tettek?

A történettudomány a nyolcvanas évtizedben eljutott az elmúlt negyven évnek mint történelmi rövid ívnek a szakaszolásához. Az első szakaszban, negyvenhét-negyvennyolcig a régi, alkalmatlan államgépezet helyén egy olyan új intézményrendszer megteremtésének küzdelme áll, amelyben még megvan az esély arra, hogy szerencsésen egyesüljenek benne a demokratikus, az alulról kezdeményezett, és a szervezett, központilag megerősített elemek. A második szakasz 1954-ig a sz. álini államkonstrukció megszilárdítása. A harmadik – különböző változatokban – azóta tart: a Sztálin alatt kialakított mechanikának a reformkísérletek nyitó-záruló huzavonájával járó átformálási igyekezete. Többesélyes történelmi ütközéssorozat, amelynek alakulása szerint sokszor zárlatos, máskor teljesen eredménytelen azoknak a csatornáknak a megteremtése, amelyekben kialakulhatnak az államgépezet, az intézményrendszer a századvég igény szintjén álló új megnyilatkozásai.

A kompenzativitás mint az erők kiegyenlítésére való törekvés, mint kényszerű egyensúlyozások, kárpótlások, megnyugtató és elaltatások mechanizmusa nem újabb jelensége történelmünknek. Forrásai abból a mély létbizonytalanságból, egzisztenciális félelemből származnak, amelyről a kelet-közép-európai, benne a magyar nemzeti keretek kialakulásáról szólva beszéltünk. Nem más a kompenzativitás, mint a történelem különböző szakaszaiban különféle változatokban élő kísérlet egy látszatra felcicomázott, valójában megoldatlanságokat elfedő léthelyzet legitimizálására; átmeneti, ideiglenes ajánlatokkal való helyettesítése a mélyreható megoldás-kereséseknek. Természetéhez hozzátartozik az is, hogy miközben mögötte, alatta és felette a külső-belső indítékok tovább dolgoztak és toltak újabb zsákutcák felé, mindig hajlamos volt önmaga fölértékelésére. Ehhez az alapot abban kereste, amiben volt is valami igazság: többnyire egy rosszabb alternatívával szembeni átmeneti változatként született meg. Az ördög in a mozgása abban állt, hogy – miközben belebonyolódott az „amál azért mégiscsak jobb” bizonygatásába – hajlamos volt szem elől tévesztetni, hogy mi volna a megoldási alternatíva, amely egy dinamikus világkörnyezetben valóban biztosítja a lépéstartást. A kompenzativitáshoz hozzátartozik a megmerevedés, a még rosszabb kényszerűségekkel szembeni viszony túlértékeléséből adódó elégedettség, amire az általános történelmi fejlődés igényei felől nézve semmi ok nincs.

A kompenzativ jelleggel rendelkező társadalmi egyensúlytörekvések természetrajzához az is hozzátartozik, ami az évszázados történelmi gyakorlatból jól áttekinthető: működésük nyomán egy, a lemaradásos helyzetben reformokat is biztosító átmeneti államszerkezet alakul ki; amely akkor, amikor ezek a reformkísérletek, szélesebben az eldöntetlenségek már elégtelenek, és tágitásuk igénye megjelenik, keményen összecuszkódik (XVIII. század vége). Más történelmi változatok (főképpen a két világháború) tapasztalatai azt is látni engedik, hogy amikor a valóságos problémák megoldása

helyett álmegoldások erőltetése, bizonyos konkok megszerzése vezet az „egyensúly-törekvések”-re, bizonyos könnyen nyerhető előnyökért cserébe az alapvető értékek kerülnek vásárra, akkor az út ugyancsak zsákutcába vezet.

Elkerülhetetlen azoknak az eredményeknek az általános világ-, vagy legalább európai fejlődéshez való viszonyát meghatározni, amelyeket a kompenzativitás létrehoz. Egy stagnáló, netán regresszív világ-európai környezetben az átmeneti mozdulatlanság ideig-óráig akár pozitív is lehet (hatvanas évek). Megváltozik az előjel, amikor, mint évtizedünkben, új világgazdasági folyamatokkal párhuzamosan kell értékelni a stabilitásnak feltüntetett állvamaradást. Ilyenkor a jellegébe ivódott állandó kiegyenlítési igyekezet miatt az új körülmények megértésére való alkalmatlanság, a kihívások vállalására való képtelenség a domináns. A valóságos tevékenység helyett az imitációk, a lépések helyett a sakkhúzások következnek.

Naponta éljük át, hogyan tudja a kompenzativ technika egyre kevésbé kivédeni, hogy az elmúlt évtizedek igyekvő, ám félbemaradó törekvései mellett elsuhan a világfejlődés, leplezetlenül mutatja magát a cicomák mögött a szegénység, az új technikák alkalmazásához szükséges anyagi bázisok, az ipar, mezőgazdaság, közlekedés, kereskedelem háttérrendszerének hiánya, és a piactudomány mint fejlődési igény, a centralizáció mint megmerevedett igény kötélhúzása. Mindez a hatékonyság fejleszthetőségével jár együtt. A fél-, a negyedhatásfok, az élet visszakapcsoltsága éppen abból következik, hogy a létrejött intézményi szerkezet nem ad megfelelő formákat a nagyobb intenzitásra. Sokszor az állami célkitűzések, programok, igyekezetek ellenére sem. Más oldalról: a teljes hatásokkal végzett teljesítmények szétfeszítenék azokat a nagyrészt centralizált gazdasági, kereskedelmi, szellemi-tudományos kereteket, amelyek a konstrukció jellegét megadják.

Láttuk, mindennek egyik indítéka az, hogy az intézményi mechanikák a harmincas évek első felében alakultak ki, egy olyan minta szerint, amelyben a sztálini irányítási szisztéma testesült meg. Összefoglalva: az elmúlt évtizedek törekvései, különböző ár-apály mozgások váltakozásában azt igyekeztek ellensúlyozni, hogy az intézményi szerkezetek lényegében a) egy félévszázada kialakult mechanikát; b) egy, a gazdasági-históriai fejlődés tekintetében más zónában kialakított modellt; c) egy, a forradalom utáni átmeneti helyzet feszültségeiben született irányító szisztémát; d) egy, azóta a születés helyszínén is – 1986-tól súlyosan – bíralt mechanizmuscsoportot mintáznak. Fontos, hogy bár a „magyar modell” néhány ponton próbálta megváltoztatni ezt a zárt keretet, azonban a sok kialakított különbözőség sem fedi el az azonosságot, legalább három vonatkozásban: a még mindig meghatározóan érvényesülő centralizáció miatt a világfejlődésre való lassú reagálóképesség; a mechanizmusok merevségének a termelésre és a társadalmi értékteremtés szempontjából más fontos tevékenységek alacsony hatékonyságára gyakorolt szerepe; a lehetőségek hiánya arra, hogy a nem a centralizált apparátus felől indított progresszív ajánlatok, teljesítmények folyamatos (nem lemaradásos), teljes (nem részleges) érvényesítése megvalósulhasson.

Ne fogadjuk el „kényes kérdésnek” a sztálini intézményrendszert, mint „forrás-problémát”. Korántsem a szovjet forradalomnak a világtörténelemre gyakorolt hatalmas hatásával tévesztjük össze azt, ami a harmincas években létrejött, vagyis nem keverünk össze egy történelmi pozitívummal egy valóságos negatívumot.

A helyzet pontos meghatározása érdekében fel kell tenni azt a kérdést is: milyen változatokban jelenik meg a szocializmus mai és ilyen típusú termelési szerkezetének és az általa újratermelt társadalmi mechanizmusnak a belső ellentmondása? A szaktudomány a közgazdaságtan vonalán kimutatta, hogy egy termelési szerkezet – és vele együtt hullámozóan egy társadalmi mechanizmus – nem működhet egészségesen úgy, hogy hatékonyságának feltételei összeütközésbe kerülnek a benne meghatározott alapelvekkel. De ezt a realitást nemcsak a reform gazdasági vonatkozásaiban, hanem a társadalmi konstrukció felől is végig kell gondolni. Mert miként (elsősorban Kornai János tételei alapján) összefoglaltuk: ma a gazdaságban két értékrend ütközik össze. Viszont számos kiterjedtebb dilemmát az idéz elő, hogy ugyanezt elmondhatjuk a társadalom egész intézményrendszeréről.

A korkövetelményeknek és a működési elveknek az ütközésében a hatékonyság

is elvész, és az elvek is az alkalmazhatatlanságig lekopnak. Kölcsönösen hatástalanítják egymást. Ott, ahol ugyan szélesebb alapokat keresve, ám végső soron a centralizált mechanizmus szelektál, a fejlődés természetes igénye az, hogy a progresszív kibontakozás érdekében ne csak felülről, a centrumokból induljon meg az antinómiák feloldása. A korigény követelményei mögött lemaradó intézményrendszer működés-zavarainak korrigálásához elengedhetetlen, hogy a társadalom különböző pontjain *időben* felszínre kerüljenek azok a törekvések, amelyek segíthetik a továbbjutást. Egy intézményrendszer alkalmazságának, szociális, szellemi egészségének különben is legfontosabb ismérve az, hogy mennyire tudja elfogadni a tevékenységének hiányait, tévedéseit korrigálni próbáló törekvéseket, mennyire tekinti magáénak a progresszív helyesbitési ajánlatokat. Kialakít-e olyan intézményi-államszerkezeti formákat, amelyek a régi, megmerevedett szocializmuskép átférfalása közben beépítik a társadalmi vérkeringésbe a hatalmi centrumokon kívülről érkező életmegoldásokat is?

Az általános reform esélyei és a mőhelyek

A kulcs tehát abba a zárba helyezendő, amit a *reagálás és a tettek reformjának* is nevezhetnénk. Ez persze nem egyszerűen az intézmények, a szellem reflexeinek kérdése. Tárgyi, tudati, lelki készség; hozzáértés és önfelismerési érzék. Működőképesség. A tények iránti alázat. A ismeret és a gondolkodás megújítása. Egy egész mögöttünk lévő korszak, és az egész századvégi környezet értelmezése. Az empirikus alapozású vizsgálatok, rendszerek, lehetőségek terjedése, amelyek ahhoz, hogy eljuszanak a gazdaság szférájában a szembenézésekig, ki kell hogy terjedjenek a társadalmi szférában is az önfelismerésig; a kettő elválaszthatatlan. Mit helyeznek ezek a teljesítmények előtérbe? A *valóságos* hatóerőket; azt, hogy ezek a hatóerők állandóan *változó-alakuló* körülmények között működnek, valamint azt, hogy tárgyszerű vizsgálatukat az évtizedben létrejött bizonyítékrendszerben kell elvégezni.

A gazdasági reform teoretikus teljesítményeinek, vitáinak tapasztalata alapján is elmondhatjuk: a kérdés nem az, hogy a létdilemmák természetesen megrázzák az intézményrendszert is, hanem az, hogy a már jóideje felmerült jelenségekre *hogyan reagál* az államszerkezet. Ez persze ugyancsak a gazdaságon túli, vagyis általános tünetcsoport. A szindrómához közelebb jutunk, ha (egyelőre) a gazdaságra vonatkoztatva próbáljuk leírni. Kolosi Tamás erről ezt mondja: „... a központi hatalomtól független autonómiák kiépítése (és a központi hatalom ezzel szükségszerűen együttjáró demokratizálása), a valódi piaci viszonyoknak mind újabb társadalmi szférákra való kiterjedése, az érdekegyeztetési mechanizmusok intézményesülése, a redisztribúció illetékességi körének kijelölése reformkonform, az ezekkel ellentétes lépések reformellenes tendenciáknak tőnnek.” Ami mögött az húzódik, hogy a Szovjetunióban félévszázada kialakult a szocialista építés közismert fontos módosulásokkal és súlyos következményekkel járó úgynevezett eredeti modellje. Viszont a hatvanas években „jónéhány országban kezdtek kimerőlni az extenzív fejlesztés gazdasági és társadalmi forrásai, és a világpiacon, valamint a tőkés országokban bekövetkezett és bekövetkező strukturális változások is alapvető kihívást jelentettek és jelentenek. A belső kihívás lényege tehát, hogy az eredeti modell az extenzív fejlődés logikájára épül, ennek lehetőségei pedig kimerültek, illetve kimerőlőben vannak. Ugyanakkor a modell olyan struktúrát és intézményrendszert hozott létre, amely ellenszélül a változásnak. A külső kihívás lényegét pedig abban látom – folytatja Kolosi –, hogy a világgazdasági válság leértékelte a modellban prioritást kapott gazdasági tevékenységeket, és olyan társadalmi szférákat helyezett előtérbe – mindenekelőtt a kommunikációra és a technikai váltásból adódó gyors reagáláskényszerre gondolok –, amelyek működése eleve logikai ellentétben áll az eredeti szocialista újratermelési modell logikájával.”

A nyolcvanas évek közepére a reform-közgazdászok teljesítményeiben egyre nagyobb hangsúlyt kap a továbblépés feletti kétely. Az ő tapasztalataik a redisztributív intézményrendszernek a reformigényekre adott feleleteiről – egyszerűsítve – így

összegezhető: a) nemleges; b) részleges abban a formában, hogy támogató, ám a gazdaságon kívül a tudati-politikai szférákra nem terjed ki; c) részleges abban a formában, hogy nemcsak a gazdaságon nem lép túl, de abban is töredékes. Ha ezeket a feleletvariációkat egy kiterjedtebb modellként az életnek a gazdaságon túli régióira is alapváltozainak tekintjük, nagy vonalakban megpillanthatjuk a megoldásnehézségek jellegadó vonásait; amelyek körül az évtized közepén a gazdasági-társadalmi küzdelmek sűrűsödnek.

De ne áltassuk magunkat azzal, hogy a nehézség csak ennyi. A nehézség abban áll, hogy egyelőre nem tudunk olyan gyakorlatról, amely a szocializmusban a „központi hatalomtól független autonómiák kiépítését”, vagyis, mint Kolosi Tamás folytatja, „a központi hatalom ezzel szükségszerűen együttjáró demokratizálását” megvalósította volna. Ugyanakkor viszont nem tudunk olyan megoldást sem elképzelni – az elmúlt évtizedek bebizonyították, hogy *ilyen* nincs –, amellyel egyrészt a kemény redistribúció, másrészt a piaci törvényekkel számoló, a gazdaságin túl a gondolkozásban, a társadalmi intézményrendszerekben is végbemenő megújulások *között* *lavirozva* lehetne átjutni az új problémák zuhatagain. Vagyis azok között a keretek között, ameddig a központi intézményrendszer elmegy, nem tudunk meggyőző gyakorlatról, amelyik a megoldásokhoz szükséges feltételeket megfelelően biztosítaná. Mondhatjuk tehát: mindezt itt és most kellene kikísérletezni. Máris fölmerül a kérdés: kiknek tulajdonképpen? Ha ugyanis azok, akiknek az intézményrendszer keretei rendelkezésükre állnak, ezt a kikísérletezést nem tudják véghezvinni, nem vállalják, nem alkalmasak rá, netán – „lent”?, „középen”? – nem is áll érdekükben?

Visszatérő történelmi körbezárulásnál tartunk, amely évszázados tapasztalatok szerint ismétlődik, az új vonások és körülmények változataiban persze. Fölmerül, mint valamilyen, az *egész* társadalmat, az *egész* intézményszerkezetet átfogó reform, a hozzá szükséges szellemi-lelki-etikai „szublimáció” igénye, valamiféle belső átnemesítő-désnek a vágya. Valójában a történelem egyes szakaszaiban, különböző okból és körülmények között ugyan, de „egy pillanatban” mindig is időszerű lett ez, és ezért éppen ideje már az „állandó időszerűségből” levonni azt a tanulságot, hogy ha voltak is reformmozgalmak, ha meg is indult ama szublimáció: mire jutott? Enélkül ugyanis túl sok reménytelenség és kockázat, magyarán kudarclehetőség áll már az út elején is.

Érdemes végiggondolni – akár II. József reformjaira nézünk vissza, akár a múlt századi nagy reformnemzedék teljesítményeit vizsgáljuk, akár a század elejének, vagy a harmincas éveknek a megújulási mozgásait, sőt a kilencszáznegyvenöt és negyvennyolc közötti esztendőket, vagy a hatvanas évtized közepének teljesítményeit –, hogy: 1. fellendülést hoztak ugyan, ám alapvető váltoállításokat jelentő, az államszerkezet mobilitását jó útra fordító megoldásokkal nem jártak; még eredményeik is csak átmenetileg befolyásolták az európai zónatörvényszerűségek, erőjátékok hatását; 2. *ennek ellenére* mégis ezek a reformkorszakok a nemzeti haladás legdicserétesbb, egyben legdicőségesebb, a legtöbbek sorsára jótékonyan kiható szakaszai. Egy képzeletbeli szála füzve föl sorozatukat, „kezünkben tarthatjuk” a mindenkori „és mégis” értelmét, célját, felhívásait; 3. a zsákutcás jelleg és a reformmozgások-mozgalmak egymással összesodorva léteznek, egyik a másikat hívja életre, az egyik a másikkal akar kijutni.

Közelítsük meg Tőkei Ferenc gondolatsorával azt a dilemmát, amely abban áll, hogy a régi szocializmuskép nyomán jelentkező mai alapellentmondásokat illetően ismeretlen a holnap útjaira vezető gyakorlat. Ő azt mondja, hogy mindeneke előtt szemügyre kell venni a szocializmusban a társadalom és az állam azonosságának dilemmáját, a kérdés ugyanis „a magyar gazdasági reformkísérlet kezdetétől a levegőben van...” Vagyis: „ha állami tulajdonat mondunk, akkor szabad-e ezt megszorítás nélkül társadalmi tulajdonnak értelmeznünk, vagy sem? Kétségtelenül az volt, abban a folyamatban, amely partikularitásokból, csoport- és magánérdekek kusza szövénnyéből szabadította ki a társadalmi érdeket. De nem föltétlenül az a folyamat következő periódusaiban, mert a viszonyok, dolgok, vonatkozások sohasem maradnak változatlanok, ez egyetemes törvény, alóla nincs kivétel. Ami tegnap jó volt, az

ma nem jó, holnap tragédia lehet belőle, összeütközés, mi több antagonizmusba is tor-
kollhat...” Fontos, amit a továbbiakban így foglal össze: „Kétségtelen, hogy nap-
jainkra az államiságot ‘túlsúlyosnak’, a politikumot ‘öntúlértékelőnek’ érzékeljük,
s ezen változtatni kellene. Megszüntetni a ‘politikum öntúlértékelését’ elvileg, tudomá-
nyosan, a gondolkodásban, hogy aztán a cselekvés ehhez igazodhassék...” Nem
másért, mondja, mint hogy a reform folytatásáról „értelmesen lehessen gondolkodni”,
hogy az ne szoruljon a gazdasági mechanizmusok fejlesztésének büvkörébe, hanem
mint intézményi-politikai reform lépjen a színre.

Az egész társadalom életét megújító *mástéle*, más idők problémaival küszködő
reform-gondolatsor akkori (harmincas évekbeli) vitakérdései fölött töprengve mondta
erők és feladatok viszonyáról Németh László: „... a műhelyek a kor hiányaiban és
igényeiben nagyon is megokolt feladatot tűztek maguk elé. De a cél majdnem mindig
valaminek a pótlása volt, az észrevett lemaradás után a lépések meggyorsítása. A fel-
adat nem állt arányban a tehetséggel...” És ma? A tisztánlátáshoz három sávot kell
szemügyre venni: az intézményrendszer gúlájának felső rétegében elhelyezkedők
perspektívalátási készségét és érdekeit; azoknak a szellemi, tudományos, reformgon-
dolatokat tápláló műhelyeknek, ma inkább magányos íróasztaloknak a helyzetét, ame-
lyekről Némethtel elmondhatjuk, hogy valóban: nagyon is megszokott feladatokat,
általában csak valaminek a pótlását, legfeljebb a lemaradások utáni gyorsítást tűzték
maguk elé; s végül azt, ami a harmadik sávban helyezkedik el: a közvéleményt je-
lentő honpolgári kedvet, igyekezetet, lelki egészséget, tudatformákat.

Nem hiszem, hogy az első és harmadik sávról ma teljes analízist lehetne adni.
Ennek sok kizáró oka van, és csak az egyik a tendenciák sokfélesége. Mindenesetre
látható, hogy miközben az intézményrendszer felső rétegében sok ponton erős a régi-
hez, a megmerevedetthez való ragaszkodás, más pontokon azért erősödött az alterna-
tívák kipróbálását célzó vitaszellem, olykor a régit őrző intézkedésekkel, határoza-
tokkal, a lejátszásokkal való *azonosulás* hiánya. Látható, hogy „lent”, a széles rétegek-
ben jelentkező azonosság-hiány olyan általános leépülést hozott a tudati-lelki szfé-
rában, amelynek mélyebb társadalmi indítékairól és hatásáról szólva érdemes Witold
Gombrowiczot idézni: „Az a mechanizmus, amely a egyszerű embereknek lehetővé
teszi, hogy kikerülhessék a magasabbrendűvel való szembesülést, számomra az er-
kölcstelenséggel egyenlő”, valóban, így azután, így azután, mint mondja, ha netán Szokratesz lép-
ne ki egy mai köztérre, úgy bánnának vele, mint egy paprikajancsival, akinél min-
denben többet tudnak.

Talán csoportosítani lehet viszont a második szféra helyzetének néhány vonását.

1. Minden reform mindig valamilyen műhelyt tudott bázisul, ahonnan egy kor-
szak helyzetértelmezése, analízise, a belőle továbbvezető utak keresése, a problémák
megoldásaira irányuló gyakorlati elképzelések kiindultak. Elmondhatjuk, hogy a re-
formmozgalmak alapfeltétele a műhely, vagy műhelyek létezése, a bennük folyó fel-
fedező munka, és az egyeztető tevékenység, amely a társadalom, a gondolkodás, a lét
minden területére kiterjed.

2. A műhelyek létrejöttének igénye olyan helyzetekben születik meg, amikor
egyrészt az intézmények állapota alkalmatlan egy nemzet, tágabb vagy szűkebb közös-
ség problémáinak megoldására, amikor tehát az idő sürget, másrészt azonban külső
és belső okok miatt a lehetőségek nem kedveznek az új utak keresésének. Ilyen tör-
ténelmi háttér, ilyen erőfeszítések jellemezték a múlt századi nagy magyar reform-
mozgalmat, s benne Kőlcsey, Eötvös, Széchenyi, Kossuth művét. Más körülmények
között a Monarchia utolsó szakaszának dilemmái között a századelő megújulásra
törekvő műhelyeit, a szociológiát, a Nyugat-indulást, a fiatal marxizmust Szabó Er-
vintől Lukács Györgyig, a radikalizmus állam- és jogelméletét, Jászival. De ilyen
alapszituáció adta meg a jellegét a harmincas években a Márciusi Frontnak, a meg-
újuló filozófiai gondolkodásnak, a népi irodalom javának, a népfontra törekvő bal-
oldal műhelyeinek. S kell-e emlékeztetni arra, hogy ezerkilencszáznegyvenöt és negy-
vennyolc között hányféle szellemi, tudományos, művészi műhely táplálta az évszáza-
dos lemaradás behozására irányuló nagy, és egy ideig közös társadalmi mozgást.

3. A műhelyek, a reformokat kidolgozó törekvések jellegét az határozza meg,

hogy milyenek a működési feltételeik, külső-belső lehetőségeik, alkotói szabadságuk, befolyásuk a gyakorlatra; milyen a centralizált környezet ön- és problémafelismerő praxisa-erkölcsé velük, ellenükre vagy mellettük? Vagyis: milyen a demokrácia, van-e egyáltalán, az elfogadás, a beemelés, a részleges integrálás, vagy a tiltás hullámlásai érvényesülnek? Ez azért is rendkívüli jelentőségű, mert a századvég dilemmáiban megnövekszik a gondolkodni tudás, és ezzel a személyiség autonómiájának szerepe. A szuper-korszakban csak a problémákkal való *értelmes* együttthaladás biztosíthatja egy „elektronikus világ” teljesítményeinek integrálását.

Érdemes most már csoportosítani az eddig mindenhol „műhelynek” nevezett javaslattevő vállalkozásokat, aszerint, hogy: a) valóban eredményes, a demokrácia elemeinek érvényesülése közepette dolgozó *műhelyek*, amelyeknek eredményeit egészben-részben integrálni kívánja, tudja a centralizációra alapozott intézményrendszer; b) *kertek* inkább, amelyekben együtt vannak azok, akiknek tehetsége, tudása hasznára lehetne a közösségnek, ám vagy maguk vonulnak el a porondról, vagy oda kényszerítik őket az eléjük emelt falak; c) az *álmodó íróasztalok* (Németh László szókapcsolása) akkor lesznek „helyszínek”, mikor azok, akik műhelyekben, netán a kertekben kívántak dolgozni, annyi meg nem értésben, tagadásban, tiltásban részesültek, hogy valamiféle hangszigetelt szoba remetevilágának munkaasztalához kényszerülnek.

Melyik változat jellemzi a nyolcvanas évek közepét, milyen változatok keverednek? Előbb arról, hogy milyen a redisztribúció elvén épülő intézményrendszer viszonya hozzájuk. Megoszlik. Más a gazdasági szerkezetnek, és más a tudati-gondolati-intézményrendszerbeli fejlesztésének vonalán. A kettős reagálás már maga is utal közismert antinómiákra. A gazdaság vonalán a műhelyek (függetlenül attól, hogy egy-egy elszigetelten dolgozó-gondolkodó tudós, művész, szakember, vagy többek ajánlatait tartalmazzák) a centralizált irányító és ellenőrző központok számára: *tárgyalóképesek*. Elfogadhatóak, vitatandóak, elvethetőek. Az elfogadás általában késleltetett, ezért a megvalósítás lemaradásos, a vitatás folyamatos, az elvetés nem jár szankciókkal. A gazdaságon túli szférákban a műhelyek (egyes tudósok, alkotók, művészek, netán egy-egy orgánus, tanszék, intézet, folyóirat körül átmenetileg csoportosuló) alig, vagy *nem tárgyalóképesek*. El nem fogadhatóak, vitatandóak, elvetendőek. Az el nem fogadás általában késleltetett (nem azonnali), a vitatás folyamatos, az elvetés szankciókkal is járhat. Visszatérve az imént feltett kérdésre, a nyolcvanas években a gazdaság vonalán leginkább a műhelyek és az álmodó íróasztalok, a többi szférákban leginkább a kertek és az álmodó íróasztalok adják a kor kérdéseivel lépést tartó munkálkodások fő jellegét. Ami abból adódik, hogy az élet, a társadalom, az intézményrendszerek irányultsága nem műhelyorientált, hanem kompenzativ. Ennek minden már tárgyalt elemével. És következményével, éppen egy olyan időszakban, amikor a kompenzativ intézményrendszeri mechanizmusok létrehozták azokat a zárt helyzeteket, amelyeket csak egy olyan széles körű reformmozgalommal lehetne felnyitni, amelyhez tevékenykedő műhelyekre (nem álmodó íróasztalokra vagy kertekre) volna szükség.

A minden szellemi erőt, tehetséget, felfedező kedvet, problémamegoldó érzékenységet mozgósító, a kontraszelektált bürokráciát minőségi hatékonysággal felcserélő, a századvég antinómiáinak enyhítésére megoldásokat kereső reform-felújulás nélkül a lemaradás és a belőle keletkező lehetetlenülések viszont nem kerülhetőek el. De itt újra, mégegyszer el kell mondanunk: még mindig ne ámítsuk magunkat, hogy a probléma csak ennyi. A kérdés *valójában* az, hogy a centralizált intézményrendszerekben a reformfelújulás, amely maguknak az intézményi mechanizmusoknak a zárlatosságát kérdőjelezi meg ma, csak a centralizált működés csúcspól indulhat ki. Persze *elméletileg*. S elméletileg világos az is, hogy miért. Nincs ugyanis más „lejátszási” alternatíva, terep, erő. Mert ha nem felülről indul a reform, látjuk, eltorlaszolódik. Eltorlaszolja. Felülről. Ez logikai egyszerűség: a centralizáció önmozgása. Függetlenül attól, hogy a centralizált intézmények akár legfelsőbb pontjain álló egy-egy irányító személyiség vagy csoport mit szeretne. A mechanikának ezért azt kell magába szívnia, valamiféle eddig még *kikísérletezetlen* társadalmi in-

fúziót végrehajtva, amivel szemben – akarva-nem akarva nagyobb törvényszerűségektől, erőktől vezéreltetve – „működik”. Egyszerűen nincs más útja. Ez *volna* (száma-ra is) az *újrealitás* (...) Mert a lassított, látszattmegoldásokkal teli „technikára”, miképpen a gazdaság terén, az általános reformfelújulás vonalán sem engedélyez már időt a nyolcvanas évek új helyzete. S éppen azért, mert nagy helyesbítésre volna szükség, valószínűnek látszik az, amit a közgazdász – egy ma már bejárt gazdasági, ám az élet többi szférájára is utaló területre – 1986 őszén így összegez: „... az önszabályozó piac által feltételezett decentralizáció programja a gazdaság kormányzati szektorában nem megalapozott.”

Most már fel lehet tenni a közvetlen kibontakozást kereső, a gyakorlatra rámutató kérdést: akkor tehát?

Az új viselkedéstan, mint az elv, erő és eljárás egysége

Mint utunk kezdetén, újra végigpillanthatunk az előttünk feltáruló tájon. Ennél a fejezetnél, éppen a szőlőhegyen. Szemben a Gulács kúpja. Némileg távolabb Nemesgulács és Gyulakeszi párakban úszó látképe, középtűt a fölfelé szűrő sárga templomtorony. Asztalunk az öreg ház ablaka előtt, az ablakon túl néhány méterre a szőlősorok között haladó enyhén lejtős, a mindig virágos korkováni temetőre hajló út. Ezen haladunk a tollat letéve napjában többször le, aztán fölfelé, hiszen *minden rejtekhelyhez jár egy sétat hely*. Ott vagyunk tehát, ahonnan elindultunk, a kérdéseinkből épülő törekeny gúla azon a vulkánikus kőzetekből való képződményen helyezkedik el, amelynek anyagáról azt tartottuk, hogy évezredek során eljutott a gondolkodás és cselekvés szétválásáig, s a vidék meteorológiájának törvényei szerint olyan szögből éri a fény, hogy történelmének valóságos összefüggéseit mélyen a felszíne alá szorítja.

De hát mit keresünk, ha *ilyen* a Hely és Idő természete is, valósága is? *Mégis* ösvényt a tétlenség és az utópia között. Azzal is számot kell vetnünk persze, hogy a „kőzet” anyagának jellege miatt, a nyolcvanas évek éppen ezekbe az irányokba tolják a gondolkodást; tehát a tétlenség egyfelől, másfelől az utópia. A szellem gyorsan foglya lesz az egyiknek is, a másiknak is. Ha nem is önmegadóan, hiszen írónál a „tétlenség” igazán nem feltétlenül olyan patópálos pipafüstölésben jelentkezik, és az író utópiagyártása sem mindig felhőjárás, ha nem a rövidtávú lehetőségekben-következményekben gondolkodik.

Mindez csak növeli a terhet. Vannak ugyanis olyanok, akiknek az alkatahoz, tehetségük színéhez tartozik hozzá a létforma, s persze gondolkozási forma, amely a montaigne-i műfajban is meg kívánja határozni a világhoz való viszonyt. Minden gondolkodás helykereső, helytiszttázó. Az esszé kísérlete pedig, láttuk, közvetlenül a szellemi-históriai-társadalmi-művészi, s így együtt az egész léthelyszín tisztázására irányul. Ezért keres lehetőségeket egy kusza évtized labirintusaiba szorulva a tétlenség és az utópia között.

Az ösvényt kutatva tehát érdemes a közgazdász prognózisának vonalán haladni tovább, megismételni mindenekelőtt: nagy fordulat kell ahhoz, hogy a gazdasági reformmozgalom következetes és eredményes, a társadalmi-politikai intézményrendszerre is kiterjedő megvalósítása a központi szektorokban megalapozott legyen. Sok függ attól, hogy fejleszthető-e az intézményrendszer. Ez azt jelenti: egyáltalán akarja-e az ilyen fejlődést?; tudja-e önmagát fejleszteni? Vannak-e olyan virtuális társadalmi, csoport-, személyi erőbázisai, amelyek föl tudják venni, mint hajtószíjak az Idő kerekének forgási sebességét?

Az újrealitáshoz hozzátartozik az is, hogy bár a mélyben mozgó és látható jelenségek közötti távolság elég nagy, azonban egyelőre mégsem akkora, mint akár a harmincas-negyvenes, vagy a negyvenes-ötvenes évek fordulóján volt. Ennek öt okát sorolnánk fel.

1. Az európai környezet közelebb került, jól láthatók a gazdasági-technikai és szellemi standardok, könnyebb a viszonyítás.

2. A nálunk rosszabb helyzetben lévő kelet-európai országok dilemmái élesebben figyelmeztetnek a romlás lehetőségére.

3. Az intézményi vezetőgárdában is elkerülhetetlen nemzedékváltás miatt a köznépmenedék körében elterjedt a stagnálással, visszazuhanásokkal szembeni konstruktív utakat kereső elégedetlenség.

4. Növekedőben azoknak a tudósoknak, gondolkozóknak, művészeknek, szakembereknek a száma, akik napirenden tartják a „mozdulásra” vonatkozó javaslatokat.

5. A zóna erőhatás szempontjából centrális országa, a Szovjetunió is nagy kísérletbe kezdett, amelyben szerepet kap az önfelismerő elem, próbált szembenézni a maga lemaradásaival, aminek előnyös hatása lehet.

A késésbehozásra, a dinamikára, a történésekre irányuló törekvések *minden vonalon* jellegűkből, a helyzet lényegéből eredően persze problémakatalizálók. Ezért természetszerű velejáróik a súrlódások, ütközések, küzdelmek. Amelyek – az évtized közepén úgy látjuk – fokozódni fognak.

(Ebben az esszében szerepelnek töprengések, ajánlatok, érthető okból kifejtetlen utalások is. Arra azonban mindeddig nem talált példát a türelmes olvasó, hogy, öniróniával csillapítva persze a gesztust, akár legyintésre is számítva, egy ki tudja mennyire feltételezhető utókorhoz forduljunk. Megkönnyíteni szeretnénk azoknak az oknyomozását, akik huszonöt, negyven, ötven év múlva visszaneznek erre az évtizedre, és könnyen lesznek okosak, hiszen ők már jól tudják majd, hogy mit kellett volna és hogyan, vagyis hogy minek mi (lett volna) az útja és az ára.

Hányszor találkozunk ezzel az „okossággal”, most már a magunk „okossága”-ként, ha a huszadik század harmincas-negyvenes, vagy ötvenes éveit vesszük szemügyre. Abban szeretnénk valami támpontul szolgálni a jövőnek, hogy miként mi a saját megelőző időnkre vonatkozóan, egyszer majd ők, a késői utódok se álmodják vissza a jelent a múltba: az ő jelenüket a mába, a mi mai jelenünknek számítót múltjukba. A valóságos körülményekről, erőviszonyokról, döntéskényszerokról, még pontosabban: a mindenkori feltételekből indítható *maximumokról*, a vállalások és vállalkozások felső fokáról, mint a méltóan és nem bármilyen áron létrejött túlélések formáiról beszélünk.

Aki e sorokat nyolcvanhatban rója, úgy gondolja tehát, hogy az évtized jellegéhez hozzátartozik: *nincs más út a* nemzeti-társadalmi lemaradások csökkentésére, a késésbehozás reményére, mint a reformok fokozása. Ugyanis: enélkül a válság megoldhatatlan, a zuhanás mélyre vezet; ennél nagyobb helyesbítésnek és gyorsításnak viszont nincs *reális* esélye. Az első indokot ez az egész könyv *próbálja* bizonyítani. Az utóbbit itt nincs alkalom igazolni.

Mindazonáltal . . .

Mindazonáltal ne zárjunk ki más lehetőségeket, hiszen mégiscsak *egyetlen* értelmezés summája ez. A célja az, hogy vállalja az összecsapást azokkal a visszahúzó erőkkel, amelyek útjában vannak a következetes, az egész társadalomra kiterjedő megújulásnak, és *ugyanakkor* próbál a maga ajánlatrendszerével legalább annyit elérni, hogy más, netán más irányú, és persze akár konzervatívabb, akár radikálisabb álláspontokat is arra késztesen: formálják koncepcióvá, gyakorlattá elképzeléseiket. Hogy azután ama utókor, amely számára ezt a kitérőt zárójelbe tettük, a sokféle, általunk kidolgozott alternatívát is mérlegelve tudjon egyszer még itélni arról, hogy mivé lettek, erősödtek, fajultak ezek a koncepciók. Miközben ítél majd korunkról. Rólunk is.)

Nyelcvanhat végén élesen kialakul a reform siettetésének és meggátolásának kétféle tendenciája. *Különbségeik* jól áttekinthetőek: keményen centralizált konstrukció az egyikben, a koncentráltóságok lényegi fenntartásán belül az elengedhetetlen decentralizálás a másikban; a gazdasági, illetve az intézményrendszeri és politikai zóna éles szétválasztása az egyikben, állandó, bár nem a széles reformnyitás vonalán haladó „mozgás” a másikban. A két tendencia *azonosságai* is ugyanilyen világosan áttekinthetőek: a jövőkép, a határozott programatikus jelleg hiánya. Emellett az életszínvonal, a gazdaság stagnálásának kényszerűsége is azonos mindkettőben, a reformgátlóknál a korigénnyel való szembefordulás, a reformot siettetőknel a korigénytől

való korábbi lemaradás miatt. A két változatban mint kettős alternatívában egy történelmileg sokszor átélt helyzet jelenik meg. A zsákutcás történelmi szituációk kvázimozgásai nyomán kialakuló kvázi-választásos keresztút. Bármelyik ösvényen indulunk, végül is a küzdelem, a huzavonák miatt *majdnem* ugyanoda jutunk. A különbség talán annyi, hogy míg az egyikben haladunk, „*mintha*” volnának termő fák, felszántott földek is az út kétoldalán, de aztán befut az ösvény ugyanabba az erdőbe, ahol a másik út kanyarog. Ez a szituáció annyira ismert, hogy már a torkunkig ér. Amit újrealitásnak neveztünk, kevésnek tartja az ilyen lényegbevágó különbségek nélküli „alternatívákkal” szembeszegezhető *nemeket*. *Igeneket keres és ajánl*, vagyis gondolkozásmódja nem kiürülő, hanem *telített, javaslattevő*. A magyar történelemben, lett légyen az Bethlen Gábor Erdély-terve, Kossuthék Duna-Európa utópiája, Jászi Oszkár állameszméje, az ezerkilencszáznegyvenöt-negyvenhetes népi demokratikus és szocialista nemzetterv gondolata, akár a hatvanöt-hatvannyolc közötti reformszocializmus gazdasági szerkezeti javaslata, az mindig a telített, vagyis programatikusság magatartást szegezte szembe azokkal a megoldásra nem vezető alternatívákkal, amelyek legfeljebb két alkalmatlanság között nyíltak. A harmadik megoldás a dilemmafeloldásra alkalmatlan változatok helyén a problémamegoldásra alkalmasnak látszó ajánlatot helyezi előtérbe.

Az újrealításban mint megnevezésben a szóösszetétel mindkét része egyformán fontos. Az egyik feltételezi a másikat, kölcsönösen értelmezik egymást. Annak, hogy „új”, a jellege az, hogy a valóság *mást* diktál, a „realitás” viszont azt fejezi ki, ami már egy „új”-ban ölt testet. Nem más ez, mint az új intézményrendszeri viselkedés, az egészségesebb összműködés.

Bibó István egy némileg más témakörben (az államközösségi utópia kérdésében) beszél arról, hogy minden fejlett társadalomban feltételezendők bizonyos elvek, szabályrendszerek, eljárások, amelyek a szervezett közösség számára az áttételek és szűrők szerepét töltik be. Rajtuk keresztül jutnak az eszmei és erkölcsi követelmények hatalmi erőkhöz, a hatalmi erők pedig eszmei és erkölcsi igazoláshoz. Létrejön (létre jöhet) eközben az a dinamika, amelyben az irrealitások lekopnak, az önkény erői pedig a korlátozó, levezetést biztosító csatornába kényszerülnek. Nem más ez, mint a társadalmi közmegegyezés kialakulásának cirkulációja, ahogy ő mondja: az ilyen „folyamat alapján tud olyan közmegegyezés kialakulni, mely a társadalom helyes megszervezésére vonatkozó elfogadott követelményeket jelentős százalék erejéig *realizálhatónak* érzi és tapasztalja”.

Egy ilyen *viselkedéstan* realizálásának a nyolcvanas évek közepén jól látható, és a politikai tudományok (vagy mondhatnánk, a politika tudománya) nélkül aligha megközelíthető feltételrendszere alakul ki. Vannak persze az egészséges működésnek olyan általános „kellékei”, amelyek mindig időszerűek. Valóban elengedhetetlen például – hogy ezek közül csak néhányat emeljünk ki –, hogy a politika, mint tudomány: a) ne fokozza le pusztán „jó taktikára” önmagát, hanem bizzon benne, hogy van őszinte nyílt politika, sőt hosszú távon csak az ilyen válik be; b) hogy a profi politika egyik lényege nemcsak a „lefelé”, hanem „felfelé” ható működés, vagyis hogy javaslattevő-informáló-küzdő minden irányban és nem devalválja magát pusztán „lejátzó” mechanizmussá; c) hogy fluktuációja közben erőközpontjait nem szűkíti, hanem a nemzeti progressió *minden* bázisa felől megújítja.

Mindezeken a valóban mindig érvényes *elemi* elveken túl van azonban valami *sajátos* a századvég jellegében, ami az intézményrendszerek „viselkedéséről” gondolkozva megkerülhetetlen. *Egyszerre* jelentkezik két olyan elv, amely szerint egyrészt a hatalmi érdekek-erők az elvi-erkölcsi igazolás támasza nélkül, másrészt az elvek-eszmék a hatalom támasza nélkül nem érvényesülhetnek. Mivel úgy gondoljuk, hogy e kettősség az újrealításokkal számoló tudományos színvonalú politika számára működésének egyik alapfeltétele, érdemes rámutatni egy sajátos szkizofréniára. Ez ma az *egész világon* abban áll, hogy a kor embere (és ezért politikusa is természetesen) ingadozik a kettősségben, szinte váltogatja, mint egy nézőpontot, ahogy Bibó mondja: „*mintha* azért hangoztatnák a hatalmi önkény mindenhatóságát, mert keserű csalódások tanították meg őket, hogy ... ne akarjanak erkölcsi követelmé-

nyeket alkalmazni; majd ismét azért térnek vissza szinte vak reménnyel az erkölcsi követelményekhez, mert rá kell jönniük, hogy ezek még hiányos érvényesülésükben is szerves tényezői a közösségek szerkezetének, s nélkülük a világ olyan katasztrófák felé halad, melyekben a sokat emlegetett hatalmi önkény sem képes a maga számításait megtalálni . . .”

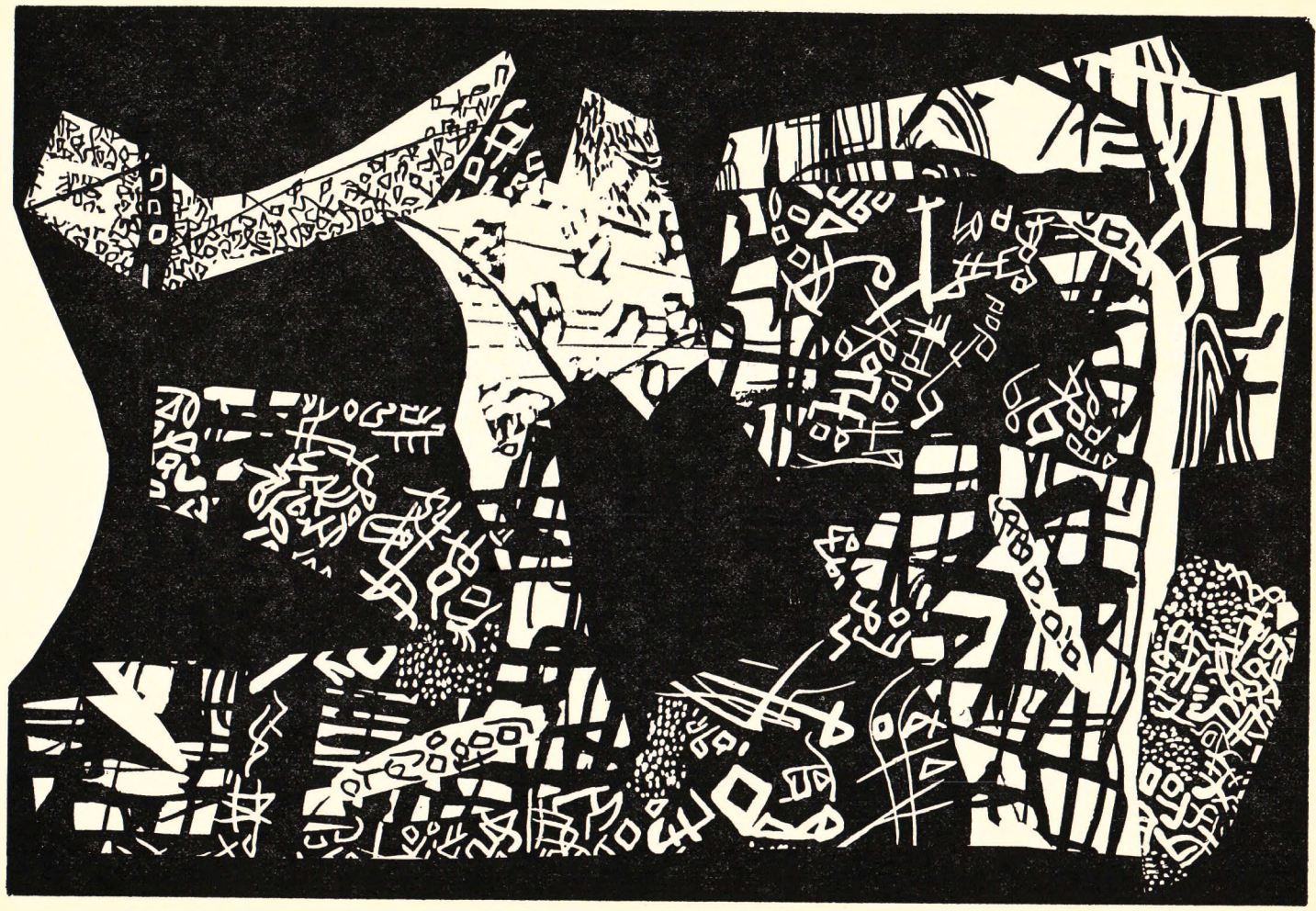
Ebben a szkizofréniában valóban kettészakad az egész világon az öncélú önérvédelmi és a megmerevedett tétélekkel terhelt elvi-ideologikus politika, ahelyett, hogy a kettő egy méltó szintézisben egyesülne. És ez azt jelenti, hogy ama újrealitást a megfelelő *elvek* felismerésében, az érvényesülésükhöz szükséges *erők* koncentrálásában és a megvalósítás *eljárásainak* kidolgozásában feltételezzük. *Az új intézményi viselkedéstanban tehát elv-erő-eljárás egysége ölt testet.* Ami már önmagában is szervező. Ugyanis egyik a másik nélkül működésképtelen. Nem kiegészítik, hanem feltételezik egymást. Az elvek semmit sem jelentenek a megvalósításukhoz gyűjtött erő és az eljárási technika nélkül, ugyanis nincs miben eljárni, ha nincs mivel. De öncélú lesz az erőkoncentráció, és katasztrófális folyamatokat indíthat el, ha nem a jövőképet megfogalmazó elveket és azokat beteljesítő eljárásokat kívánja megvalósítani.

A reformszemléletigérettől inspirált intézményi viselkedéstannak a centrális elemei *ma az elvek* terén: a reformgazdaság, az emberi együttélés, a demokratikus szabadságjogok, a nemzeti önbecsülés méltóságával kialakítható jobb élet; ami összefüggésben van a szocializmus demokratikus szerkezeteinek fejlesztésével és a magyarságot érintő sorskérdésekre adható progresszív feleletekkel. *Az erőösszpontosításban:* az, amit népfrempolitikának mondunk. Gyakorlatiasabban a nemzeti progresszió legkülönbözőbb színeit képviselő műhelyek kialakítása és fejlesztése, az intézményekben és a magányos íróasztaloknál megszületett javaslatok hasznosítása, pluralisztikus koncentráció útján való beemelése az intézményi mechanizmus gyakorlati működésébe. *Az eljárástechnikában:* a gazdasági reform szélesítése, mélyítése, ezzel arányosan intézményi reformok megvalósítása; annak az államszervezési elvnek és gyakorlatnak érvényesítése, hogy egy gazdasági struktúra olyanná alakul, amilyenné azt egy államstruktúra alakítja, ugyanakkor egyetlen államszerkezeti struktúra sem lehet más, mint amilyen az alapjainak a gazdasági szerkezete. És ehhez hozzátartozik a vészes kontra-szelekció helyén kialakítandó minőségközpontú szelektivitás, mindaz, ami ennek biztosításához a sok helyen működésképtelen intézményrendszerű kultúrában, a válságba került iskolarendszerben is alapfeltétel.

(Folytatjuk)

Kerti madarak

*Kertembe tízkor, két
diófa között betör a
napfény, mint egy szín-
arany Diesel-mozdony.
Utána kiált valaki,
hogy fogják meg,
de mintha nevetne.
Végighasad a kert.
Átéktetnek a résen
egy tűz-pallót, melyen
égetlen lábbal madarak
sétálgatnak. Miféle
madarak ezek ekkora
szárnyal, peckes járással,
ahogy a vonatkürtre se
rebbennek? Arad ezüstkarikás
szemükből a zene, melyben
a dolgok kezdik emelgetni
vasbeton lábaikat és újra-
éled a tüben a százéves
kaszapengés. Egyikük
földről letelé odasúgja:
Ha arra törekszel, hogy
ne maradjon semmi
titokban, épp a titok
lesz egyre nagyobb. Mert
a világ temetője te vagy;
hiába temet téged a világ.*

Fárasztó közelsége

Valaki lent a padban köhögni kezdett, egy rózsafüzér lassan végigkarmolta az imakönyv kemény kötését, azután leesett a pirosmintás köre, mert csattant és zizegett; beharangoztak épp.

Nem kifelé néztem az ablakon, hanem befelé, ami lehet, hogy furcsán hangzik, hiszen magam is belül voltam, az ablakmélyedésben ültem, a karzat padlójának szintjén foglaltam helyet, lábam a párkányon. S tulajdonképpen úgy tűnhetett, mintha tényleg a falut bámulnám a völgyben, a sötétséget megbontó távoli, gyenge fényű utcai és udvari lámpákat, ám épp ez a kinti sötétség segített hozzá, hogy az ablaküveg tükröződésében, mondhatni *jó minőségben*, élesen lássam mindazt, ami bent van, ami mellettem és mögöttem történik.

Ott magasodott a fejem fölött, még a tekintete irányát is tudtam. És így mondta, hogy neki is összefolynak a fények, ha ő úgy akarja.

„Hazudsz!” – magamban mondtam; mondanom kellett legalább magamban. Vártam, számítottam rá, hogy diadalmasan mindjárt odaül mellém, s felragyog szemének büszke csillogása, mely csillogás tulajdonképpen érvénytelen. Érvénytelen, hisz kiváltó oka, miszerint neki is összefolynak a fények, szintúgy érvénytelen. S így végeredményben semennyire sem engedtem, hogy közeledjen felém, továbbra is elkülönültem tőle, még ha a ruhájával hozzám is ért olykor-olykor (ujjaival babrálta a szoknyáját), tudtam ugyanis, hogy így akar, ilyen rafináltan, ilyen csiszolatlan női fogással akar bekeríteni, úgy lehet behálózni. Arra persze nem gondol, gondoltam, hogy egy lépéssel én már előtte járok, s hogy ez egyáltalán nem az ő kísérlete velem, hanem inkább az én kísérletem övele, hiszen én találtam ki, hogy a fényeket össze lehet folytatni a szemünkben, és ugyan miért mondtam volna, ha nem azért, hogy meggyőződjem: mennyire rendíthetetlen, megbízható, igaz.

„Te el tudod képzelni, hogy egy hangya mekkorának lát egy cipőtalpat? – súgta. – És egy fát? Nemrég olvastam egy könyvet és abban mi, emberek, a hangyáknál is kisebbek vagyunk. Viszont ott jobban összetartunk. Nem hamiskodunk. S talán ezért lehet, hogy ott boldogok vagyunk. Apa szerint hülye könyv, de nekem tetszett. Azóta jobban figyelem a hangyákat. Sokszor szeretném, ha mi is olyan méretűek lennénk, mi ketten. Ez valami bődületes gondolat, igaz? . . .”

Nem kérdeztem. Csak erre gondoltam. És minden porcikámmal ezt igyekeztem kifejezni. Ha akkor mindjárt kivonul a templomból, talán hiányzott volna. De nem vonult ki, ottmaradt. S amint bizonyossá vált, hogy nem megy el, velem marad, máris vágyva vágytam, hogy eltűnjön, felszívódjon. És nemcsak a templomból; a faluból is, örökre. Ne legyen és kész. Hiszen irtózatossá kerül, hogy van. A pusztá közelsége is állandó önfigyelésre késztet, teljesen összezavar. És bosszant, igenis bosszant: mert nem elég, hogy látja bugyutaságom (hányszor megérintett, ha csak a ruhájával is, én pedig folyton a koszos üvegen mácskitoltam!), de azt is tudja, milyen kínlódba lep-

lezem, mindjárt megszakadok az erőlködéstől, ugyanakkor pedig még jobban belegabalyodok a magamra erőszakolt pózok hülye szövevényébe.

Ha egy idő után már nem beszélnek az emberhez, és azt, aki nem beszél, nem látjuk, mert szándékosan nem nézünk (nem merünk nézni) rá, akkor fogalmunk sincs, hogy épp mit gondolhat rólunk. Én viszont tudni akartam – tudnom kellett –, hogy mit gondol rólam. Ilyenformán tehát, mikor az ő gondolatait próbáltam kitalálni, az ő szemén át kellett látnom magamat. És ez borzasztó volt. Láttam, hogy ülök az ablakban és bámulom az összemaszatolt üveget. Borzasztó volt, amint erre azt kellett gondolnom öhelyette, de már magamról: „nyim-nyám seggfej!” Még borzasztóbb volt, hogy *válaszul* tette-tt nyugalommal mácskitolni kezdtem az üvegen: ne higgye, hogy zavar, akármit is gondol rólam! S akkor hirtelen ráébredtem valamire, és ez fölvetette a kérdést: meghibbantam? . . .

A hely nagyon is megfelelt; nem akartam én elmenni az ablakból. A figyelem kínzó kényszerítettsége nem felelt meg. Egyáltalán nem tetszett például, hogy nem azért ülök az ablakban, mert az ablakban jó ülni. Nem tetszett, hogy nem azért nézek kifelé, mert látni kívánom: miképp lengeti a hársfalombot a szél; vagy lent, a völgyben, a falu utcai és udvari lámpái hogyan pulzálnak (nyitott mellkasban a síkos szív!); vagy, hogy az ablak alatti téglaplaccot mint tisztítja fényesre a lustán szitáló eső. Nem tetszett, hogy a lábamat sem azért nyújtom előre, mert a lábamnak úgy kényelmes, s hogy az orrom tövét sem a viszketés megszüntetése végett érintem. Nem tetszett, hogy amit nézek, amit megérintek, igazából nem is tudom, hogy azt nézem, s azt érintem. Nem tetszett ez az egész, hogy itt áll mögöttem, hogy nekem tudnom kell, hogy ő itt áll mögöttem, hogy lényegében mást se tudok, csak azt, hogy ő itt áll mögöttem . . .

„Menj a bűdös francba, te rohadék!” – Pontosan így. Pontosan ilyen hidegen és keményen volt kész a fejemben. Dolgoztam rajta. Volt rá idő, és volt belső nyomás is. Nyomás, amely egyre erősödött. Amikor először érintette hozzám a szoknyája szélét, csupán ennyi volt még: „hagyjál, felejsz el!” Ezt még elfojtottam; talán elmegy magától. Vártam; nem mindenki olyan mint te, gondoltam magamról, te már rég napot s kalapot!, ő kicsit lassúbb, de majd csak elindul. Tévedtem. Már az is idegesített, hogy tévedtem. Miért nem olyan mindenki, mint én? Vagy én miért nem olyan vagyok, mint más? Mért vagyok én más? . . . „Menj a fenébe!” – De ehhez sem volt elég lendület, azért nem jött ki. Aztán: vajon mit gondol most rólam? Biztos *ezt* gondolja rólam, biztos *azt* gondolja rólam, talán még *amazt* is gondolja, közben meg milyen sunyin hallgat, mintha semmit sem gondolt volna – ezek jöttek aztán. Kontra: „Menj a bűdös francba! . . . Menj a bűdös francba, te rohadék!”

Kétszer csöndítettek. Az első valószínűleg azért tűnt túl hangosnak, mert a templom csendjébe és a megfeszített idegeimbe csörömpölt bele. A második már csak az első csöndítés keltette hangzavar folytatásának hatott. S ahogy hirtelen hátrafordultam, és riadtan keresni kezdtem, ám nem láttam ott, ahol az imént volt – ettől ijedtemben megkukultam.

Visszaél azzal, hogy ismer, mint a tenyerét, visszaél! – sóhajtottam.

Tőlem kissé jobbra, az oltár irányában térdepelt. Nem nézett rám, mikor én ránéztem, még csak meg sem mozdult. Úgy térdepelt, olyan ájtatos arccal, alázatos-rogyottan, mint az öregasszonyok; piros blúzban, gyönyörű diófabarna hajjal. S ahogy néztem őt, ahogy így lopva elnézegettem, nem tudtam nem gondolni valamire. – De előbb a karzat! A karzat a templomnak olyan része,

amely a templom szintjétől magasabban helyezkedik el. Ez esetben a tabernákulummal ellenkező irányban, fönt. Itt orgona, meg két rövid pad van. A karzat olyan emelvény, amelynek elején magas könyöklő található. Lényeg: a karzaton nem szoktak letérdelni. Ha valaki itt letérdel, az olyan, mintha kimenne a templomból és letérdelne a csupasz fal előtt. A könyöklő – fal. Na, és ő letérdelt! Amit pedig átszellemült, feszes arcáról leolvastam, az ez volt: az oltáriszentségnek illő fejet hajtani; én (mármint ő) fejet hajtok; én nem gubbasztok az ablakban, hanem teljes szívvel itt vagyok a templomban és annak megfelelően viselkedem; én kérem Istent, hogy segítsen helyesen élni; én nem játszom meg magam Isten házában, én alázatos vagyok, én bűnbánó vagyok, én fajankó nem vagyok! . . .

Szóval én fajankó vagyok! Nem számít; fajankó, gondoltam. Ble-e-e! . . .

Kicsit jobban rákezdett az eső, a szaporább ütemekből ítéltem meg, majd láttam is az ablakon kivetítődő világosságban. Ferde, egyenes vonalakat láttam sűrűn. Az üvegre verődött cseppek befelé fénylettek. Mintha a nyitott szememen folyna végig a víz. Számít az, hogy ismer, mint a tenyerét?! És mi a kínosabb nekem: az, hogy tudja rólam, milyen balulsikerült vagyok, vagy az, hogy látja: milyen rettenetes nagy igyekezettel titkolom?

Ha csak az ablaküveget nézem, gondoltam, az üveg tükröződésében jól láthatom a fejét. Biztos gondolja, hogy nézem. Meglehet, abba van, hogy sóvárogva nézem; sóvárogva nézem a haját, sóvárogva nézem a vállát, sóvárogva nézem a nyakát. Hogy nem tudok betelni vele, abba van, gondoltam. Úgy térdel, úgy néz, úgy lélegzik, hogy csakis nekem, csakis én-érettem, a gyönyörködtetésemért. Most ő hibbant meg, gondoltam.

Amikor újra letöröltem a párát az üvegről, a pap már bevonult a sekrestyébe, az öregasszonyok is mozgolódtak, csak ő maradt a helyén, s persze én. Ettől féltem. Hogy képes lesz tovább maradni a helyén, mint én. Mert ha szó nélkül távozott volna az öregasszonyokkal, s végre magamra hagy, akkor semmi gond: elmúlt volna megint egy este, elmúlt volna egy alkalom, elmúlt volna az aznapi szorongásom. Talán letérdeltem volna az oltár elé, és magamba szállva rendesen imádkozom; talán. Imádkozom érte és imádkozom magamért; a belátásáért imádkozom. De ő maradt, nekem kellett hát fölállnom. Tudtam, hogy most szólnom kell hozzá, tudtam, arra vár, hogy szóljak már hozzá, hogy valamit szóljak végre, arra vár. Annyit mondtam elmenőben: „Nohát . . . megyünk?” Kicsit várt, csak azután fordult felém. Rám nézett. Csend volt, s hirtelen még nagyobb csend lett. Látnom kellett, ahogy imádságtól bágyadt arcán nevetésgesen folyik le a könny. Bólintott.

Androgün terep

*Egy meghódított férfit már csak
szeretni lehet, olvasom, de ha meghagynám
ezt a sort a naplójában, mintha a férfiasságától
fosztanám meg. De ha majd, mert megteszem,*

*végigmosolygok a testükön, és megérintem,
és megfogom nekik, már egyetlen férfit sem taszíthatok el.
Alacsony szónokok ütnek át az oszlopok
sűrű, töretlen közén, ajkak nyílnak, csukódnak,*

*süketen fénylő termeket ígéretet bármily látomás.
Egyszer olyan közlőről szólongattam egy fűszálat,
hogy bevérezte az arcom. S a lehulló vércsepp,
mint porral bundázott veréb. Egy porban tüdőző*

*verébre lépni, hogy sikoltva fusson szét
a meztelen talp alatt a hús, a toll, a csont.
Van-e ilyen veréb, ami így el tud alélni
a porban, ebben a meleg, tavaszi porban,*

*a sziklafal déli oldalán, van-e ilyen veréb.
S én mégis meglátogatlak, jövök, így jövök hozzád,
sikoltó madarakon, gyűrött tőköcskéken táncolva,
tengernyi sebeket vet a szoknyám.*

*Am ennek a táncnak te ne higgy. Szavak. Szavak.
A föld szájának ünnepén keserű metszéssel
oldj ki az égből. Szárny száll, tű nő, ütésre.
A beszédet kell legyőznöd, egyetlenem.*

„A '84-es kijárat” elé

1984 folyamán vált rendszeressé, hogy néhányan, olyanok, akik irodalomról, művészetekről sokmindenben hasonlóképpen gondolkodtunk, összejárni kezdtünk az Astoria kávézójában. Összejárni, s nem csak ügyes-bajos dolgainkról, hanem legfőképp az irodalomról beszélgetni. Nem hiszem, hogy túl csekély ok, túlzottan mellékes ügy beszélgetni erről szakmabelieknek. Társaságunknak, úgy gondolom, legfőbb erénye a tolerancia, hogy nyitott, hogy mindenkit szívesen lát, aki szívesen látja, s akit művészeti kérdések érdekelnek. A kör megalakulásától Örley Istvánnak, a csak kevesek által ismert, a világháború végnapjaiban igen fiatalon meghalt nagy tehetségű írónak a nevét viseli. Rögtön, a „kezdetekkor” fölmerült az is, hogy folyóiratot adjunk ki. Ez a terv szinte párhuzamosan futott a Magyar Írók Szövetsége József Attila Körének folyóirattervével. A JAK négy irodalmi irányzatot, négy rész-lapot (Dolog és Szellem, Új Hölgyfutár, POLISZ, A '84-es kijárat) magában foglaló reménybeli folyóiratának egyike, A '84-es kijárat szerkesztőik véleménye, s ízlésük irálya szerint majdan talán az Örley Társaság lapjává nőheti ki magát.

S hogy mi is ez az „irály”: 1984-ben, barátaim, Balassa Péter, Hekerle László, Pál Ferenc és Tábor Ádám segítségével, szerkesztőtársaim, Györe Balázs, Krasznahorkai László, Márton László és Németh Gábor jóváhagyásával így fogalmaztam meg leendő lapunk programját:

„A '84-es kijárat szellemi-kulturális, elsősorban irodalmi folyóirat; leendő szerkesztőinek, szerzőinek és olvasóinak ízlésből és kedélyből font közös vállalkozása, kijáratot keresvén, kiutat, kifelé, el- és fölfelé vagy befelé, mélyen egy pontig; talán van olyan pont, ahonnan nem mozdulsz, mert ott, igen, minden megvan. Ahol nyelv és sors, stílus és akarat együtt értelmes, ahol – mint Babits írja – bár „minden bornak más és más az íze, de egy a māmora”. Kijárat abból a légüres térből, melyben e lap tervezői 1984-ben találkoztak.

A '84-es kijárat nem akarja az irodalmat a puszta hitvallás, politizálás vagy filozofálás felé vezetni; nem akar mást az önmagánál többre törő, mert a létezés szívét megcélzó irodalomnál. Ezzel akar minden lenni, az irodalmi minőségénél éppen ezért nem ismer súlyosabbat.

A '84-es kijárat a magyar kultúrának széles értelemben vett európai-nyugatos vonulatára tekint, az Ady- és Osvát-féle Nyugat művészetközpontúságát kívánja ötvözni a Fülep Lajos-i Szellem bölcséleti tisztaság- és egyértelműség-igényével. Szépirodalom és elmélet, sokság és egység szintézisét kívánja megvalósítani, s a minden új törekvés iránti nyitottságot vallja. Hagyomány és újítás, a hagyományból megújulás és a megújulás hagyománya; hirmondás, a babitsi különös hirmondó, s az evangélium, a jóhír és Rilke iszonyú angyala jelölik ezt az utat.

A '84-es kijárat verset, szépprózát, esszét, irodalmi szintű művészetelméleti és bölcséleti tanulmányokat, valamint rendszeres és széles körű irodalmi-

művészeti kritikát kíván közölni. Célja a (régi és mai) magyar világkultúra ismeretlen értékeinek (újra)felfedezése, újraértékelése. Állandó és élő kapcsolatot szándékozik tartani a világirodalommal, a számunkra fontos művek bemutatásával.

A '84-es kijárat tevékeny meditatív fórum: kijárat egy tülekedésből, a más-ság csendes, ám határozott bejelentése."

Mutatványszámunk a budapesti Fiatal Művészek Klubjában 1986. február 13-án elhangzott első „élő folyóirat” anyagán alapszik. A műsorban alábbi szerzőink mellett Kornis Mihály is szerepelt.

Köszönet a Jelenkornak a lehetőségért.

1987. július 9.

A nincstelenség előtt

Wenders: Tokyo-Ga

Végre. – Végre arról is írni kellene, hogyan határoznánk meg a mai magyar irodalom fogalmát. Azonnal rájövünk: a feladat megoldhatatlan, mai magyar irodalom ugyanis nincsen. Nem létezik. *Amiként* már ősidők óta tudjuk, itt csak művek vannak, telt monológok: dialógus, élményből fakadó hatás, egyetértés és ellentét, társaságot alapító önálló hang nincsen. Termékeny jelrendszer, irodalmi nyelvújítás sincs, mert nyelv *se nincsen*. Ami van, az nem-szerves, tétova jelölés: minden *közöl*, ám aki beszél, néma marad.

– Hát így érnek el bennünket a változások – *különös idők!* Ilyenkor kell hosszabb külföldi körutat tenni: mikor már minden új gondolat ismerősnek tetszett és nyomasztott az absztrakt elmemunka terhe, én is az utazás mellett döntöttem. Sikerült, ahogy lehetett: egy barátom utazott el, jómagam itthon rekedtem. Ám bánatra nem volt ok: az elsatnyult, sóvárgó művészi közlések egyre diadalmasabb afáziája, az újként megszólalni képtelen nyelvek erőszakos, de szürke *irálya* vigaszt hordozott: vágyakozni lehet, most ennek jött el az ideje, mindannak, ami volt, *tavasze és nyáré*, pontosabban emezek *valóságának beburkolt emlékéé*. Bizonytalán kijut még mindenkinek egy *nagy utazás*.

Még annyi idő sem telt el, hogy új élményeimről fogalmat alkothattam volna (nemhogy a mai magyar irodalomról!), barátom visszajött. Találtam nála néhány friss folyóiratszámot is. Az egyik *Wim Wenders Tokyo-Ga* című elbeszélését közölte.

– És folytathatnám ebben a modorban, a végtelenségig. Szerettem volna ugyanis elkerülni a *posztmodernről* szóló irodalom állításából következő, ám *beszédhelyzetét* tekintve annak mindig ellentmondó sajátosságát: azt, hogy úgy állít valamit a világról, hogy az okfejtés egésze az általa megtagadott kísérletező, avantgarde, *modern* szellemiség felszólító módjába fordul. Hiába szögezi le, hogy a posztmodern, jellege szerint épp a különböző szellemi-művészi minőségek együttállásával írható le, ahogyan például *Jean-François Lyotard* egy, a témába vágó esszéjében, mondván, az eltérő grammatikák tudatosításából következő kanti „szakadék” és az ezt áthidaló hegeli, totális fenomenológia külön-külön tudatosított, ám együtt elgondolt lényege adja a posztmodern szellemiség alapzatát, hiába sorolja ugyanő, *Proust* és *Joyce* munkáira hivatkozva a modern regényirodalmat, annak esztétikáit az elhagyandó tudatformák közé, mondván: „Íme hát állítsunk: a modern esztétika a fenséges-ség esztétikája, ami ugyanakkor nosztalgikus is; csak annyit engedélyez, hogy a kimondhatatlant hiányzó tartalomként fejezze ki, ám a forma, felismerhető konzisztenciájának köszönhetően, folyamatosan anyagot biztosít az olvasó vagy a megfigyelő számára, hogy vigasztalódjék és öröme teljen a műben.” – hiába, mondok, a határozott különbségtéves, a *modus*, ahogyan itt a fogalmak előkerülnek, logikájával és tónusával azt a grammatikai „szakadékot” példázza, amit meg kíván haladni, esztétikai sugallataiban pedig a *nagy mű-*

vészet konceptusok előtti érinthetlensége iránti *nosztalgia* lapul: úgy is mondhatjuk, létre akarja hozni, amiről azt állítja, hogy van. Zavarba ejtő helyzet ez: hogy milyen is a posztmodern szellemiség, csak az ilyen művek képesek közölni – de hogy melyek ezek a művek, csak tisztázatlan beszédhelyzetű elméleti munkákból tudhatjuk meg. Látni fogjuk majd, ez így rendjénvaló.

Hogy mindez mikor kezdődött, nem állapítható meg dátumszerű bizonyossággal. Csak annyi, hogy minden bizonnyal a hetvenes évek második felében, végén: ekkor jelentek meg azok az okfejtések, esszék, melyek a művészi kísérletezések, az ideológiákhoz, tervekhez kötődő műépítés hiábavalóságát hirdették, kijelentvén, a nyelvi játékok és experimentumok odáig jutottak, hogy az üresnek tekintett „hagyományos” grammatikák művi analízise és rombolása helyett, lévén immáron ő, az avantgarde, az új avantgarde, a *modern az*, ami „hagyományos”, tiszteletre méltóan démonikus logikával *saját magukat* analizálják, rombolják, az egykor beigért új típusú, a dolgaival, anyagával együtt terjedő személlyel egyetemben. Hogy nem a „rossz” kultúrát zilálja, hanem mindent már: kultúra- és szellemellenes szemét lett. Tudható az is, hogy a nyolcvanas évek legelejére terjedt el annyira a posztmodern kifejezés Európa-szerte, hogy ekkorra már teljesen szétmosódott jelentéssel, mindenre rámondták, ami idézetszerű, dialógikus, személyes, fogalomkereső és felfokozottan érzéki, archaikus és archetipizáló, ironikus és egészében bonyolult konstrukciójú, de már-már alpárian élvezetes volt. És hirtelen az is kiderült, minden posztmodern, ami nem modern, azaz avantgarde vagy neoavantgarde: például: *Marquez, Jorge-Louis Borges, Ronald Suckenic, John Barth, Nádas Péter, Esterházy Péter*, a Börharisnya, a Tamás bátya kunyhója és csaknem minden, ami a tizenkilencedik század második felében született vagy divatozott, a sátánizmus, a *Gesamtkunstwerk*, az énregény, a kőszáló alakmásai, a gótikus regény, vele a középkor, a skolasztika, a mágia, a halálallegóriák, a misztikus irodalom – egyszóval mindenki és minden, ami a kitöltetlen Idő benépesítésére, a *közvetlenség* esztétikai, fogalmi szinten egyszer már megvalósult változatainak kinyilvánítására alkalmas. A posztmodern szellemiség voltaképpen az egész világtörténet nem-akaratos, a maguk historikus szinkronitásában felfogott dolgait, emlékeit forgatja iszonyatos terjedelmű, baljós és sötét kulturális örvényként: lefelé mutat és húz, az örök *mostba*, a mindig egyedi felé: itt minden és mindenki elátkozott valamiképpen, ám anynyi bizonyos, *létezett és formája van*, bár ez utóbbi pillanatonként változik – innen ered sötét és elszabadult ironiája is.

Lytard szerint: „A posztmodern művész, író a filozófus szituációjában van: a megírandó szöveget, létrehozandó művet, kezdetben legalábbis, nem irányítják előre felállított szabályok, és nem ítélték meg már ismert fogalmak alapján. Szabályok és kategóriák – épp ez az, amit a mű és a szöveg keres. Tehát a művész és az író regulák nélkül dolgozik, hogy kifejtse annak szabályait, ami *elkészült majd*. (. . .) A *posztmodern* fogalmát a befejezett jövőidő (*post; modo*) paradoxonának mintájára alkothatjuk meg.”

Ezzel az állásponttal és – főként! elsősorban! – *érzülettel* hozható összefüggésbe az a felfokozott személyiség-tudat és formakép, amit a posztmodern két igazán körvonalazott elméleti gerjesztője, a recepcióesztétika és a neostrukturáliszmus, itt is főként az információelmélet, a pragmatikus narratológia dolgozott ki. A kizárólagos ismeretelméleti státuszra törő egyidejűség, a posztmodern e misztikára hajló szellemi középpontja, és a recepcióesztétikák *mindig aktuális* befogadás-szemlélete a *praesens*, a jelenidő és a jelenlét állításában, összefonásában egylényegűek; a strukturális műleírás pedig ennek szük-

séges feltételeként a mű olyan szövegtani összefüggésekre *redukált* képét adja, ahogyan *Umberto Eco* írja, bevezetvén a *lehetséges világok* logikai kategóriáját a narratológia fogalomkörébe: „A szöveg, hogy úgy mondjam, 'tudja', a Modell-Olvásó elhibázza majd az előrejelzéseit (és segédkezet is nyújt hozzá), ám a szöveg, a maga komplexitásában nézve, nem lehetséges világ: nem más, mint a reális világ egy kinövése, és legfeljebb egy olyan *gépezetként fogható fel, mely lehetséges világokat termel*: a fabuláét, a fabula szereplőit és az olvasó előrejelzéseiből, elvárásaiból következőt.” – mondom, itt olyan szemléleti redukcióról van szó, amely jól meghatározott kódrendszernek látja a művet, szabályozott, de szabad teret engedve a befogadásnak, a *praesens* változókéony és autonóm világának.

Am amit a posztmodern szellem, ez a közelmúltjából és minden nagy ideológiából kiábrándult, arról lehámlott *összkulturális vágyakozás* szeretne, voltaképpen nagyon egyszerű valami. Azt szeretné, amit a művészet mindig is szeretett – ha ugyan lehet ilyet mondani –, az életet ugyanis, az életet. A *vanást*, a *levést*: a levest, a rántothúst, a kakaót, *bicikliversenyeket a kertvárosok mentén*. Ezt szeretné – de minden, ami hasonlít rá, takarásban van. Ő maga takarja. *Nem lát a szemétől*, de akar. Beszédhelyzete tisztázatlan, ám azt pontosan érzékeli, *mi van és mi nincs*.

A barátomtól kölcsönvett *Altabeta* című olasz folyóirat 85/11-es számában Wim Wenders eme állapotát tudatja mindenkivel. Enyhén szürke és érzélgős, látványos visszafogottságával kissé kellemetlenül patetikus elbeszélése egy utazásról szól. (Most már leszögezhetjük: a szürkeség, az érzélgősség megfelelő kézben erénnyé nemesedhet, hiszen így arról is tanúskodhat, alanya jó ember, a fogalmak, szabályok, a lehetséges világok kiépítése *előtt* van.) Jó alkalom, gondoltam, hogy elmerüljek a posztmodern szellemben, ha már benne nem lehetek. Én is elutazom. Íme, néhány idézet a *Tokyo-Ga* című írásból: lássuk, milyen az, amikor valaki – egy személy – elindul nagy eszmei közép-pontja felé, hogy először arra eszméljen, előzetes tudása teltebb mint ez a lehetséges világ, majd arra, hogy mindegy milyen, végül pedig arra, minden úgy van jól, ahogy van, minden elhal, de *volt és formája lesz*.

Így kezdődik: „Ha századunkban még helye volna a szentségnek; ha fel kellene építeni a filmművészet oltárát, ami engem illet, oda helyezném a japán rendező, Jaszuriyo Ozu életművét.”

Majd később: „Nincs többé emlékezetem.

Már semmit sem tudok felidézni.

Tókióban voltam, ennyit tudok.

Tudom, 83 tavasza volt.

Tudom.

Magammal vittem egy kamerát és filmeztem.

Ezek a képek most léteznek, ők az emlékezetem.”

Ozu sírjánál: „Ozu síremlékén nincsen név.

Csak egy ősi kínai jel:

MU

ami azt jelenti Ūr, Semmi.

Visszafelé a vonaton erre a jelre gondoltam.

Semmi . . .

Gyerekkoromban gyakran megpróbáltam elképzelni

a Semmit . . .

Már az ötlet is félelemmel töltött el.

Semmi.

Nem lehetséges ilyesmi, próbáltam magam meggyőzni.
Csak az létezhethet, ami odakint van, a valóságos, a
Valóság.”

Meglátogatja *Juharu Acutát*, Ozu egykori másodasszisztensét. A beszélgetésükkel fejeződik be az elbeszélés. Acuta mondja:

„Valami elveszett.
Ozu a legjobbat hozta ki belőlem.
(...)
Hagyjon most magamra.
Köszönöm.
(...)
Ami az erőt adja,
amit léleknek hívunk,
arról nem lehet beszélni senkinek.
(...)
Több volt mint rendező.
Mint egy király, olyan volt.
Most már biztosan elégedett.
Valami nagyon nem megy.
Kérem, hagyjon magamra.
Elveszett vagyok, de...
Jaszurijo Ozu nagy ember volt.”

Wenders, a német rendező ezután nyilván visszautazott a hazájába (Németországba? Amerikába?). Az elbeszélést franciából fordították olaszra. Milyen nyelven írta vajon?

Végezetül meg kell jelölnöm forrásaimat: idéztem Jean-François Lyotardtól, Umberto Ecótól, a gondolatmenethez felhasználtam John Barth, *Leslie Fiedler* és *Richard Palmer* írásait; a mondatokban allúziókat rejtettem el, így felidéződhet, sorrendben: *Kornis Mihály*, *Szilágyi Ákos*, *Pilinszky János*, *Garaczi László*, *Dosztojevszkij*, *Hegel*, *Jorge Semprun*, *W. H. Auden*, *Kukorelly Endre* és *Balassa Péter* neve – amiként ez az idézettár is idézet *Esterházy Pétertől*. A körüljárt fogalomhoz, a posztmodernhez igazodott e dolgozat konstrukciója is. Logikai menete és kategóriái, részben a nyelve is mástól való. – Én mintha meg sem szólaltam volna, *csak beszéltem* – így kell érteni az egészet.

A mai magyar irodalomról kellene írni végre. De nem lehetséges. Nincs ilyen.

A hanyatlás vitéze

(regényrészlet)

Eszterné nagyon is jól tudta, kivel áll szemben, ezért aztán igazán nem okozott neki gondot, hogy ő, aki – mint azt barátja, a rendőrkapitány naponta a fülébe súgta – „márcsak súlyra és testmagasságra is legalább egy óriással ér föl . . . egyebek mellett . . .”, veleszületett fölénye birtokában, ellentmondást amúgy sem tűrő határozottsággal gázolja le a makacskodó Pflaumnét: miután néhány bűgő „drágám”-mal fűszerezve férfiasan dörgő hangján előadta, hogy bár előtte sem kétséges, hány óra van, ám egy „halaszthatatlan közügyben” föltétlenül és azonnal beszélünk kell, kihasználva Pflaumné előre kiszámítható megszeppenését, egyszerűen vele együtt benyomta az ajtót, majd szokása szerint fejét félrebillentve („Nehogy még a végén beüssem valahogy . . .”) máris bent termett az előszobában, hogy jövedele oly sürgető céljáról egyelőre elterelve a figyelmet hüvös megjegyzéseket tegyen a lakás „kitűnő fekvéséről”, az előtér futószőnyegének „ügyes mintázatáról” és arról „az irigylésre méltó, finom izlésről”, aminek „jellegzetes ordenáréságáról” már akkor meggyőződött, mikor kabátját a fogasra akasztva egy-két pontos, villámgyors pillantással felmérte a berendezést. Hogy a „figyelemelterelés” megnyugtatóan fejezte volna ki szándékának valódi természetét, az persze nem állítható, hiszen voltaképpen céljának – azaz az úgy sürgösségére való tekintettel még ma úgy egy negyedórácskát eltölteni Valuska anyjával, hogy majd holnap reggel, ha találkozik vele, hivatkozhatson rá – az igazat megvallva bármi megfelelt; ugyanakkor azonban mégsem a legkézenfekvőbb megoldást választotta (azt tudniillik, hogy máris leül valamelyik gusztustalan fotelbe, és „az egész országban tapasztalható általános megújulás fiatalos tennivágyására s ezen belül a minden ízében megizmosodott Városi Nőbizottság sersistergő lelkesedésére” tereli a szót . . .), mert bár számított rá, a puhány kényelemimádatnak, a füledt semmittevésnek, a szirupos bájolgásnak „ez a mocskos kis tűzfészke” olyan erővel vágta mellbe, hogy indulatát azért okosan álcázva kénytelen volt a lehető legnagyobb alapossággal megvizsgálni vendéglátójának „egész fegyverzetét”. Háta mögött a dühödt zavarában még pisszenni sem merő Pflaumnéval sorra végigjárta hát a lakás levegőtlenységig zsúfolt helyiségeit, s míg színleg elismerésképpen (hisz „a nyílt lapoknak, úgymond, még nem jött el az ideje”) dörgő altján azt fejtegette a nyomában szaladó s léptenyomon a lesodródott csecsebecsét igazgató, kivörösödött háziasszonynak, hogy „igen: nem kétséges: az élettelen tárgyakat a nő tölti meg tartalommal, mint ahogy az otthonnak is ő és csak ő tudja megadni az úgynevezett egyéni varázst”, addig belül – legbelül! – alig-alig birta türtöztetni magát, hogy hatalmas markába ne kapjon egy-egy efféle undorító csecsebecsét, s össze ne roppantsa, mint egy csirkenyakat, mert hiába, mégiscsak a fésűtartóknak és a csipketerítőknak, a hattyúban végződő hamutartóknak és a bársonyos műperzsaszőnyegeknek, a leheletvékony túllfüggönyöknek és a vitrin üvege mö-

gé állított néhány könnyfacsaró regénynek e túlfűtött, ragacos, fullasztó szövedéke leplezte le előtte a legélesebben, hová juttatta a világot a „kéjes henyélés és petyhüdt akarat” pimasz zabolátlansága. Megszemlélt és számba vett mindent, figyelmét semmi sem kerülte el, s hogy mintegy ezúttal is megacélozza erejét, önkínzó, keserű élvezettel szívta be a lakás illatosítóktól fertőzött levegőjét – azt a büzt, „a finnyás kis babaházaknak” pontosan ugyanazt az émelyítő szagát, ami már messziről jelzi lakóinak siralmas állapotát, s amitől neki – mint megválasztása óta felháborodott gúnnyal gyakran mondogatta a rendőrkapitánynak, ha egy-egy bemutatkozó vizitből hazaérkezett – már a küszöbön („És mindig!”) „komoly hányhatnékja” támadt. Akár pusztá gúny volt, akár valódi rosszullét, barátja biztos lehetett benne, hogy Eszterné lelkiereje nem mindennapi próbákat kényszerül kiállani, hiszen azóta, hogy „a végre magára talált közakarát” sok évtizedes munkájának elismeréseként kiemelte őt a helyi férfikórus karvezetői posztjából (melynek hozzá méltatlan vesződségeit az indulókból, munkadalokból és tavaszköszöntőkből álló, úgynevezett „kizárólagos repertoár” enyhítette csupán) és a Városi Nőbizottság engesztelhetetlen elnökévé tette, naponta kellett („És óraszám!”) efféle lakásokban elidőznie, szinte csak azért, hogy újra és újra meggyőződjön róla: az, amit eddig is sejtett, immár kétségbevonhatatlan bizonyosság. Mert amilyen világosan látta, hogy itt és éppen itt, a túlcukrozott befőttek és a fülledt dunyhapaplanok, a kifésült szőnyegrojtok és a védőhuzattal bevont fotelek e tepsedt légkörében akad el minden erőteljes szándék, hogy a magukat a helyi társadalom krémjének tartó s az egyszerű, egészséges embereket pimasz göggel kezelő, mamuszba bújt otthonülőknek ebbe a halálos mocsarába fullad bele minden tenniakaró lendület, ugyanolyan jól tudta azt is, mi a magyarázata, hogy példának okáért az elnöki kezdeményezésre tervbe vett nagy jelentőségű tisztasági mozgalom több hónapos megfeszített munkája ellenére is még mindig kibontakozásának sajnálatos kudarcát éli. Őszintén szólva nem is igen számított másra, így meg sem lepődött igazán, amikor bebizonyosodott, hogy a heréknek ez az önteltségükbe szinte beleáporodott díszes társasága hűvösen elutasítja megfontolt érveit, hisz az akadémikuskodó hivatkozások mélyén (mí szerint: „tisztasági verseny decemberben? majd később, esetleg a tavaszi nagytakarítások idején . . .”) Eszterné tévedhetetlenül kitapintotta voltaképeni ellenállásuk lényegét, azt ugyanis, hogy beteges cselekvőképtelenségük és gyáva meghunyászkodásuk arra az oktalán, de ami őket illeti, jogos félelemre vezethető vissza, mely az általános megújulásban egy általános hanyatlás, a legyőzhetetlen újat akarásban egy legyőzhetetlen káosz vészjósló jeleit látja, és – helyesen: – erőt, mely ahelyett, hogy óvna, kíméletlenül szétrombolja azt, ami feltámaszthatatlanul halott, s az önzés birtoklásban kimerült lapos unalmát „a közös tett felemelő szenvedélyével” váltja föl. Mitagadás, a közelmúlt szokatlan és szabálytalan eseményeinek eme rendkívüli értelmezésével (bizalmasát, a kapitányt s egy-két jóra való embert kivéve) a városban meglehetősen egyedül állt, mégis: mindez korántsem ejtette zavarba, mint ahogy gondolkodóba sem, mert valami azt súgta neki, hogy kissé még homályos tartalmú „győzelmünk nem késik soká”, s talán éppen ez a lelkesítő érzés magyarázta meg a leginkább, hogy lehetett bármilyen kitarító s bármilyen népes is „a mamuszosoknak ez az öntelt gyülekezete”, nemhogy nem félt, mégcsak nem is tartott tőlük igazán, annál is inkább: nem, hiszen a valódi ellenfél – s így lett a közérdekű harc egyszersmind személyes küzdelemmé – maga Eszter György volt, a különcnek tartott s a legteljesebb visszavonultságban élő, valójában csak betegesen lusta Eszter, a félelemmel vegyes köztiszte-

letben álló név-le-ges férj, aki, bár vele ellentétben „semmiféle közéleti tevékenységet nem tudott fölmutatni”, mégis: a város amolyan eleven méltóságaként heverészett már évek óta az ágyban, hogy hetente legalább egyszer – mondjuk – ki tudjon nézni az ablakon... Hogy valódi ellenfél? Több volt annál: Eszterné számára maga a „meghághatatlan akadály kilátástalan pokla” s ugyanakkor egyetlen esélye is, ha nem akart végérvényesen lemondani méltó helyéről a város meghatározó személyiségei között, csapda hát, egy hibátlanul s minden remény nélkül működő kelepce, melyből sem szabadulni nem tudott, sem szét nem rombolhatta. Mert mint mindig, ezúttal is Eszter volt a megoldás kulcsa, a legdöntőbb láncszem magasra törő tervei valóra váltásában, éppen ő, aki évekkal ezelőtt, mikor úgynevezett „gerincbántalmaira” hivatkozva a helyi Zeneiskola éléről nyugdíjba vonult, feneketlen cinizmussal egész egyszerűen közölte vele, hogy „házastársi szolgáltatásaira a jövőben nem tart igényt”, s neki megtakarított pénzéből már másnap lakást kellett bérelnie a piactér mellett, éppen az az ember hát, aki ráadásul – mi másért, mint bosszúból – amúgy is ritka közös fellépéseiknek egyszeriben véget vetve még a városi nagyzenekar vezetéséről is lemondott, állítólag, mint később visszahallotta, azért, mert őt, Esztert már csak a zene érdekli, kizárólag a zene, s „a továbbiakban” nem hajlandó mással foglalkozni, csupán a zenével, holott ha valaki, hát ő, Eszterné a megmondhatója, miféle fülhasogatóan hamis klimpírozást csap a szán-dé-ko-san el-han-golt zongorán, persze csak akkor, amikor az örökös henyeléstől legyengült test egyáltalán képes kikászálódni a puha párnácskák és plédek botrányos halma alól. Ha visszagondolt minderre s eszébe jutott az eltelt évek megaláztatásainak elviselhetetlen sorozata, a legszívesebben véget vetett volna az egésznek, és a pimasz férjet a kisbaltával a saját ágyában aprította volna fel, csak hogy pontosan ez volt az, amit semmiképpen nem engedhetett meg magának, mert be kellett lássa, Eszter nélkül a város „bevehetetlen”, amiként azt is, hogy bármire készül, folyton Eszterbe ütközik, így hát a különélést azzal magyarázva, hogy férjének munkájához nyugalomra és egyedüllétre van szüksége, kénytelen volt fenntartani házasságuk látszatát, kénytelen volt az egyébként hön áhitott válásnak még a gondolatát is visszautasítani, sőt még abba is bele kellett törődjön, hogy Eszter kedvencének és rajongójának, a menthetetlenül iszákos Valuskának, Pflaumné első házasságából származó ostoba, együgyű fiának a közreműködésével, a férj előtt titokban, ugyanakkor azonban az egész városnak mintegy a szeme láttára szennyes ruháit, „a koszos gatyákat” is ő maga mossza ki. A helyzet tagadhatatlanul súlyosnak látszott, de Eszterné nem csüggedt el: bár nem tudta, a személyes bosszú, vagy a „közért való harc”-e az előrébb való, hogy mi a fontosabb, megfizetni Eszternek („Mindenerért!”), vagy végérvényesen megszilárdítani bizonytalan „pozícióit”, azt azonban igen, hogy ez az áldatlan állapot nem tarthat örökké, és egyszer majd, a talán már nem is olyan távoli jövőben egy megérdemelt hatalom s egy kiküzdött rang magasából számolhat le azzal a siralmas gazemberrel, aki csúfot üzve belőle „szántsándékkal” megkeserítette az életét. És jó oka volt hinni abban, hogy így lesz, mert (túl azon, hogy „így lesz, mert így kell lennie”) az elnöki poszt nemcsak a „szabad és felelős cselekvés” lehetőségét jelentette, de egyben a csökkenő függés biztató jele is volt – nem beszélve arról, hogy mióta rájött, miképp is nyerheti meg a macskakodó polgárokat a Bizottság első nagyszabású akciójának s ugyanakkor hogyan kapcsolhatja ezzel ismét magához Esztert, azóta amúgy sem hiányzó önbizalma határtalanra lett, s bizonyosra vette: most már jó úton van, nyílegyenesen törhet a célja felé, és többé már senki sem állíthatja meg... Mert a

terv kifogástalan volt, s mint a „zseniális tervek általában”, természetesen pofonegszerű is, csak éppen, ahogy lenni szokott, arra a bizonyos egyetlen megoldásra talált rá kissé nehezen: azt ugyanis már a mozgalom meghirdetésekor világosan látta, hogy a közömbösséget s az ellenállást kizárólag Eszter „mozgósítása” törheti meg; ha őt rá lehet bírni, hogy részt vegyen a munkában, ha őt rá lehet kényszeríteni, hogy a szervezés élére álljon, a „TISZTA UDVAR, RENDES HÁZ” üres jelmondatból, nevetséges kudarcba fulladó programból azonnal széles körű s valódi megmozdulás erőteljes kiindulópontja lesz. Csak hát: hogyan? Ez volt a kérdés. Hetekbe, sőt túlzás nélkül hónapokba telt, míg a puszta rábeszéléstől egészen a karhatalmi kényszerig egy sor hasznavehetetlen ötletéről lemondva a sarokba szorításnak azt a bizonyos egyetlen lehetséges módját meglelte, de aztán, attól a pillanattól kezdve, amikor felmérte, hogy mindössze a „csupaszív” Valuskára és a tőle köztudottan elhidegült s épp ezért szenvedélyesen szeretett Pflaumnéra lesz szükség, olyan nyugalom szállta meg, amiből kikökönteni már nem tudta senki és semmi, sőt most, ahogy kezében egy füstölő cigarettával itt ült az aprócska („... de még mindig milyen bögyös!”) háziasszony süppedős szőnyegei s agyontörülgetett bútorai között, még némiképp szórakoztatta is, hogy Pflaumné arca minden egyes lehullott hamudarab szétpergése után, majd hogy dicsérőleg belekóstolt az asztalon maradt meggybefőttbe, „a szó átvitt értelmében” tűzbe borul. Örömmel állapította meg, hogy vendéglátójának ez a dühödt tehetetlensége („Fél tőlem!” – szögezte le elégedetten) lassan el is mossa előbbi fölindultságát, így aztán körbetekintve a növényektől inkább dzsungelre emlékeztető szobában, ahol máris úgy érezte magát, mintha a mezőn volna, a szérűn, a felvert gazban, ismét bűgő hangra váltva – most már valóban a zavartalan szórakozás kedvéért – elismerően megjegyezte: „Hát, igen. A városi ember örök vágya, hogy a természetet bevigye a lakásába. Így vagyunk ezzel mind, Pirikém.” De Pflaumné nem szólt rá semmit, csak kényszeredetten bólintott egyet, amiből Eszternének is be kellett látnia, hogy jobban teszi, ha végre a tárgyra tér. Persze, hogy beleegyeznek-e vagy sem a közvetítésbe – nem sejtve, hogy már akkor „igen”-t mondott, amikor képtelen volt megakadályozni az ő benyomulását a lakásba, hiszen puszta otléte volt maga a „tárgy” –, hajlandósága vagy tartózkodása aztán igazán nem jelentett semmit, mégis: miután hosszan ecsetelte előtte a helyzetet (hogy tudniillik: „Ne hidd, drágám, nem én, a város akarja Esztert, de megnyerni őt az ügynek, a közismerten elfoglalt embert, csak és kizárólag a te kedves, melegsívű fiad lenne képes...”), és a lehető legbarátságosabban, de élesen a szemébe nézett, tagadhatatlanul meglepte s kissé kellemetlenül érintette a villámgyors elutasítás, mert jól látta: nem arról van szó, hogy Pflaumné és Valuska között „évek óta megszakadt minden kapcsolat”, s hogy neki, Pflaumnénak „anyai kötelessége elhatárolnia magát Valuska minden cselekedetétől, bár el lehet képzelni, mekkora fájdalom és keserűség ezt mondani elzüllött, de mégiscsak egyetlen s valóban melegsívű gyermekéről”, hanem arról, hogy mintegy belesűrítve ebbe a határozott „nem”-be saját tehetetlen gyengeségének fojtott dühét, egész egyszerűen megakart fizetni Eszternének az elmúlt percek sérelmeiért, azért, hogy ő kicsi és gyöngye, Eszterné pedig nagy és erős, azért, hogy hiába szeretné, képtelen letagadni: fiából amolyan falubolondja lett, aki ráadásul – rátartni anyja legnagyobb szégyenére – képes volt újságkihordónak beállni a Városi Postahivatalhoz, s hogy mindezt éppen egy barátnői között nyilván rossz hírben álló idegen előtt kell most elismernie. Fölfoghatta volna úgy is, mint annak bevallását, hogy Pflaumné – „ez a törpe” – vele szemben teljesen fegyvertelen, s így

akár elégtétel gyanánt is, amiért közel húsz percen át kénytelen volt elviselni „tenyérbemászó mosolyát” s az álszent pillantásokat, ám ő habozás nélkül felpattant az almazöld kagylófotelből, majd amúgy foghegyről odavetve, hogy most már mennie kell, átvágott a sűrű növényzetben, vállával véletlenül lesodort az előszoba faláról egy aprócska gobelint, s cigarettáját egy soha nem használt porcelán-hamutartóba nyomva – egy szó nélkül – felvette hatalmas fekete műbörkabátját: mert noha képes volt a higgadt körültekintésre, mert bár olyan embernek ismerte magát, akit már nem érhet meglepetés, mégis, ha valaki nemet mert mondani neki, mint most Pflaumné, attól azonnal előtötte a méreg – nem lévén határozott elképzelése ugyanis arról, vajon egy efféle ellenséges „nem” esetén mi is a teendő. Forrt benne a düh, emésztette a harag, nem csoda hát, hogy amikor szikrázó szemmel, összezárt ajakkal emelvén szigorú tekintetét a mennyezetre némán bekattintotta a kabát utolsó acélpatentjét is, Pflaumné ideges kéztördelések közepette előadott kérdésére („Olyan nyugtalan vagyok . . . Amikor egy szörnyű utazás után . . . ma este . . . leszálltam az állomáson, hirtelen minden sötétbe borult . . . Nem hallani valamit, mért kapcsolták ki a villanyt? Olyan nyugtalan vagyok . . .”) tovább már nem túrtöztette magát, s mennydörgő hangon szinte rákiáltott a megrettent háziasszonyra. „A nyugtalanságra megvan minden ok. Nyersebb és nyitabb, őszinte évek előtt állunk. Új idők jönnek, Pirikém.” A jelentőséggel teli szavakra, s különösen arra, hogy ő, Eszterné az utolsó mondatnál még mutatóujját is fenyegetően fölemelte, Pflaumné arca egészen elfehéredett; de mindez korántsem bizonyult elegendőnek, mert bármilyen élvezet is volt látnia ezt, s tudni, hogy míg csak le nem érnek a földszintre, míg csak be nem zárja utána a kaput, „ez a kis bögyös törpe” az utolsó pillanatig reménykedni fog, hogy meggondolatlanul felbőszített vendége azért majd csak odaszól neki valamit, valami megnyugtatót, bármennyire is be kellett volna tehát érje ezzel – a sebben, amit önrésztén Pflaumné ejtett, ez a „nem!”, akár a fába fúródott mérgezett nyilvessző, még sokáig ott remegett, s neki – szégyenszemre – be kellett ismernie, hogy egy („Mindössze . . .!”) csípő kis kellemetlenség helyett – pedig célját amúgy határozottan elérte, amihez képest igazán nem sokat nyomott a latba ez a csöppnyi kudarc – lassan már egyre maróbb fájdalmat érez. Ha Pflaumné ugyanis, amint azt várni lehetett, lelkesen bólint, akkor pusztá bábja marad csupán a fölötte zajló, számára kiismerhetetlen eseményeknek, s így jelentéktelen szerepe határait tiszteletben tartva tűnhetett volna el, de nem, ő ezzel az elutasítással önmagát arcátlan módon már-már amolyan partneri rangra emelte, azaz törpe semmisségével véve célba Eszterné kétségtelen feljebbvalóságát mintegy lerántotta magához, hogy nyilván eképpen bosszulja meg a látogatóból sugárzó fölényt, amit sem eltérni, sem elbírnai nem tudott; s noha mindez persze, az ő sértett vergődése „nem tartott a végtelenségig”, azt állítania ezek után, hogy „a dolgon” könnyedén túltette magát, nem lett volna helyes, és ő nem is tette ezt, amikor később – már otthon – beszámolt bizalmasának a történetekről, ugyanakkor azonban inkább elsiklott e részletek fölött, s csupán azt említette meg neki, hogy „az a csodálatos, lélegzetelállítóan friss levegő”, mely rögtön felüdítette, mihelyt kitette a lábát Pflaumné fullasztó lépcsőházából: „igen jótékony hatást gyakorolt” „ítélőképességére, s mire elért Steber úr hentesüzletéig, már ismét az volt, aki régen: határozott és sérthetetlen, kiegyensúlyozott és csupa bizonyosság. S ez – az akkor már minusz 13 fok döntő hatása tépott idegrendszerére – nem is volt túlzás, mert Eszterné valóban azok közé tartozott, akik a szó szoros értelmében belebetegszenek „mind a tavaszba, de különösen a nyárba”, akiknek a

bágyasztó meleg, az ernyesztő forróság, a lángoló Nap az égen maga a borzalom, mely kínzó fejtöréssel s erős vérzéssel dönt az ágyba; azok közé hát, akiknek éppen ezért a hideg nem forró kályhák oltalmából szemlélt tűrhetetlen Rossz, hanem az élet természetes közege, akik szinte föltámadnak, ha végre beáll a fagy s Északról megjön a sarki szél, hiszen bennük csupán a tél tisztíthatja meg a látást, hűtheti le a szabályozhatatlan indulatokat s szervezheti meg újra a nyári verejtékezésben szétesett gondolatok zavaros tömegét, amiként most a báró Weinckheim Béla sugárút jeges szelébe dőlve magában Eszternében is ez a silány többség számára ijesztően korai kemény fagy csinált rendet, s tette képessé arra, hogy újból átérzett súlyához méltóan végre fölül-emelkedjen Pflaumné fullánkös válaszán. Mert volt mihez fölemelkedni, és volt mit nézni: miközben a hideg jólesően átjárta minden porcikáját, s ő a maga mázsás jelentékenységét, akárha könnyű madártest volna, egyre felszabadultabban tolta előre a nyilegyenes járdán, elégedetten állapította meg, hogy a tönkremenés, a szétzúllás és a felbomlás visszafordíthatatlan folyamata saját szigorú szabályai szerint rendben folytatódik, s napról napra szűkül az a kör, amelyen belül a „dolgozók” még elevenek és működőképesek; úgy látta, még a házak is fokozhatatlan magukra hagyatottságban várják, hogy sorsuk beteljesedjen, hiszen elszakadt már egymástól épület és lakó: jókora darabokban hullott a vakolat, a szüette ablakkeretek elváltak a falaktól, s az út két oldalán egyre több megroppant tetőgerinc jelezte, hogy még a fagerendák szerkezete is – akár a kőé, a csonté meg a földé – fokozatosan veszít belső szilárdságából; az úttest szélére hordott szemét, mert elszállításukra már nem volt kedv, s így nem akadt vállalkozó, mind jobban elborította a várost, s a folyton növekvő kupacok körül kószáló, hihetetlenül elszaporodott macskák, amik éjszakánként szinte átvették a hatalmat az utcákon, olyannyira nem tartottak semmitől, hogy még előle, a döngő léptekkel haladó Eszterné elől is csak az utolsó pillanatokban léptek lustán félre, hogy elhízott csapataik erdejében utat engedjenek neki. Látta mindezt, és látta a hetek óta lehúzott rozsdás redőnyöket az üzletek kirakatán, nézte a vak ostorlámpák lekonyuló ágait, szemügyre vette a járdák mentén üres tankokkal veszteglő, elhagyott autókat és buszokat . . . s gerincén hirtelen egy édes, csiklandó érzés futott át, merthisz e szívós pusztulás neki már régóta nem a kiábrándító véget jelentette, hanem azt, aminek ez a bukásra érett világ hamarosan át fogja adni a helyét, nem befejezettséget tehát, hanem kiindulást, egy olyan új rend nyersanyagát, amely „a beteges hazudozás helyett a könyörtelen igazmondásra épít, s mely a test edzettségénél s a cselekvésvágy magával ragadó erejénél és szépségénél” nem ismer el majd semmi fontosabbat. A jövőendő tulajdonos, a merész örökös szemével tekintett hát máris a városra, s meggyőződését, hogy „valami ígéretesen új, elsöprően más korszak” kapujában áll, a régi leomlásának nem csupán efféle hétköznapi jelei támasztották alá, de jó néhány olyan – nap mint nap tapasztalható – megmagyarázhatatlan, s a maga különőségében szinte ünnepléses esemény is, mely egyértelműen arra utalt, hogy az elkerülhetetlen megújulást, ha mégis kevés lenne „minden harcos emberi szándék”, az Ég rejtélyes, roppant hatalma fogja majd kikényszeríteni. Tegnapelőtt a városnak a Göndöcs-kert végében emelkedő hatalmas víztornya kezdett el életveszélyesen – s percekig – inogni az aprócska házak felett, a gimnáziumi matematika-fizika tanár, a torony tetejére szerelt csillagászati megfigyelőállomás megbízott munkatársának rögtönzött szakvéleménye szerint, aki többórás magányos sakkozását megszakítva lélekszakadva rohant le onnan a hírrel, teljesen „értelmetlenül”; tegnap a belváros főterén álló katolikus templom évtizedek óta

mozdulatlan órája riasztotta meg az embereket (s villanyozta fel ugyanakkor Eszternét!), minthogy a négy elrozsdásodott szerkezetből három, holott annak idején még a fölöslegessé vált mutatókat is leszerelték róluk, egyszeriben működésbe lépett, hogy azóta tompa ütésekkel egyre rövidebb közökben jelezzék a múlt időt; nem csoda hát, hogy most, amikor a Komló Szálló s a Petőfi utca sarkához érve megpillantotta az óriási nyárfát, mégcsak meg sem lepődött a dolgon, hiszen már sötétedés óta számított valami efféle, biztos lévén abban, hogy az újabb „beszédes figyelmeztetés” ma sem maradhat el. A közeli Körös hajdani nagy árvizeinek emlékét őrző, több mint húsz méter magas hatalmas nyárfa – verébcsapatok kitűnő búvóhelye, s nemzedékek számára a helység szemet gyönyörködtető nevezetessége – élettelenül dőlt rá a túloldalról a Szálló Petőfi utcai homlokzatára, s csak azért nem zuhant le a szűk utcában, mert a kopasz, ám sűrű ágak megakadva a félig letépett ereszcsonatában félúton megállították; nem a törzs törött ketté egy viharos szellőkéstől, nem is a tő nem bírta tovább a férgek és a korhasztó esők évtizedes támadásait, hanem hosszan felhasítva a járda s az úttest betonját a gyökérzet fordult ki a csontkemény földből. Számítani arra természetesen lehetett, hogy ez a vén fa egyszer majd – a végén – kidől, ám annak, hogy ez a vég éppen most következett be, hogy a gyökerek éppen most nem bírták tovább s engedték el a földet, Eszterné szerint különös jelentősége volt. Nézte a hajmeresztő látványt, amint a nyárfa átlósan keresztben áll az utca sötét terében, majd hogy a beavatottak cinkos mosolyával megjegyezte: „Világos! Hogyan is lehetne máskülönben?”, szája szögletében ezzel a bujkáló mosollyal indult tovább, mint aki tudja, a meg-lepetéseknek, az úgynevezett „figyelmeztető előjeleknek” még korántsincs vége. És nem is tévedett. Alig tett meg ugyanis néhány lépést, „újabb rendkívüliségek” után vadászó tekintete a Part utca torkolatában hallgatagon ácsorgó emberek egy kisebb csoportjába ütközött, akiknek jelenléte ebben az órában – hiszen az elsötétedett városban éjjel az utcákra merészkedni kétségtelen bátorságra vallott – semmivel nem volt magyarázható. Hogy kik lehetnek és mit keresnek itt éjnek idején, azt elképzelni sem tudta, s az igazat megvallva ekkor még nem is foglalkoztatta túlságosan, mert ebből is – akár a víztorony, a templomórák vagy a nyárfa történetéből – azonnal a zuhanásból fölemelkedés, a romlásból újjraépülés ajzó jóslatát olvasta ki; amikor azonban a sugárút végéhez érve kilépett a Kossuth tér csupasz akácai közé s ott némán várakozó emberek újabb és újabb csoportjait fedezte föl, egyszeriben elöntötte a forróság, mert szinte fejbekólintotta a még bizonytalan eshetőség, hogy oly hosszú hónapok („Évek! Évek! . . .”) kitartó, tűrő, bizó reménye után („Talán!”) ez itt már a döntő pillanat, midőn a készülődését a cselekvés ideje váltja fel, s „egy jóslat beteljesedik”. Amennyire a tér innessé felől kivette, kettesével, hármával úgy ötven-hatvan férfi állt a piac síkosra fagyott fűvén; lábaikon csizma vagy bakancs, fejükön fülessapka vagy zsíros parasztkalap, néhány kézben – itt-ott – egy-egy fölizzó cigaretta. Még így sötétben sem volt nehéz megállapítania, hogy valamennyien idegenek, s ez – ötven, hatvan ismeretlen a csikorgó fagyban az éjszaka közepén – már önmagában is több volt, mint meglepő. Szótlan mozdulatlanságuk azonban még ennél is különösebbnek látszott, s Eszterné oly lenyűgözötten nézte őket a sugárút torkolatából, mintha magukat az Ítélet álruhás angyalait pillantotta volna meg. Amúgy át kellett volna vágjon a téren, s így közöttük is, hiszen lakása felé, mely a piac végén nyíló Honvéd utcában állt, ez lett volna a legrövidebb út, ám ő ösztönös megilletődöttségében, amibe azért egy csöpp – épp csak egy csöpp! – félelem is vegyült, L-alakban kikerülte rezdületlen csoportjaikat, s lé-

legzetét visszafojtva, mint egy árnyék suhant végig a túlsó oldalon. Hogy aztán egészen összetört volna, amikor a Honvéd utcai sarokról még egyszer visszafordulva megpillantotta a már napok óta beharangozott cirkusz elképesztő méretű kocsiját, az nem állítható, annyi azonban igen, hogy mélyen csalódott, amikor ebből egy szempillantás alatt meg kellett értenie: nem „új idők álruhás küldötteiről”, hanem föltehetően „rongyos cirkuszjegyzékekről” van szó, akik telhetetlen kapzsiságukban képesek egy egész éjszakát végigkínlódni a hidegben, csakhogy a holnap reggeli pénztárnyitáskor felvásárolva az összes jegyet a maguk nyilván nem kis hasznához mindenképpen hozzájuszanak. Csalódottsága már csak azért is nagy volt, mert a hirtelen kijózanodás előbbi lázas képzelgéseiből még annak a valóságos, büszke öröme is elvette most az ízét, amit a már-már hirhedt cirkusztársulat megszerzése és megérkezése neki személyesen jelentett: egyik első, jelentős közéleti győzelmének tekintette ugyanis, amikor úgy egy héttel ezelőtt – a rendőrkapitány hathatós támogatása mellett – sikerült legyőznie a Városi Intézőbizottság gyáva tagjainak ellenállását, akik arra hivatkozva, hogy a környék falvaiból és kisebb városkaiból származó értesülések s ellenőrizhetetlen mendemondák szerint a furcsa kompánia mindenütt riadalmat keltett, sőt itt-ott még csúnya felfordulást is okozott, semmiképpen nem akarták beereszteni őket a városba. Igen: első, jelentős győzelme volt (sokak szerint „az ember természetes kíváncsiságának jogairól” ott elmondott beszédét nyugodtan ki lehetett volna nyomtatni az újságban is!), s most mégsem volt képes „kiélvezni a gyümölcsét”, hiszen éppen a cirkuszosoknak köszönhetette, hogy túl későn fedezve föl őket, mi tagadás, nevetséges módon félreértette a körülötte ácsorgók valódi mivoltát, így aztán – erősebb lévén benne eme nevetségesség maró ténye, mint a hatalmas cirkuszvagon vonzó titokzatossága – oda se ment, hogy a maga „természetes emberi kíváncsiságának” engedve körbejárja a szóbeszédet minden szempontból alátámasztó egzotikus járművet, hanem lekicsinylő fintorral hátat fordítva a „bűdös bálnának s a pimasz gazembereknek”, döngő léptekkel hazaindult a keskeny járdán. Bosszúságának persze – akár az előbb Pflaumnétól jövet – ahogy mondani szokás, ezúttal is nagyobb volt a füstje, mint a lángja, s mire elért a Honvéd utca végére és becsapta maga után a rozoga kertkaput, már sikerült is túltennie magát a csalódáson, hiszen elég volt arra gondolnia, hogy holnaptól végre nem szenvedő alanya, de sorsának valódi vezére lesz, máris könnyebben szedte a levegőt, s önmagát ismét kezdte annak érezni, ami volt: olyannak, aki minden elhamarkodott álmodozásra határozottan rálegyint, „mert győzni akar, és konok”. Elöl a tulajdonos, egy borral kereskedő vénasszony élt, ő a düledező parasztház hátsó szobáját lakta, s ha a helyiség hagyott is kívánnivalót maga után, mégsem volt vele elégedetlen: mert igaz ugyan, hogy az alacsony mennyezet akadályozta egy kissé a természetes felgyenesedésben, s így kétségkívül megnehezítette valamelyest a szobában való közlekedést, mint ahogy a rosszul záródó aprócska ablakszárnyak s a felszívódó nedvességtől málló falak is igencsak hagytak kívánnivalót maguk után, ám Eszterné oly következetes híve volt az úgynevezett „igénytelenségnek”, hogy az efféle csöppnyi semmiségekre ügyet sem vetett, hiszen mély meggyőződése szerint ha egy „lakótérben” van ágy, szekrény, villany meg lavór, és nem esik be az eső, az minden szempontból kielégíti az ember szükségletét. Ennek megfelelően egy hatalmas sodronyos vaságyon, egy egyajtós szekrényen, egy hokedlire állított lavóron meg egy kannán, valamint egy címeres csilláron kívül a szobában nem türt meg sem szőnyeget, sem tükröt, sem függönyt, csak egy gyalult konyhaasztalt és egy támlájától megfosztott széket

az étkezés és a megszapordott hivatalos papírmunka céljaira, egy összecsukható kottaállványt, hogy legyen, ha otthon is gyakorolnia kell, s egy kampós fogast, ahová a vendég, ha van, a kabátját felakasztja. Ami persze azt illeti, vendéget, mióta megismerte a rendőrkapitányt, már egyáltalán nem fogadott, őt azonban minden este, mert attól a naptól fogva, hogy a vállsziój és az öv, a fényes csizma és a derékon lógó revolver levették a lábáról, nemcsak a közeli barátot látta benne, a férfit, aki „támasz egy magányos asszony életében”, de a bizalmas szövetségést is, akivel kockázat nélkül megoszthatta súlyos gondjait, s akinek, ha olykor-olykor engedett a gyöngesség kísértésének, még a szívét is „kiönthette”. A kapcsolat ugyanakkor – minden alapvető egyetértés mellett – nem volt egészen felhőtlen, mert a melankóliára amúgy is hajlamos, bár egyébiránt hirtelen haragú kapitányt „családi életének végzetes tragédiája” – a virágjában elvesztett feleség s a szerető anya nélkül maradt két kisgyerek – sajnos, az ival rabjává tette, s noha a számtalanszor nekiszegezett kérdésre maga is lelkesen elismerte, hogy keserűségére valódi vigasztalást csak Eszterné asszonyi melegében talál, ebből a rabságból mind a mai napig nem tudott megszabadulni. Mind a mai napig, igen, hisz Eszterné – minthogy amannak már jóval előtte meg kellett volna érkeznie – most is attól tartott, hogy a kapitányt valami külvárosi csapszékben ezúttal is szokott melankóliája gyötri, így aztán, amikor lépéseket hallott odakintről, már ment is a konyhasztalhoz, s már nyúlt is a szódabikarbónás dobozért meg az ecet után, mert tudta, mint annyiszor, most sem segít majd más, csak a városban sajnos igen népszerű libafróccs, mely a közhiedelemmel ellentétben szerintem nemcsak a másnapos gyomornak, de az aznapos részegségnek is egyetlen – igaz, hánytató – gyógyszere. Meglepetésére azonban az ajtóban nem a kapitány, hanem Harrer, Valuska háziura, a városszerte csak Dögkeselyűnek csúfolt, behízelt, modorú kőműves állt – azazhogy feküdt, mint rögtön kiderült, azért, mert lábai, végképp nem bírván tovább megtartani a folyton egyensúlyát veszítő testet, éppen azelőtt mondták föl a szolgálatot, hogy a kétségbeesetten kalimpáló kezek még megkapaszkodhattak volna az ajtókilincsen. „Maga meg mit heverészik itt?” – rivallt rá mérgesen az asszony, de Harrer nem mozdult. Kicsi, csenevész emberke volt – most, így, összegömbölyödött, ahogy elérőtlenedett lábait maga alá gyűrve feküdt a küszöbön, pont belefért volna egy nagyobb kerti szakajtóba –, s úgy büzlött az olcsó törkölypálinkától, hogy a rettenetes szag, percek alatt betöltve az egész udvart s bekúszva a ház réseibe, még a vénasszonyt is kikergette az ágyból, aki aztán félrehúzva a függőnyt udvari ablakán, csak találgatni tudta, vajon „mért nem bort isznak inkább a jóemberek”. De addigra már, mintha csak meggondolta volna magát, Harrer is visszanyerte az eszméletét, s úgy pattant föl a küszöbről, hogy Eszterné azt hihette, talán csak valami tréfa az egész. Am rögtön kitűnt, hogy mégsem az, mert egyik kezében a pálinkásüveggel, másikkban egy hirtelen előrántott aprócska virágcsokkal a veszedelmesen imbolygó kőműves olyan kancsal szemekkel meredt rá, mely híján volt minden komolytalanságnak, amiként benne sem támadt fel az együttérzésnek még a szikrája sem, amikor megértvén Harrer el-elcsukló szavaiból, hogy mindössze azt szeretné, ha Eszterné őt, mint régen, újra magához tudná ölelni (merthisz: „Maga nagysád, csak maga tudná megvigasztalni az én bánatos szívemet...”), két válltömésénél megragadva fölemelte a levegőbe, és tréfa nélkül elhajította a kertkapu felé. A nehéz kabát, mint egy zsák, amiben éppen csak van valami, hullott le odébb a földre (történetesen a még mindig fejcsóválva bámészkodó vénasszony ablaka előtt), s Harrer, bár nem tudta biztosan, jelent-e ez az újabb elzuhanás lényeges kü-

lönbséget eddigi megpróbáltatásaihoz képest, valamit mégis megsejtve iszkol-
ni kezdett kifelé; Eszterné pedig visszatért a szobába, elfordította a kulcsot
a zárban, s hogy az iménti sértésen túltegye magát, bekapcsolta az ágy mellett
heverő zsebrádiót. A fölhasznált kellemes dallamok – ezúttal „színes népi mu-
zsika” – mint máskor, úgy most is jótékonyan hatottak rá, és lassan-lassan si-
került lecsillapítaniuk háborgó indulatait, amire igencsak szüksége volt, mert
noha nem először fordult elő, s így hozzászokhatott volna, hogy efféle – egyéb-
ként hűtlen – alakok megzavarják éjszakai nyugodalmát, mégis újra és újra
dühbe jött, ha régi ismerősei közül egyesek, mint Harrer (akivel elszórakozni
néhanapján – „Valaha, persze, valaha!” – kétségtelenül nem volt ellenére),
„fittyet hánytak megváltozott társadalmi helyzetére”, mikor is az ember már
nem engedheti meg magának a könnyed kikapcsolódást, hisz „az ellenség”,
akit Eszterné szinte látott, másra se vár. Igen: szüksége volt a nyugalomra
és békességre, mert tudta, holnapra, midőn egy egész mozgalom sorsa dől el,
föltétlenül ki kell pihennie magát, ezért aztán, hogy meghallotta a kapitány
félreismerhetetlen lépteit az udvaron, elsőre azt kívánta, bárcsak menne in-
kább haza minden szíjával és övével, csizmájával és revolverével, összes „sze-
relvényével” együtt; amikor azonban kinyitotta előtte az ajtót s végigmérete
a nála egyébként jó két fejjel alacsonyabb, kissé vézna s amúgy ismét meg-
lehetősen részeg férfit, egyszeriben egészen másféle kívánság tört reá, mert
az nemcsak hogy nem dülöngélt, és nem kezdett máris ordítani, de úgy állt
ott, az „ugrásra kész párdúcnak” azzal a harciasságával, amiből ő rögtön meg-
értette: nem szódabikarbónára lesz itt szükség, hanem önfeledt odaadásra,
minthogy társa, barátja és szövetségese – messze fölülmúlva ma esti remé-
nyeit – ama vágy éhes katonájaként érkezett, amellyel szemben – érezte –
ezúttal is tehetetlennek bizonyul. Nem állíthatta ugyan, hogy a férfias elszánt-
ság valaha is hiányzott volna belőle, s hogy ő ne tudta volna „kellőképpen
értékelni azt az embert, aki *csizmában* igyekezte asszonyát a mámor oly gyak-
ran elérhetetlen ormaira” fölvezetni, ám ugyanakkor azt is tudta, mekkora
becse van az afféle alkalomnak, mikor amúgy szerény képesség – mint most is
– önmaga meghaladását határozottan igéri. Nem szolt hát egyetlen szót sem,
nem követelt magyarázatot és nem is kergette el, hanem minden különösebb
teketória nélkül a másik egyre hevesebb, egyre többet és többet ígérő pillantá-
sainak tűzében lassú mozdulatokkal kilépett a ruhájából, alsóneműit hanyagul
a padlóra dobta, majd abba a finoman áttetsző, kikímélt, narancssárga baby-
dollba bújva, mely a kapitány gyöngéje volt, mintha csak parancsra enge-
delmeskedne, kissé szegénylős mosollyal négykézláb elhelyezkedett az ágyon.
Addigra azonban már „társ, barátja és szövetségese” is letépte magáról „sze-
relvényeit”, lekattintotta a villanyt, s a nehéz csizmában – szokásához híven
„Riadó!”-t kiáltva – mint aki rohamra indul, szinte odavetette magát. És Esz-
terné nem is csalatkozott: a kapitánynak a mai este minden zavaros emlékét
sikerült néhány perc alatt elűznie, s amikor vad egyesülésük után mindketten
zihálva hanyatt dőltek az ágyon, s ő – miután katonás egyenességgel elismer-
ését fejezte ki a lassan már józanodó férfinak – bizonyos megszorításokkal
előadta Pflaumnéval s a piactéri „csöcseléssel” esett történetét, olyan maga-
biztos nyugalom, oly édes béke áradt szét hatalmas testében, hogy úgy vélte,
nemcsak holnap vár rá egy biztos győzelem, de soha nem akadhat többé senki,
aki megfoszthatná küzdelme végső gyümölcseitől. Megtörülködött, ivott egy
pohár vizet, aztán visszafeküdt a feldúlt ágyba, s csupán fél füllel figyelt oda
a kapitány zavaros beszámolójára, mert ezúttal semmi nem volt fontosabb,
mint ez a „magabiztos nyugalom” és ez az „édes béke”, azok a boldog üzene-

tek, melyek most teste minden zugából vidáman futottak fölfelé. Mit számított, hogy miféle „kövér cirkuszigazgató” miféle „szokásos hatósági engedélyért” tartóztatta amazt ezidáig, ugyan mit érdekelte őt, hogy a kapitány „egy talpig úriembert” ismerhetett meg a nemzetközileg is hírnévre szert tett társulat elegáns, bár kissé halszagú direktorában, akinek egy üveg „bontatlan Seguin-nel” a kezében a közrend elkötelezett híveként még arra is kiterjedt a figyelme, hogy szerényen „karhatalmi biztosítást” javasoljon a háromnapos vendégszereplés zavartalan lefolytatásához, hiszen most érezte csak igazán, hogy minden más jelentőségét veszti, ha „a test beszélni kezd” s hogy nincs annál édesebb és fölemelőbb, mint amikor a comb, a far, a mell s az öl már nem kíván egyebet az alvás simogató lágyságánál. Olyannyira meg volt elégedve vele, hogy bevallotta neki, ma már nincs tovább szüksége rá, így azután – „az árvákra” vonatkozó néhány anyai jótanács kíséretében – útjára is bocsátotta a paplan melegéből csak többszöri visszariadás után kimerészkedő kapitányt, akire ha nem is szerelemmel, hisz mindig is távol tartotta magát az efféle regényes ostobaságoktól, de némi büszkeséggel gondolt, mikor kieresztette az ajtón a dermesztő hidegbe, s a csábos baby-dollt vastagabb flanelhálóingre cserélve visszabújt az ágyba, hogy végre „álomra hajtsa a fejét”. Könyökével kisimitotta a háta alatt egy helyütt összegyűrődött lepedőt, lábával visszahúzta magára a félrecsúszott paplant, aztán előbb a bal, majd a jobb oldalára fordulva megkereste a testének legkényelmesebb helyzetet, s arcát karja puha melegébe nyomva lehunyta a szemét. Jó alvó volt, így néhány perc múltán már el is szenderegedett, s a meg-megránduló lábak, a vékony szemhéj alatt lassan úszó szemgolyók s a paplan mind szabályosabb emelkedése és süllyedése pontosan jelezték, hogy már alig van tudatában annak, ami körülötte történik, s hogy egyre inkább távolodik attól a holnapra majd újra eleven, most azonban sebesen szűnő, nyers hatalomtól, amely az ébrenlét óráiban még vitathatatlanul azt sugallta, ő a gazda szegényes, rideg tárgyai között, s a sorsuk tőle függ. Megszűnt a lavór s az érintetlen szódabikarbónás pohár, eltűnt a szekrény, a fogas és a sarokba hajított foltos törülköző, megsemmisült számára a padló, a fal s a mennyezet is, hisz maga sem volt már más, mint tárgy a többi közt, az alvó dolgok milliárdjainak egyik védtelenje, test, mely minden éjjel újra és újra visszatér a létezés ama szomorú kapujához, amin csak egyszer juthat át, ám akkor visszavonhatatlanul. Megvakarta a nyakát – de nem tudott már a mozdulatról; arca egy pillanatra görcsös fintoiba torzult – de az már nem szólt senkinek; mint sírás után a nehezen megnyugvó gyerek, még szaggatottan fölsóhajtott – de ez sem fejezett már ki semmit, mert pusztá légzés volt csupán, mely egyensúlyát keresi: izmai elernyedtek, álla – mint a haldoklóé – lassan leesett, s mire a kapitány az erős fagyban hazaért, és a már mélyen alvó két fiú mellett ruhástól az ágyára vetette magát, ő egy álom sűrű anyagába ért... A szoba tömör sötétjében, úgy tűnt, minden moccanatlan: a piszkos mosdóvíz még csak meg sem rebbent a zománcozott lavórban, a vasfogas három kampóján, akár néhány súlyos disznóborda a hentespult mögött, bénán lógott a szvetter, a köpeny s a vastag pufajka, és nem billegett tovább a nehéz kulcsosomó sem az ajtózár alatt, mert végleg felélte Eszterné korábbi lendületét. S mintha csak erre vártak volna, mintha valóban ez a teljes mozdulatlanság és teljes nyugalom lett volna a jel, a nagy csöndességben (vagy tán épp abból) három fiatal patkány merészkedett ki Eszterné ágya alól. Óvatosan surrant elő az első, majd nem sokkal utána a másik kettő is, hogy pici fejüket fölkapva ugrásra készen máris megtorpanjanak; aztán nesztelenül továbbbirationodtak, és félelmes-ösi bizalmatlanságuk

kényszerétől szinte méterenként újból meg-megmerevedve körbeosontak a szobában: miként egy megszálló hadsereg vakmerő hírszerzői, ha még ostrom előtt felméri az ellenséges övezetben, hogy mi merre van, mi a veszélyes és mi a veszélytelen, ugyanúgy vizsgálták végig ők is a falak tövét, a málló sarkokat s a széles repedéseket a korhadó padlón, mintegy föltérképezték a pontos távolságokat az ágy alatti rejtkehely és az ajtó, az asztal és a szekrény, a kissé félrebillent hokedli és az ablakpárkány között – majd anélkül, hogy bármihez is hozzáértek volna, egy szempillantás alatt visszafutottak a sarokba tolt ágy alá, s egymás után eltűntek rejtekük bejáratában, mely a falon át a szabadba vezetett. Mindössze egyetlen perc kellett hozzá, és kitűnt, hogy váratlan elinalásukra azért kerülhetett sor, mert mielőtt még megtörtént volna, már hibátlanul érzékelték, hogy valami történni fog, s voltaképp egy számukra kiszámíthatatlan esemény pusztá, de bizonyos előérzetében választották a villámgyors menekülést. Eszterné ugyanis csak jóval visszaosonásuk után mozdult meg s borította föl a tartós csönd mindaddig zavartalan rendjét, s a három patkány már tökéletes védelemben lapult meg odakint a ház hátsó falának tövében, amikor ő, mint aki az alvás tengermélyéből úszik föl néhány percre az álomnak az ébrenlét közelségétől kissé már átderengő rétegébe, egy heves mozdulattal lerúgta magáról a paplant, és akár a lassan fölkelni készülő, kinyújtóztatta a tagjait. Ám ébredésről még szó sem volt, s ő – néhány újabb hangos, nehéz sóhajtás után – ismét visszaereszkedett ama tengermélybe, ahonnan az imént fölemelkedett. Teste – tán éppen attól, hogy most már nem takarta semmi – ha lehet, még nagyobb lett, mint volt, mondhatni, túl nagy az ágyhoz és az egész szobához képest, mint egy hatalmas ösgyík egy csöppnyi múzeumban, amelyről nem tudni, miképp is került oda, hisz jól láthatóan nem férhetett be sem ajtón, sem ablakon. Szétvetett lábakkal hanyatt feküdt az ágyon, hordóhasa – ez a leginkább koros férfiakra jellemző hájas pocak – akár valami renyhe szivattyú emelkedett föl és süllyedt lefelé; a hálóing a derekára csavarodott, s mert hogy az sem melegítette már, hasán és súlyos combjain is libabőr ütött ki a hűvös helyiségben. Am ezt csupán a bőr érzékelte, az alvót még hosszú ideig nem zavarta meg, s hogy nem folytatódott az előbbi zaj, és nem követte másféle riasztó jelzés sem, a három patkány is újra visszamerészkedett a szobába, s most már valamelyest otthonosabban, de nem szűnő feszült készsúltságban az azonnali menekülésre, ismét csak átfutották néhányszor az egyszer már fölfedezett utakat a padlón. Oly gyorsak voltak, oly hangtalanul surranók, hogy lényük alig-alig lépte át a valóságos létezés érzékeny határait, s finoman elmosódó, követhetetlen foltszerűségüktől egy pillanatra sem szakadva el mindvégig ott egyensúlyoztak e tágas és veszedelmes határokon, hogy ne legyen, aki rájön: az a néhány mélyebb tónus a szoba sötétjében nem egy fáradt szem káprázata, nem egy-két testetlen éjjeli madár odalént futó árnya, hanem három rejtélyességig óvatos állat, mely szívósan kutat élelem után. Mert azért jöttek, majd hogy az alvó elcsendesedett, azért tértek vissza megint, még ha nem is szaladtak fel rögtön a konyhaasztalra a szétpergett morzsák között ott maradt fél kenyérért, csak amikor már meggyőződtek róla, hogy semmiféle váratlan fordulatra nem kell számítaniuk. A héjánál kezdték, de pici, hegyes orrukat bele-belefúrva egyre nagyobb élvezettel harapták a belét is, s bár gyors mozdulataikban nem volt egy csöppnyi türelmetlenség sem, a három irányból ide-oda taszigált kenyér, mire jócskán megdézsmálták már, végül mégis lecsúszott az asztal széléről és begurult a hokedli alá. A puffanársra persze újra megdermedtek mindannyian, fejüket a levegőbe fúrták, s ugrásra készen megfeszültek a pillanatok alatt kisimuló

csöndben; az ágy fölül azonban nem hallatszott semmi nesz, csak Eszterné lassú lélegzete, így aztán – egy jó negyedóra múltán – gyorsan lesiklottak a padlóra s bekúsztak a hokedli alá. S mint később kiderült, még jobb is volt ez így, hisz túl azon, hogy itt lent, ez a tömörebb, sűrűbb sötét jobban védte őket, sokkal észrevétlenebbül és kisebb kockázattal osonhattak be az ágy alá s onnan tovább a szabadba, amikor hibátlan, rendkívüli érzékük azt súgta, a felismerhetetlenségig összerágcsált kenyérdarab mellől most már végleg iszkolni kell. Az éjszakának ugyanis lassan vége volt, rekedten sikoltva kakas kukorékolt és mérges eb ugatott már odakint, s az ezer és ezer nyugtalan alvó közt – megérezvén a közeledő hajnalt – Eszterné is utolsó álmához ért. A patkányok számos társukkal együtt már a szomszéd ház düledező fészerében nyüzsögtek a merevre fagyott kukoricacsutkáik között, amikor ő – mint aki egy ijesztő látványtól borzad össze – kétségbeesetten felhorkant, megremegett, fejét néhányszor hevesen jobbra-balra csapta a párnán, aztán rémült szemekkel – hirtelen felült az ágyban. Zihálva szedte a levegőt, tekintete ide-oda ugrott a még épp csak derengő szobában, majd hogy ráeszmélt, hol van, s hogy mindaz, amit maga mögött hagyott, nem létezik többé, megmasszírozta égő szemgolyóit, megdörzsölte libabőrös tagjait, magára húzta a lecsúszott takarót, és megkönnyebbülten felsóhajtva visszadőlt. De újra elaludni már nem tudott, mert amint kitisztult fejéből a szörnyű álom, és eszébe jutott, milyen feladat vár ma rá, olyan kellemes izgalom futott végig rajta, amely már nem hagyta újból elszenderedni. Frissnek és tettekésznek érezte magát, el is határozta hát rögtön, hogy egy percig sem marad tovább az ágyban, s mert meg volt győződve arról, a tettnek az elhatározást azonnal követnie kell, tétovázás nélkül ki is mászott a paplan alól, egy kissé még bizonytalanul megállt a jéghideg padlón, majd belebújt pufajkájába, fölkapta az üres kannát, és kiment az udvarra, hogy vizet hozzon a mosakodáshoz. Mélyet szippantott a dermesztő levegőből, egy pillanatra fölnézett a felhők siralmas-szürke kupolájára, s föltette magában a kérdést, vajon van-e, lehet-e lelkesítőbb ezeknél a férfias, kegyetlen, téli hajnaloknál, amikor gyáván megbújik minden, ami gyöngé, s „kilép, ami életre való”. Hiszen ha valamit, hát ezt szerette éppen, a fagytól megrettent földet, a pengeéles levegőt, ezt a megfellebbezhetetlen szilárdságot odafenn, amint akár egy fal veri vissza ridegen az ég az elábrándozni hajlamos tekinteteket, hogy semmiképpen ne zavarodjon össze a látás a hatalmas mennybolt amúgy is hamis távlataiban. Hagyta, hadd marjon bőrébe a szél a minden mozdulatára szétcsapódó pufajkaszárnyak között, s bár meztelen lábait szinte azonnal égetni kezdte a hideg a félretaposott fapapucsban, esze ágában sem volt sietősebbre fogni lépteit. A vízre gondolt máris, ahogy majd lemossa róla az ágy maradék melegét, ám ebben – pedig arra számított, hogy mintegy ezzel koronázza meg hajnali élményeit – legnagyobb bosszúságára csalódnia kellett: a kút ugyanis nem működött a nagy hidegben, hiába csavarták körül jó vastagon tegnap rongyokkal és újságpapírokkal, ezért aztán kénytelen volt félésöpörni a lavórban az esti víz tetején megült piszkos szappanréteget, s egy jó alapos mosdás helyett beérni azzal, hogy csupán az arcát és aprócska melleit nedvesíti meg, amiként bozontos altestével sem tehetett mást, mint hogy katonásan szárazra törölte, hisz „mégsem guggolhat az ember, ha ilyen mocskos benne a víz, ahogy szokta, a lavór fölé”. Bosszantani persze bosszantotta, hogy le kellett mondjon a jeges élvezetről, ám kedvét efféle apróság („Egy ilyen napon . . .”) már igazán nem szeghette, így, amikor végzett a törülközőssel és maga elé képzelte Eszter megrökönyödött arcát, amint néhány óra múlva majd a nyitott bőrönd fölé hajol, máris túltette magát a kínos

eshetőségen, hogy talán egész nap „szaga lesz”, és gépiesen sűrögni-forogni kezdett a szobában. Keze alatt, ahogy mondani szokás, szinte égett a munka, s mire teljesen kivilágosodott odakint, már nem csak az öltözködéssel, a söprögetéssel és az ágyazással végzett, de felfedezvén az éjszakai betörés nyomait (amiért úgy istenigazából nem is neheztelt, mert „valahogy” még szerette is ezeket a derék, picike állatokat), a megrágott kenyérdarabot is beszórta „jóféle patkányirtóval”, hogy „azért rend legyen”, és mindörökre belakjanak „az aranyos kis dögjei, ha lesz pofájuk még egyszer visszamerészkedni a szobába”. S hogy nem volt már mit rendbe tenni, helyre rakni, felszededetni és megigazítani tovább, kissé ünnepélyesen, a szája szögletében egy kegyetlen mosollyal leemelte a szekrény tetejéről az ütött-kopott bőröndöt, felnyitotta a fedelét, aztán letérdelt mellé a padlóra, végigfuttatta tekintetét a szekrénypolcok blúzainak és törülközőinek, fehérneműinek és harisnyáinak szabályos oszlopain, majd néhány perc alatt átköltöztette őket a koffer mély üregébe. Rájuk kattintani a rozsdás zárat, kabátot húzni és az ezúttal lepkékönnyű bőrönddel a kézben elindulni végre, cselekedni tehát, annyi készülődés és tehetetlenkedés után – nos, ez volt az, amire oly régóta vágyott, s aminek ajzó ténye némi magyarázattal szolgált arra, miért is érezte a valóságosnál jóval jelentősebbnek kissé túlbiztosított akciójának horderejét. Mert kétségtelen: fölösleges volt – mint később maga is belátta – ez a túlbiztosítás és kiszámítottság, ez az aránytalan körültekintés, hiszen mindössze arra volt szükség, hogy amaz a jólismert kofferben a mosott gatyák, zoknik és ingek helyett valami egészen meglepőt találjon, történetesen „a jogaira eszmélt áldozat első és utolsó figyelemzetését”, s ha bármi változást jelentett ez a mai nap, úgy csak annyit, hogy az eddig fedezékből vívott háború – Eszter ellen s „egy szebb jövőért” – ettől kezdve nyílt támadásba fordult át. De itt, most még, a Honvéd utca síkosra fagyott keskeny járdalapjain, hogy a hosszan halogatott cselekvés légszomjából a tett mámoros levegőjébe léphetett, semmiféle elővigyázatosság nem tűnt eléggé megnyugtatónak, így aztán, miközben szinte úszott előre a Piac tér felé, a legalkalmasabb szófordulatokat keresve újra és újra izeire bontotta azokat a mondatokat, amiknek majd, ha odaér, Valuskát egész egyszerűen le kellett fegyverezniük. Nem voltak kétségei, nem tartott váratlan fordulattól, biztos volt magában, amennyire ember magában csak biztos lehet, mégis: minden idegszálalával az elkövetkezendő beszélgetésre összpontosított, olyannyira, hogy amikor kiért a Kossuth tér csupasz akácai közé és megpillantotta a tegnapi „mocskos jegyüzérek” ma reggelre már elképesztő méretű tömegét, valódi megdöbbenés helyett inkább csak amolyan bosszúságot érzett, hisz úgy vélte, fennáll a veszély, hogy átvágni rajtuk, „az komoly idővesztéssel jár”. Más azonban nemigen tehetett, a hullámozó-morajló, s az ő szemében most, hogy föltartotta, kissé varázsát vesztett tömeg ugyanis nemcsak a teret, de még a környező utcák torkolatait is elfoglalta – a bőröndöt haragos arccal emelve a feje fölé kénytelen volt hát közöttük utat vágni magának a Híd utca felé, s tűrni, hogy hol innen, hol onnan meredjen rá egy-egy alattomosan csillogó szempár, s nyúljon utána egy-egy durva kéz. A sokaság túlnyomó része idegen volt, nyilván, gondolta Eszterné, a környék falvaiból és a tanyákról a bálna hírére ideözönlő parasztok mindannyian, de volt valami efféle nyugtalanító idegenség annak a néhány helybélinek az arcán is, akiket – minthogy a város falusias jellegű külterületein éltek – Eszterné épp csak látásból, a heti piac nyüzsgéséből ismert. A cirkuszosok, már amennyire ezt a tömeg sűrűjéből és abból a távolságból meg tudta ítélni, ami elválasztotta tőlük, még nemigen adták jelét annak, hogy kétségkívül rendkívüli produkciójukat hamarosan el-

kezdenék, s mert éppen ennek tulajdonította a hideg feszültséget a rá-rávillanó tekintetekben, nem is foglalkoztatta különösebben ez a türelmetlen ingerültség, sőt, néhány percig, ha már tegnap este nem adatott meg neki, büszke elégtétellel gondolhatott arra, hogy ez a rengeteg ember, csak nem tud róla, mind-mind neki tartozik köszönettel, hisz nélküle, az ő határozott fellépése nélkül nincs „se cirkusz, se bálna, se semmiféle produkció”. Néhány percre csak, igen, mert amint maga mögött hagyta őket és elindulhatott végre a Híd utca régi házacskaí között a báró Apor Vilmos tér felé, kénytelen volt szigorúan figyelmeztetni önmagát, hogy neki egészen másra kell összpontosítania most: még dühösebben markolta meg hát a bőrrönd nyikorgó fülét, talpait még harciasabban csapta oda-oda a járdakövhöz, így aztán hamarosan vissza is talált az imént bosszantó módon félbeszakadt gondolatmenethez, és sikerült annyira belevesznie a Valuskának szánt szavak labirintusába, hogy amikor szembe-találkozott két – föltehetően a Piac térre igyekvő – közrendőrrel, akik nagy tisztelettel üdvözölték őt, még köszönésüket is elmulasztotta viszonzni, s mire észbe kapott és szórakozottan utánuk intett, azok már messze jártak. A Híd utca Apor téri kereszteződésénél aztán már nem is volt tovább min töprengeni, úgynevezett gondolatmenetének ugyanis megnyugtatóan a végére ért; úgy vélte, mostantól minden szónak és minden célravezető fordulatnak feltétlenül a birtokában van, és alakuljon bárhogy, őt nem érheti meglepetés: tízszer és tízszer is lejátszotta képzeletben, hogy kezdi majd, és mit szól rá a másik, s mert amazt legalább olyan jól ismerte, mint önmagát, most már, hogy az utolsó simításokat is befejezte a leghatásosabb mondatok szándéka szerint lélegzetelállító épületén, nem csupán megjósolhatta azt, hanem határozottan bizonyos is lehetett az elkövetkezendő események kedvező kimenetelében. Elég volt elképzelnie amannak vézna alakját – horpadt mellkas, görbe hát, vékony libanyak, fölötte azokkal a „meleg szemekkel” –, elég volt felidéznie örökösen imbolygó járását, ahogy oldalán az ormótlan postástáskával a fal mellé húzódva időnként megtorpan és lehorgasztja a fejét, mint aki méterről méterre újra és újra megpillantja, amit rajta kívül senki se lát, hogy mostantól ne legyenek kétségei afelől, Valuska azt teszi majd, ami tőle elvárható. „S ha nem – gondolta hűvös mosollyal, s a másik kezébe vette át a koffert –, akkor majd megszorogatom egy kicsit a fonnyadt heréit. Egy nyápic. Egy senki. Megeszem az ilyet.” Ott állt Harrerék sátorvetős háza előtt, vetett egy pillantást a kerítés tetején betonba ágyazott üvegcserepekre, s úgy nyitott be a kapun, hogy az egyik ablakból leskelődő Harrer is, akit sasszemével rögtön fölfedezett, jól lássa: most nincs idő a fecsegésre, s ő aztán „nem fog gatyázni, ha az útjába áll”. S hogy mindennek még nagyobb nyomatékot adjon, még a bőrröndöt is meglöbálta párszor, ám azt – nyilván abban a hitben, hogy Eszterné *ezúttal* Harrernéhez indul – már semmi sem rettenthette vissza: abban a pillanatban, amikor ő már éppen jobbra fordult volna a bejáratnál, hogy megkerülve a házat hátramenjen a kertben a régi mosókonyhához, mely Valuska otthona volt, Harrer hirtelen kiugrott az ajtón, elébe toppant, s némán, kétségbeesetten és kérlelőn ráemelte űzött tekintetét. Eszterné azonban – egy pillanat alatt átlátva, hogy tegnap esti vendége, túl a hallgatáson, valami megbocsátó szóra vár – nem kegyelmezett: végigmérte megvetően, aztán a kofferrel egy hang nélkül félretolta, mint egy odacsapódó ágat, ha útban van, s úgy ment tovább, mintha amaz ott se volna, mintha mindaz a szégyen és büntudat, mely Harrert mára – hisz emlékezett! – megtört emberré tette, itt mit sem érne már. Mert hisz, mi tagadás, valóban nem is ért semmit, amiként nem számított most sem Pflaumné, sem az a kidőlt nyárfa, és nem érdekelte már sem a cir-

kusz, sem a tömeg, s a kapitánnyal eltöltött – amúgy édes – óra emléke sem, ezért amikor amaz az elkeseredettek szívós leleményével az ellenkező irányból kerülve meg az épületet „szégyentől és büntudattól” pipacspirosan megintcsak némán elébe állt a Valuska kalyibájához vezető kerti úton, mindössze annyit vetett oda neki: „Nincs pardon!”, s már ment is tovább, mert csupán két dolog kötötte le cselekvéstől megmámorosodott elméjét, a koffer, ahogy Eszter majd fölébe hajol, és megéri, ebből a csapdából nem szabadul – meg Valuska, ahogy mocskos, sötét odújában – mint már annyiszor, most is – ruhástól fekszik az ágyon, és az áporodott nikotinszagban álmodozva bámul fölfelé, olyan ragyogó szemekkel, mint aki képtelen megérteni, hogy nem egy tündöklő égbolt néz le onnan rá, hanem csupán egy púpos mennyezet. És valóban, hogy két rövid koppantás után belökte a rozszant ajtót, amire számított, pontosan az fogadta odabent: a púpos mennyezet alatt az áporodott nikotinszagban a földúlt ágy – csak éppen azok a „ragyogó szemek” nem voltak sehol... meg persze: az a tündöklő ég.

tárlatjárás

*(hiába remélted, hogy innen
még nem szabad kilépnem,
a koszorú kész, és visszahajt
hozzád a kereskedelem.)*

*mert téged most másfelől
a sokaság elszórakoztat –
a hiányzó közepű
világot én élem: idejön*

*s megáll a hétszer hét nap
elém; majd magában még
egy pálcá – a játékon kívül;
tőled utánozhatnak*

*újra, ugye, mindent előlről –
de hogy mégse ismerj rá
senmire; orrcimpád szűkülne
összébb csak egy-egy szónál . . .*

*meg egypár vonal köre,
amit a járásból kikaptál
magadnak, valahányszor
elnőtt egy mago: a holdspirál;*

*hidrokrémre a horror
hirtelen fagyva, forrósele,
hogy az ölelés előbb
legyen; annyi volt a baljós jel,*

*s a képzeleted lankadt
hozzá, hogy az angyallakatot
kiismerd – hogy' üzemel;
most, távol innen, ezt már tudod,*

*tudom, te is; intenél
is rá, ha nem esne rosszabbul
az igen, mint egy párnem –
azóta, hogy fordítva gyógyul*

*a férfivoltom benned . . .
maga a test pedig így illik
először a helyéhez:
találomra összeörökít*

*mindahány küszöbszeme
a széthányt szűköléseiddel,
s hallak is szüntelenül . . .
de nem mint szeretőt már, hanem*

*kiállítást, egy szürke,
a padozat szélein szívó-
csövekkel füzérezett
folyosón – anélkül, hogy a tó,*

*melyet magamban tartok
rólad, felborzolódna egyhelyt;
nem gyülekezel sehol? . . .
vagy a többi igyekezeted,*

*a révvággal, kárpótol? . . .
előttem van megint a késő
tusakodás, hogy csalsz-e
valamerre, a tablettakő,*

*melyet nem tudunk ketté-
törni, s ezért csak én szedem be,
miközben téged agyon-
izgat, hogy mi lesz a fejlemény:*

*mi lehet a legolcsóbb
neked – azóta ezt ízlelem,
és elégedett vagyok
szinte, ha fél kis csillámlapból*

*sikerül kioldanom
egy, egypár részed, mielőtt mind
elbomlik más képekké . . .
az mérhetetlen haszon, hogy kint*

*semmi sem táncol végre
velem, csupa tisztázott erély
oktat a mesterségre:
hogy' kell lépést váltanom,*

*mikor egy érzés visszadöbbsent,
vagy csak elillan a talp
melege, és a kutató kedv
a fejben benneszorul;*

*milyen állóhely lett az ágyad
már itt a papíron is!
most reggel van, s az éjszakából
ide maradt a kárpit;*

*eltérés, alakzat, szín külön
viseli mind a titkát,
bármidre kapcsolom hozzájuk,
kiolt egy villanytűkőr –*

*és győztesen vakít az átok:
üres vagy, mint a harag,
mint egy kisikált belü jármű,
vasvesszőre forrt horog –*

*mellyel a hangodat betűkbe
fogom; egymásra vetül
a hús- meg a verstest idege,
s míg az utóbbi felül*

*zárja meg kezdi is ki magát,
a hústest csak utána
kapiskálja, hogy mibe nyílt át;
ezért űz az utálat*

*megtennem érted akármit még,
nemcsak az üzlet szerint,
amivel te ismertettél meg
apránként – majd egy szelíd*

*iramú, torz elgyűrűzéssel . . .
nemcsak úgy tehát, mint te,
hanem a botrány háromszögét
is ide kiterítve:*

*a nyögéseket van elnyelni
ez a páratlan szőnyeg
(a sippálcákból nyert fonadék)
a lubickolást veled –*

*s az elemmel külön, mely körém
zár, mint valami undok
programú, hideg koncertszekrény . . .
téged pedig a bánat*

*hizlal tovább, elérhetővé
válsz egyszer csak, de hozzá-
férhetetlenné, mint egy lenyalt
tájkép a kijáratnál –*

*egy, egypár látogató nyaka,
válla így akad beléd;
hát nem különös perspektíva,
hogy támadhat közelség*

*a hollét ingyen fordulóján
az emberben? . . . vagy ezt te
gyötrőbbnek találod, mint a sok
eddig hercehurcát? . . .*

*hallom a száraz torokhangod,
amint egy gyökérszóval
birkózik – de én sem tágitok:
lobbanjon el felőlem*

*az egész vidék, csak neked ne
sikerüljön a döggel
még egyszer odébbállnod,
s netán egy másik felpuffasztó*

*éjszakát nélkületek
lennem; együtt fogunk kussolni
a tárház sötétjében,
a rózsaszín termosztakaró*

*alatt, a preparátum
szagától felváltva ájultan
és mindig éberebben . . .
belekapsz a számba, azután*

*megint vissza a saját
torkodhoz, mintha valamiért
fohászkodni akarnál –
de kihez? . . . meg-megtódul a vér*

*a fejedben, mert a név
túl éretten s idegenül hat,
és olyan ordenáré
heves fantáziák támadnak*

*benned tőle, hogy már kész-
akarva is elájulnál, csak
szűnjön meg a szörnyű kép-
zuhatag; de itt nem lesz gikszer,*

*ami keretbe törné
a tulajdon körülményedet;
nem kerül a dög mellé
másik gyerek, míg az nem enged*

*köztünk fel, s a színt szerte
nem aprítja a kinti szinaj . . .
megháborít a ferde
világosság, hogy újra szeretsz,*

*és úgy mászol a zuhany
alá, mintha deréktól térdig
egyetlen massa volnál,
gonoszöld, mázsás súlyú uszony,*

*mielőtt a hold leszáll,
de már látni egypár tűzfalom
a nappal szemcsézetét,
és a kád oldalán is kicsap*

*az éjjeli színezék . . .
marad két lábfej, kéz meg egy arc,
melyet a víz elővés,
majd a szilánkjaival hamar*

*teleszór, betemet – friss
iszapot pakol rá a pangó
vegyesindulat; kárba
mentél hát a virrasztással is? . . .*

*nekem azonban így jó;
ott leszek nálad nemsokára,
mint valami önjáró
papírgödör – melyben az öröm*

*a semmit ölelgetve
fetreng, s hasztalan zsugorodik
összébb, hogy megtérüljön
a szenvedély is vele –*

*a papír szövetségéből már
ő sem tud kibontani;
de, ismétlem, épp ettől jókor
leszünk az egymáséi;*

*időben alszik ki az őrző
figyelem, kívül marad
mindaz, ami a valósághoz
csatol, s tovább rongálhat*

*rajtad; egyfélén szegül
valamennyi kép szembe velünk,
nem nézünk semerre – hadd
zárjon vaktában ránk a tárlat . . .*

A szenvedély visszahajlítása

Marno János: tárlatjárás

Ha annak a költői vonalvezetésnek, belső dinamikának az összefüggését, hasonlatát keresem, amely e Marno-vers szerveződését tükrözni képes, akkor két vetület rajzolódik fel számomra. Az egyik igen elvontnak hat, a másik meg nyersen konkrétan; persze, hisz a versszöveget igazi tere, alakzata e kettő között alakul, ott, ahol valóban „*egymásra vetül / a hús- meg a verstest*” idegzete.

Az egyik metszetben a mind jobban élesedő szenvedély szólammozgása úgy mutatkozik meg, mintha egy befelé és lefelé csavarodó spirálforma lenne, amelynek pályáján a *tárlatjárás* előbb lassú, de éles szakaszokkal, majd mindjobban pörögve, gyorsulva zuhan a végkifejlet felé – felgerjesztve, -izzítva érzelmi gyúanyagát. Am ennek az erőteljes, szikárságában is plasztikus költőiségnek, amely úgy hat, mint egy biopszichikai folyamat, amelyben a lélek és a zsigerek együttesen mozognak, megvan az a lehetősége, hogy elemi, profán hasonlattal közelítsünk hozzá: a szöveg úgy „jár” magasba-mélybe, mintha egy szeretkezés koreográfiáját képeznék le, egészen az egyesülés végpontjáig.

Feltételezve, hogy ez a kettős közelítés mintegy betájolja a költemény felépítését, nézzük most az érzelmi magját, amelyben a „gyűlölök és szeretek” végletes ambivalenciában feszül, hisz a vers vad vehemenciával, sebző éle-zettséggel a szerelemről szól. E mai „héjanászból” eltűnt a természet metaforikája meg a tragikumot színező artisztikum, itt nincs színes ősz meg avar, nincs a szerelmes küzdelem véres, halálos madárcsatája. Nagyon is lent vagyunk, már a kezdetben is, egy amorf, mintegy a testi rágásokból megképződő térben, s ahova még lejjebb zuhanunk, az a szenvedélynek az a hiteles mélye, mely egyszerre rút és gyönyörű. A dolgok, a jelenések azonban ennek peremkörén egybelátszanak, bár kapcsolatuk minduntalan meglepő, fordulatosan furcsa.

A megjelenítő képi közegben elkülöníthető egy kör: nyersen, keményen metszetf jelek, városi köznapi civilizációnk színtereiről („hidrokrem”, „tablettakő”, „koncertszekrény”, „kisikált belü jármű” stb.). Ezek az elemek valami gyermeki, szorongó álmójárás folyosóján vezetnek – „vasvesszőre forrt horog”, egy „tárház” sötétje látszik, „sínzaj” szeleteli fel a teret. A kiállításnak ezek az *objekt*jei, emlék- és vágyképek sűrű, összetett víziói cikázó, hideg világításban villannak fel, taszító-vonzó delejjel. Marno versszínterén mintha egy lázbeteg sebesen változó hallucinációi tárgyasulnának. Van azonban egy kozmikus és mítikus képi közege is a műnek, ebben az archetipikus dimenzióban hold és éjsötét van, szemcsés fény dereng, előtör a víz mint gyengéd, fullasztó őselem és benne a „massza” mély világa.

Ezek a tárgyi elemek és érzetformák a szubjektív univerzumban pszichodelikusan kapcsolódnak, testi, zsigeri érzetek és mozgások komplexumai ala-

kulnak ki.. (Pl. „*elillan a talp melege / a kutató kedv a fejben benne szorul*”). Ez az eljárás az érzékelési tartományok egymásba torlasztásának hatását kelti, a külső, kemény, sebző, hideg, illetve a meleg, belső, feloldó benyomások tevődnek össze, eleinte az előbbieket túlsúlyával, később kiboltozva azt a negatív mennyországot, ahol az én „a semmit ölelgetve fetreng, s hasztalan zsugorodik összebb”.

Van azonban egy további, különös összetevője a *tárlatjárásnak*, ami ezt a vágyó, taszító, megidéző szerelmi szenvedélyt mégis élesen kontrollálja, tudatossággal világítja át. Anélkül, hogy meghütené. Ennek elemzése a költemény címéhez és e szóösszetétel versbeli jelentéseihez mutat vissza.

Múzeumi séta, galériálátogatás? A látványosságok, képek kontemplatív szemlélése? Dehogy! – tagadja következetesen a költő. Am akkor miképp és milyen értelemben folyik ez a „*tárlatjárás*”? Véleményem szerint a fogalom lényegi átértelmezése és egzisztenciális kibontása történik meg itt, a lírai reflexió intuíciójával. Ebben a *tárlatjárásban* maga a szerető vált „*kiállítássá*” (ennek a szónak természetesen több értelme van), itt maga a perspektíva, a képekre való rálátás ténye háborítja meg a tudatot, így a versnek magát a distanciát, a távlatot kell felszámolnia, felemésztenie – képletes értelemben. A tárgyat, a külsőt, sőt a nézés akusát is felszámolva, lerombolva. A *tárlat* filozofikus metaforája tehát negatív élű: az csak a valóság utánczását hozhatja, abból kikapható „*egypár vonalköre*”, a távoli szerető akár „*egy lenyalt tájkép a kijáratnál*”. Mindez üzleties, művi, hamis való, bekeretezhető partikularitás; dermedtség, hült hely. (Marno képzőművészeti utalása persze igen tág értelmű, leginkább a happeningre, holmi scenikus installációra emlékeztethet az érzékelések összetettsége miatt.) Ha a *tárlat* az üresség démoniájával hat, akkor az maga a „*hiányzó közepű világ*”, és ebbe zuhan bele, ennek támad neki a mágikus költői akció.

Ebben az értelemben a vers két részre oszlik. Az első a kiállítást, a rámutatást adja, a mű derekától kezdve viszont a szimbolikus birtokba vevés akciója zajlik. Ennek megfelelően fordul át a szerelmi vád- és perbeszéd a vad, önsebző, elemésztő együttfutás vízióiba, melynek végén a teljes és együttes bezárulásig, egymásba hajlásig jutunk: „*hadd zárjon vaktában ránk a tárlat*”.

Am a *tárlatjárás* fogalmának értelmezése, megélése magára a versre, a költői önreflexióra is visszamutat. És ennek a visszahajló gesztusnak itt döntőbb a súlya, miként ezt a modern, ironikusan distanciózó költészet közkhelyként ismerjük. Hiszen eszerint a poézis – jelen esetben *épp ez a vers* – az egyedül lehetséges *igen a világ „párnem”-jeivel szemben*, és egyben annak tragikus tudata, hogy ama „*gyémánttengely*”-t csak itt és így lehet „*visszahajlítani*”. A vers derekán – a fénybe vakulás esélyének felismerésével – nézünk ezzel szembe: „*eltérés, alakzat, szín külön / viseli mind a titkát, / bármidre kapcsolom hozzájuk, / kiolt egy villanytükör / . . . mellyel a hangodat betűkbe / fogom*”. Ez a kulcsszerepű állítás fogja közre a költemény talán legvadabb vádképeit, itt üt legkeményebben a „*győztesen vakító átok*”.

Olyan ez, mint egy bizonyítássorban a szellem intuitív ráébredése az egyedül lehetséges „*megoldásra*”. Hiszen az artikuláció, a megragadás végső fenyegetettsége fordít itt más irányba, innen a verstest meglendül, az egyedüli teljesség és intenzitás felé. A lírai imagináció radikálisan vállalja önmagát. Az élet „*érveivel*”, relativitásával, olcsóságával szemben így jelenhet meg az „*önjáró papírgödör*”, a mitikus birtokbavétel eszköze.

A spirális lendület, a versívek ritmusa innen talál rá – mind erősebb ájulattal és mind nagyobb józansággal – lendületének mozgásformáira. A szen-

vedély megkeményedik, sebességet ad a szövegnek, hiszen ez immár a papír, a betű, a versbeli kép „szövetsége”, az azonosulás gravitációja, a kiállítási szín helyett az elragadó örvénylés. Mindez férfiasan kérlelhetetlenül vállalt: nem kisszerű boldogságlátogatás, hanem a mindent-vagy-semmit megélése.

A kockázat teljes vállalása, az indulat markáns jellege támasztja azt a sejtést, amely szerint mintha mindez túl is mutatna a „szerelmi tárgyon”. Azt érezhetjük, hogy a világ, a teljes és hiteles valóság visszahódításának esélye itt a tét. A keretre szabott, kiállításra vitt, zárlatos életben az egység visszaállításáért folyik a költői harc mindvégig . . . Az éjszaka és nappal határán, az elsötétített tárlatház mélyén, mégis megháborító „ferde világosságban” a létezés (a szerelem) iszonyú-gyönyörű hitele lobog. Itt nem lesz idill, „pásztoróra”. A női erotikus démon képét a szellem örvényli körül és ragadja magával „papírgödrébe”. Ők az „egy”, az „egypár”, a „hús- meg a verstest” *együttese*.

A kisgyerek

A kisgyerek. Lehajoltam a szobában. A spalettákat már összehajtották anyámék. „Meg kell még mosdatni a kisgyereket!” – hangzott a konyhából. „Hagytál forróvizet a kisgyereknek?” Guggoltam a szobában, én, a kisgyerek. Anyámék ugyanis rendszeresen kisgyereknek szólítottak. 1986 májusában jutott eszembe. Az Ő. Az egyes szám harmadik személy, aki voltam. Aki vagyok. Beszéltek rólam, de nem mondták ki a nevem. Így szerettek. Így éltem Újpesten, úgy hívtak, hogy *kisgyerek*. Ez volt a nevem. Így beszéltek rólam a szüleim egymás között. Hallottam. Guggoltam a szobában, a rekamié támlájánál. Én voltam a kisgyerek. A harmadik. Leültem a rekamiéra. Világított a két falikar. Várakoztam.

1986 júniusában nagy furunkulus keletkezett anyám testén, a combtőnél. Májusban leesett a lépcsőről, kibicsaklott a bokája. 1961-ben még nem lehetett tudni. Vártuk, hogy az asztalos elkészítse üveges könyvszekrényünket. Tanulás közben lehanyaglott a karomra a fejem. Eljutottam addig a pontig, ahol-amikor be kell csukni a szemet. Nincs más lehetőség. 1959-ben nem mondhattam el. Nem guggolt mellettem az, akit nagyon szerettem. Mert akit szeret, annak a Kisgyerek rögtön el akarja mondani azt, ami az eszébe jut. Közölni akarja az egyes szám második személlyel mondandóját. Nem vagy velem, mégis elmondom neked 1958-ban. Kék mackónadrágban állsz a bejárati ajtó előtt. Gyöngéden bekopogsz. Én ugyanebben a pillanatban csukom be a szemem, mert nem tudom nyitva tartani. Fontos dolgot akarok neked mondani ezerkilencszázhatvannyolc októberében, tizennyolc évvel ezelőtt. „A kisgyerek már vacsorázott?” A kopogásra senki sem nyit ajtót, mert egyelőre csak guggolsz a rekamié támlájánál, anyád keléséből kibuggyan a genny, és várjuk, hogy az asztalos elkészüljön az üveges könyvszekrényel.

Március 31-én, 1986-ban, éjjel Borbála lányom fölébredt Kaposvárott, és meglátta, hogy egy ágyban alszom Adriennel. Fölült, szomorúan nézett ránk; nem értette, amit látott. Megrázkódott, félt, félt, talán attól, hogy elveszít minket. Nem tudott elaludni. Melléje feküdtem, reszkette nyúlt a kezemért. Simogatott. Nem mertem ránézni. Mint örök kisgyerek guggoltam a rekamiénál, várva, hogy megszólítsanak a szüleim. Borbála szűkülve, teljes odaadással kapaszkodott belém ezerkilencszáznyolcvanhat márciusának utolsó éjszakáján. Túléltük. Mit csináltam 1959. április 26-án, este, a rekamié támlájánál? Csak guggoltam? Borbála mellé feküdtem, hogy megnyugtassam ugyanazzal az érzéssel, amit akkor érzett a Kisgyerek, amikor meglátta, hogy a szülei egymás mellett fekszenek, összesimulva. Egyes szám harmadik személyben beszélek, mert el akarok mondani neked néhány fontos dolgot. Rosszul esett, hogy anyámék együtt alszanak. Senkivel sem közölhettem az árulást 1986 júniusáig. Akik elárultak, szépen árultak el. Meg kell köszönnöm nekik. 1959-es elárul-tásomat Újpesten első felnőttkori szerelmes érzésekkel lehet megérteni és

megbocsájtani. A négy és fél éves lányom tekintete felnőttkori állapotot előlegez, azt a szerelmes állapotot, amikor oda vagyunk láncolva egy ősi rekamiéhoz, kínunkban leguggolunk, és várjuk, hogy a nevünkön, valódi nevünkön szólítsanak meg bennünket, kisgyerekeket. „Késő van, behajtom a spalettákat és lefektetem a kisgyereket. Hagytál melegvizet?” – hangzik valahonnan. Leülök a rekamiéra. Világít a két falikar, szelíden és jóságosan.

Kimehettem én akkor az utcára?

Ha szánkózni mentünk a *negyvennyolcas dombokhoz*, a Tó utcán mentünk, magunk után vonszolva öreg szánkóinkat. Közelünkben csak a *negyvennyolcas dombokon* lehetett szánkózni. A Szabadságharcosok útjánál. Vonatok mellett. Nem tudtuk, miért nevezik ezt az egyszerű vasúti töltést *negyvennyolcas domboknak*. A Szabadságharcosok útjának különleges hangzása volt. Hosszú utcanév, szinte kimondhatatlan; méltóságos. Szomorú szó. Illett hozzánk. Nem értettük, mit jelent. Mégis nagyon pontos meghatározás volt a számunkra. Nem kellett megmagyarázni. Büszkék voltunk rá. Ezt az utcanévet sehogyan sem sikerült lerövidíteni. Becézni. Büszkén vonszoltuk spárgáinkkal a szánkókat a Szabadságharcosok útján. Vonultunk. Ezeken a macskaköveken dübörögtek az oroszok. „Azt hiszem, a házunk kapujában álltam, onnan néztem a tankokat.” Lebstüek Máriáról éppen úgy nem tudtunk semmit. Nem ismertük. A híres Máriák közül nekünk csak Szűz Máriáról volt némi fogalmunk. A Lebstüek Mária utcát le lehetett rövidíteni Mária utcára. Így mondtuk. Mi, gyerekek, azt hittük, hogy ezt a mellékutcát a Szűzanyáról nevezték el. Ki másról? Büszkék voltunk *negyvennyolcas dombjainkra*, ahol szánkózhattunk szabadon. Biztosan ide temették el szabadságharcosainkat. Itt vívhatták meg végső ütközetüket az ellenséggel. „Kimehettem akkor én az utcára?” Eljutottunk a végtelen hómezőre, oda, ahol még előttünk ember sohasem járt.

Megnéztem a budapesti utcajegyzéket: Szabadságharcosok útja csak egyetlen egy van a fővárosban, a IV. kerületben, azaz Újpesten, a *negyvennyolcas domboknál*.

A gyár felől jöttek. Akkor is így le volt húzva a redőny.

A túlsó parton

Változatok a filmbeli kegyetlenségre

A kegyetlenség éppúgy az élet elviselésének egyfajta módja, mint a szeretet, a szégyenérzet vagy a humor. Minél kevésbé tapad a pillanathoz, annál feltűnőbb, hogy lepelről van szó, amely a kegyetlenkedő életének pillanatnyi szerencsétlenségét eltakarni hivatott. Ezt a leplet nehéz félrevonni: a kegyetlen ember végső soron éppúgy áldozata saját hazugságának, mint annak, hogy egy megoldhatatlan és kiúttalan helyzet foglya. Az érzések sajátos zűrzavara az eredmény. Az egész életét kegyetlenkedésben leélő III. Richárdról vagy a Jakab-kori vérzivataros tragédiák többi hősről sokminden elmondható: szadisták, perverzok, gazemberek; de féktelenségük mélyén a félelem lappang – a félelem, hogy az életnek (és nem csupán saját életüknek) a szomorúságával valamikor szembe kell nézniük. S a szomorúság szót csak azért nem félünk leírni, mert maguk a kortársak is így vélekedtek róluk, és egy különlegesen szép jelzővel illették őket: eksztatikus melankolikusnak (ecstatic melancholic) nevezték valamennyiüket.

Az arcra kiülő elkeseredettség sokszor egy halotti maszk benyomását kelti. A kegyetlenség kétes élvezetet nyújt: úgy elégíti ki az embert, hogy közben az egyre toladóbb hiánynak szolgáltatja ki – annak a kielégületlenségnek, amely éppen a pillanatnyi kielégülés másodpercében válik elviselhetetlenné. A kegyetlenség ilyen értelemben akár egy ellenkező előjelű teremtesnek is tekinthető: a teremtés visszavonásának. Az ember ilyenkor egyre erősebbnek, egyre hatalmasabbnak érzi magát, pedig közben egyre kisemmizettebbé válik, és végül sehol sem találja a helyét. A kegyetlen embereket rendszerint elitelik és kiközösítik; de ha meggondoljuk, hogy pusztá létükkel is a minden életet fenyegető elmúlást bizonyítják és ennek terhét nem lerázni igyekeznek, hanem inkább keveslik, akkor inkább szánni kell őket, még ha ők maguk erre nem is tartanak igényt. Kegyetlenek (nem adnak kegyelmet), mert őket is kirekesztették a kegyelemből.

*

A kegyetlenségnek soha olyan megható példáját nem láttam, mint amelyet Stanley Kubrick nyújtott a *Lolita* című filmje végén. A Nabokov hasonló című regényéből készült film története röviden a következő. Egy író, hogy nyugodtan dolgozhasson, egy kisvárosi kertés házban kibérel egy emeleti lakást. A ház tulajdonosnője, egy vonzó özvegyasszony szeretné felhívni magára az író figyelmét; ám a férfit helyette a nő serdülőfélben lévő lánya, Lolita nyű-

gözi le. És miután az anya – az albérlő leghőbb vágyát kielégítve – meghal, az író egyedül marad Lolitával, akit fogadott lányaként tart a világ elé, ám akihez valójában – s ezt önmagának is alig meri bevallani – halálos félelemmel ragaszkodik. Szerelmes a kislányba; de mint mindenki, akit viszonzatlan érzelmek kötnek güzsba, ő is nyomasztó lesz. Lolita megszökik; nem azért, mert fél, nem is azért, mert tart a szerelemtől (hiszen a férfi valódi érzelmeiről mit sem sejt), hanem mert az író lényéből áradó tehetetlen súlyt képtelen elviselni.

Évek telnek el, s amikor a férfi Lolita nyomára bukkan, akinek már családja van, akkor bejelentkezik vendégségbe. A találkozó létrejön; ám amint az író és Lolita kettesben maradnak, a kedves, de semmitmondó beszélgetést a férfi hirtelen ezzel szakítja félbe: „Gyere el velem, Lolita, örökre.” Lolita értetlen, de mégis súlyos pillantással néz rá, majd így válaszol: „De hát miért?” Az évek óta tartó feszültség ebben a pillanatban kisül: a férfi sírva fakad, és arcát a tenyerébe temetve rettenetes zokogás vesz rajta erőt.

Ennél a kegyetlen filmjelenetnél megindítóbbat legfeljebb csak az életben tapasztalni. A kegyetlenség itt mint kérlelhetetlenség perzsel fel maga körül mindent; amikor a lány értetlenül néz a férfit, akkor fényévnnyire távolodik el tőle, és ezzel mintha kést szúrna a szívébe. Nehéz annál kegyetlenebb dolgot elképzelni, mint amikor egy szeretett lény szeméből a közöny árad; annak számára, aki mellett így elsiklanak, kétségessé válik minden s a fájdalom sem mire sem lesz tekintettel: dzsungelként nő be mindent, hogy végül az élet kegyetlen bizonyítékává váljon.

A kegyetlenség ugyanis nem merül ki az erőszakban, a tettlegességben. Ez csupán az egyik formája, és nem is feltétlenül a legjellemzőbb. A fájdalom, a vér persze mindig kegyetlenségre utal; de elsiklunk a lényege mellett, ha nem vesszük észre a magárahagyatottságot és a kirekesztettséget. Mert a kegyetlenség ettől válik embertelenné; nem kell leszúrni valakit ahhoz, hogy kifosszuk: az élet számtalan módot kínál arra, hogy egy embert eltérítsünk önmagától vagy megakadályozzuk, hogy rátaláljon magára.

A kifosztottságtól válik a kegyetlenség elviselhetelenné; és ami az egyik ember számára kegyetlenségnek tűnik, az a másik szemében talán az élet természetes módjának látszik; akinek nem viszonzózzák az érzelmeit, az kegyetlennek tartja a másikat, aki esetleg nem is sejtja, hogy várnak tőle valamit. Végül is Lolita tiltakozna a leghevesebben az ellen, hogy kegyetlennek nevezzük. De éppen az ő esete bizonyítja, hogy a kegyetlenségnek nem kell feltétlenül céltudatosnak vagy kiszámítottnak lennie. Inkább olyan, mint a kúszónövény, amely észrevétlenül fonódik rá mindenre: Lolita éppúgy áldozattául esik, mint az író. A kegyetlenség pillanataiban az embereket mintha egy tőlük idegen erő mozgatná. Innen az a különös élvezettel átitatott közöny, amely a kegyetleneknek, és az a rettenetes értetlenség, amely a kiszolgáltatottnak az arcára telepedik.

Az élet tele van kegyetlen pillanatokkal; úton-útfélen ki vagyunk szolgáltatva nekik. Előbb vagy utóbb azonban mindenki tisztába jön a játékszabályokkal; az emberek rákényszerülnek, hogy kialakítsanak valamilyen stílust és saját életüket lakhatóvá, elviselhetővé tegyék. Ennek egyik rafinált módja éppen a kegyetlenség mitizálása: az emberek a kegyetlenség mesterséges képeivel, mítoszaival veszik körül magukat, és az élet bizonyos jelenségeit a „kegyetlenség” felirattal ellátott karámba rekesztik. A kommersz filmiparból áradó hatalmasra duzzadt agresszivitás nem más, mint nevének nevezett kegyetlenség: tárgy, amelyre ujjal lehet mutogatni. És ez igen kényelmes:

éppen az életről tereli el a figyelmet. Az önmagát manipuláló ember tobzódása ez: a horrorfilmeket és a krimisorozatokat nézve a protestáns lelkeszerekre emlékeztető Derrick felügyelő mellé szegődik, az erkölcsnek szolgáltató ki a kegyetlenséget, és úgy ítélkezik róla, mintha az ő életét soha semmilyen súly nem terhelné meg. Ítélik a kegyetlenségről, többnyire el is ítéli. De a szavak senkit ne tévesszenek meg: a kegyetlenség nem elhatározás kérdése, nem egy konspiráció eredménye, nem is feltétlenül megzabolázásra és felvilágosításra szoruló ösztön, hanem az emberi élet egyik alapvető megnyilvánulási formája. S minél elszántabban próbáljuk kiszorítani a látómezőnkől, annál makacsabban tér vissza – a legkülönösebb álarcokat öltve magára, hogy csak akkor vegyük észre, amikor már magunk is áldozatául estünk.

*

Patrice Chéreau *A sebzett ember* című filmje egy homoszexuális fiúról szól, aki a családi életből kifelé hátrálva a vasúti állomások vizeldéinek labirintusába téved. A fiút egy nála valamivel idősebb férfi veszi pártfogásába: bevezeti a férfitprostituáció világába és oltalmat ígér. Ő maga azonban azok közé tartozik, akik már megtalálták a labirintus közepét, túljutottak minden határon és végleg egy ismeretlen erő szolgálatába álltak. Ez az erő nem az élet ereje. Az oltalom, amit a fiúnak ígér, ezért kétséges: fiatal barátját éppen azokban a pillanatokban hagyja magára, amikor annak a legnagyobb szüksége lenne védelemre, és akkor árulja el, amikor szeretetre vágyna. A férfi mindvégig rejtély marad a fiú számára; nem tárulkozik fel és testét sem adja oda. A fiú egyre szenvedélyesebben vágyik különös barátjára; és amikor végül álmában magáévá teszi, az orgazmus pillanatában átkulcsolja a nyakát és az alvó férfit megfojtja.

Úgy tűnik, mintha a férfivizeldék labirintusának semmi köze sem lenne a világhoz. Az utcai járókelők számára örök rejtély, ami a föld alatt történik. De a mélyben mégsem a Szahara húzódik; ami lent zajlik, az nem ellentéte az életnek, hanem inkább sűrítője. A homoktenger is a legdúsabb vegetációból jött létre; akinek van hozzá szeme, az a hétköznapi életben is felfedezi a sivatag egyre terebélyesedőbb szigeteit. A fiú azért hagyja el a szülői otthont, mert új életre vágyott; ám a föld alá költözve rövidesen belátta, hogy az élet úgynevezett sötétebbik oldala korántsem nyújt megváltást. Itt lent derül ki, hogy odafent mennyire közeledik a sivatag. De ez csak azért annyira feltűnő, mert a mélyben ugyanazok az erők alakítják az életet, mint odafent, csak éppen minden a maga meztelen valóságában jelenik meg. Csak innen nézve derül ki, hogy a fent uralkodó közöny a kegyetlenség legalattomosabb válfaja: az emberek odafent egy ujjal sem érintik egymást, s ezzel jogot formálnak arra, hogy a kegyetlenségnek a legcsekélyebb gyanúját is elhárítsák maguktól. Lent, ahol a közöny elviselhetetlenné tud sűrűsödni, az erővonalak kitisztulnak: semmi sem tudja elleplezni, hogy az ember mindenekelőtt a tetszés és az elutasítás mentén szeretné lakhatóvá tenni az életét. A boldogulás és az önzés uralkodik; és hatalma oly kizárólagos, hogy az ember, ha ebben fenyegetve érzi magát, nyíltan kegyetlenné válik.

A perverziók sokszor elutasításból születnek: az ember megtagadja azt, amit mások elfogadnak, s ezzel mintegy mindent megfordít – más perspektívából szerkeszti meg a világot. Ám ha az egész világot a (nemcsak szexuálisan értelmezett) perverzitás jellemzi – Chéreau filmje legalábbis ezt sugallja –, akkor annak, aki ebből ki akar törni, a perverzítást egy újabb perverzió segít-

ségével kell kikerülnie. Chéreau hőse, miközben fiatal barátját bevezeti a lenti életbe, szeretetet érez a fiú iránt. A szeretet mindig a világ ellenében alakul ki, s ha erős, akkor kizárólag a maga útját járja: nem közösködik. A férfi azonban éppen a szükség pillanataiban hagyja magára a szeretett fiút, árulja el újra és újra. Merő szeretetből teszi ezt: a világ, amelyben él, olyannyira lejárta az emberi kapcsolatok minden formáját, hogy ahhoz, hogy szeretetét bizonyíthassa, kénytelen embertelenné válni. A férfi számára a kegyetlennek bizonyuló szeretet jelenti azt a perverziót, amely szabadságot nyújthat: ennek fényében csupaszodik le az ártatlanságban tetszelgő önzés, s fiatal barátja ezáltal pillanthatja csak meg az életnek azt a valóban túlsó oldalát, amelynek ígézetében elhagyta otthonát, s amely felé először a vizeldék sűrűjén kell átverekednie magát.

Ez a túlsó oldal nem az úttest alatti vizeldékben rejlik; de aki leköltözik, azelőtt megnyílhat a hozzá vezető út. A paroxizmusig fokozott kegyetlenség képes kioltani az önzést; a fiút barátságába fogadó férfi példája azt mutatja, hogy ha a kegyetlenséget az ember nem egyszerűen agresszivitásnak tekinti, hanem az élet egyik legalapvetőbb megnyilvánulásaként éli meg, akkor önmagáról is meg tud feledkezni és képes lesz a mindennél lemondó szeretetre. Mindenki fel tudja fedezni a szerencsétlent, és önmagát keresve mások felé is megnyílik. Ezzel azonban mintegy fel is adja magát: előcsalogatja a másokban lappangó kegyetlenséget. Chéreau hőse a fiúval, akit megszeretett, tulajdonképpen kivégezteti magát, úgy, mint azok a szentek, akik elébe szaladtak az üdvözülésnek. A szeretet különös megnyilvánulása ez. A férfi látja, hogy a fiú csak akkor tud szakítani az elutasított étellel, ha minden fenntartást elvet, ha gyilkol – s hogy segítsen neki, vállalja az áldozat szerepét.

A gyilkossággal a fiú átkerült az élet túlsó partjára, ahol mindent a halál igazgat. Ilymódon azonban a kegyetlenség világából is kikerült: miként idősebb barátja számára a kegyetlennek bizonyuló szeretet, úgy a fiúnak a szerelmi gyilkosság jelentette azt a perverziót, amellyel a perverz világot a normális kerékvágásba tudta visszazökkenteni – még ha ez illuzorikusnak tűnik is. Gyilkossága megnyugtató és feloldást ad. Csak az agresszió, a félúton megállított, a nem a legmélyebben vállalt kegyetlenség borzasztja el az embert: hiányzik belőle a következetesség, és ezért mindig van benne valami tisztátalanság is. A végtelenségig hajszolt kegyetlenségben minden megvilágosodik: Chéreau filmjét nézve a legalapvetőbb élményem nem a félelem vagy a visszariadás volt, hanem a meglepetés: mit meg nem tesz az ember, hogy maga előtt is elleplezze az életnek azokat a rendkívül következetes és nyilvánvaló játékszabályait, amelyek e filmben oly világosan és áttekinthetően jelentek meg.

*

Fassbinder utolsó filmje, a Genet-regény alapján készült *Querelle* mindvégig az élet túlsó partján játszódik. Ott, ahol mindent a halál igazgat. Nincsenek hidak: nem látjuk, hogyan kerültünk ide. És mivel nincsen összehasonlítási alap és nincsen múlt és nincsen lehetőség a visszavonulásra a „normális” világba, a rettenet is új fényben jelenik meg. *Querelle*, a tengerész kiszáll a hajóról, s a kikötő világában egy bukott angyalként verekszi át magát. Fassbinder egyetlen utalással sem árulja el, hogy hőse mit akar; de az őt alakító színész kemény arcvonása, összeszorított szája és mindvégig görcsösen szorított marka a vágyról árulkodik: egy végtelenül nagy földi szerelem utáni vágyról, amely kimentené őt a kikötő világából, amely a nyomorúság példá-

zataként jelenik meg. A tengerész előbb rituálisan meggyilkolja egy társát, ezt követően – szintén rituálisan – átadja magát a homoszexuális bártulajdosnak, később a gyilkosság gyanúját egy férfira hárítja, akit azonnal el is bűjtat. A gyanúsítottat rövidesen ő maga is gyilkosnak tekinti, és ettől a férfiba halálosan beleszeret és örök barátságot ígér neki. Végül azonban elárulja, s miközben a boldogságnak egy egészen különös árnyalata színezi át arcvonásait, visszatér a hajóra.

E kikötő világa olyan, mint egy földalatti mennyország: a nyílt kegyetlenség igazgat mindent. A rettenet maradéktalanul beborítja az itteni életet; királyi palástként borul rá a dolgokra és tömény költészetté változik. A minden aljasságot fenéig üritő Querelle valójában az életét szeretné megtölteni; mint mindenki, ő is megváltást keres. A borzalmat akarja legyűzni; a mindent elöntő kín elől azonban hiába is menekülne. Nincsen fájdalomcsillapító ebben a kikötőben: a mély fájdalom elől bármerre akar is menekülni, Querelle mindenhol zsákcúba téved. Genet az élet egyik legegyszerűbb igazságát fedezte fel: az ember maga felelős azért, hogy milyen helyzetekbe kerül, de méginkább azért, hogy ezeket a helyzeteket hogyan itéli meg. A valódi fájdalmat nem a fájdalomcsillapító szünteti meg; nem külső segítségre kell várni, hanem – a mazochizmussal határos módon – belül kell minden megoldatlansággal szembenézni. Végső tisztázás, végső megoldás úgysem létezik; de az egyik fájdalom éppúgy enyhíti a másikat, ahogyan egy elvágott ujj is képes elterelni a figyelmet a boldogtalanságról.

Querelle története akár egy fordított előjelű szenvedéstörténetnek is tekinthető. A tengerész, hogy megszabaduljon a döbbenettől és az élet kegyetlenségétől, az utolsó porcikájáig átengedi magát a kegyetlenségnek. Oly elkeseredetten keresi a megváltást, hogy Istenben sem bíz, csak önmagában – és élete ettől lett reménytelen. Egy negatív krisztusi passió során magára veszi a minden életben ott lappangó meghasonlottságot, és élete egy hatalmas repedéssé változott – hiánnyá, amelyet soha sem lehet látni, de mégis örökösen érzékelhető. Querelle nem úgy próbálja kivédni az értelmetlenséget, hogy valamilyen értelmet állít szembe vele (a fájdalom, az életnek ez a legértelmetlenebb megnyilvánulása úgyis pillanatok alatt kioltja az értelmet), hanem úgy, hogy maradéktalanul beleveti magát. Querelle egyre kegyetlenebbé válik, de közben az áhitott, semmilyen konkrét személyhez sem kapcsolható szerelemhez is egyre közelebb kerül. Talán ez az egyetlen lehetséges út? Minden úgynevezett bűnt elkövet és egyre aljasabbá válik – olyan mélyre süllyed, hogy a film végére a néző alighanem leköpni sem lenne hajlandó. De talán ez is egyfajta megváltás; a szerelemre csak akkor válik nyitottá az ember, ha elszakad a világtól: nemcsak nem engedi magát befolyásolni, de arra sem ad lehetőséget, hogy a világ tudomást vegyen róla. Minden befelé fordul; a világ csak a tettszést, a vonzalmat, a magakelletést veszi észre, de nincsen tudomása a szerelemről, amely mindig a mélyben lappang. Nem véletlen, hogy a film végén, amikor Querelle kezd rátalálni önmagára, a többiek számára elvész: az utolsó jelenetben a kocsmá vendégei előtt az is kérdésessé válik, hogy itt járt-e egyáltalán Querelle, s nem csak ők álmodták-e meg a figuráját.

*

Mindhárom film a szerelem utáni vágyról szól, amely, mint mindig, ezúttal is kérlelhetetlen és semmire sincsen tekintettel. Mindegyik esetben döntő szerepe van a gyilkosnak: a *Lolitában* az író, végső elkeseredésében, a lány

egy régebbi csábítóját öli meg; *A sebzett emberben* a fiú a szerelmét fojtja meg; Querelle számára pedig a gyilkosság az a kapu, amelyen át az ember besétálhat a magányba, hogy ily módon az abszolút szerelemhez is közel kerülhessen. És feltűnő, hogy ki a szerelem tárgya: a *Lolítában* a hős egy kislányba szeret bele; *A sebzett emberben* a fiú egy férfi iránt érez szerelmet; Querelle pedig az abszolút, már-már testetlen szerelemre vágyik, amelyhez számára szintén a férfitesteken át vezet az út. A szerelemnek sohasem az utódnemzés a célja; s a három rendező alighanem azért választotta a szerelem nem köznap megnyilvánulásait, hogy véletlenül se merülhessen fel az utódnemzés gondolata, amelyet a világ a heteroszexuális szerelemre – hogy annak kegyetlen és sötét oldalát elleplezze – szentimentális koronaként helyez rá. A szerelem megváltást akar, és olyan követelőző, hogy semmit sem vesz figyelembe. Nincsen olyan kábítószer, amely annyira ki tudná menekíteni önmagából az embert, mint a szerelem; de éppen ettől válik minden kérdéssé és ettől lesz kiküszöbölhetetlen az elmúlás gondolata. Az abszolút szerelmet keresve – mint Querelle esete mutatja – az ember önmaga ellen tör; a horizontokat, amelyekkel önmagát körülveszi, átlépi és önmagába roskad.

Minél abszolutisztikusabb a vágy, annál erősebb a kísértés a másik bekebelezésére; a kegyetlenséggel az ember mindig önmaga létét igyekszik igazolni és ezzel mintegy a vágyat is ébren tartani. A kétségbeesésnek egy fajtája ez; a kétségbeesés, amelyet a gyakorlott szem nemcsak a szadistáknak vagy az erőszakoskodóknak, de a szerelmeseknek az arcán is felfedez. Kubricknak, Chéreau-nak és Fassbindernek a filmjei ebben az értelemben gyakorlatok is; mazochista élvezetei az élet kegyetlenségének. Rájuk emlékezve a kegyetlenség is új színben tűnt fel előttem. A szenvedés mindig abszolút és jövátételmentes; nem lehet összehasonlítani vagy összemérni, és vigaszt sem nyújt annak tudata, hogy egy korábbi szenvedés talán felülmúlta a jelenlegit. Ez vonatkozik a szenvedést kiváltó kegyetlenségre is: szintén abszolút, kizárólagos és megbocsáthatatlan. Az élet menetébe egyiket sem lehet besorolni; szigeteket képeznek, ahol a világ sodra megakad, s az ember tehetetlenül szemléli, ahogyan kívülreked mindenben. Természetesen minden kínálkozó alkalmat megragad, hogy a kegyetlenséget elhárítsa és a szenvedésnek elejét vegye: politizál vagy keresztényként él. Ezzel a körülmények befolyásolhatók ugyan; de nem alkalmas arra, hogy be lehessen tömni azokat a réseket, amelyeket a kegyetlenség és a szenvedés úgyis létrehoz, anélkül, hogy megakadályozhatnánk. E rések teszik valóban kíváncsivá az embert; mintha egy ismeretlen bölcsesség nyomaira bukkanhatna bennük, úgy keresi őket a legjámborabb ember is. A három említett film e rések előtt nyitotta meg az utat; nehéz pillanataimban mindig szívesen gondolok rájuk. Megnyugvást ugyan nem adnak, de érzem, felkészítenek valamire, amiről az ember a legszívesebben nem is venne tudomást.

Meghívás közben

Részlet egy naplóból

Szilágyi Ákos *Ember és autonómia* (A filozófia megmemvalósítása) című írása revelációként hat rám; állításainak végső tartalmait igen közelinek érzem magamhoz, ugyanakkor e mélyen eredeti gondolatmenetből csak *ezek* következhetnek. Mindössze a rokoni társalgás, elbeszélgetés szándéka vezet, amikor most egy naplórészletet közreadok, a filozófia megmemvalósítása jegyében.

*

Az örökké-pillanatnyi helyzetet, a Hirosima utáni Beckett-korszakot (korunk legrealistább művészenek ezt az ir öregembert tartom) képileg is komikus félelmetességgel fejezi ki a nem egymásra, hanem az égre meredő rakéták látványa. A végső, utolsó roham az égi, tehát az emberi ellen; de mozdulatlan roham. Állnak a végtelenségig ezek a rakéta-phallosok, bambán, idétlenül – nem működnek. Ez a látvány nem más, mint az abszurditásig fokozott férfiaság és agresszivitás, fokozhatatlan potencia, amint önmaga ellen fordul, működésképtelenné lesz, impotenssé. Reménykedjünk ebben az impotenciában. Meggyőző az a felfogás, mely szerint minden alternatív, zöld stb., tehát valamely politikai elméletben *még nem* artikulálható élet-reform világméretű aktualizását és érvényességét, *talán* lehetőségét is, *ez a látvány, ez a mozdulatlan sűrű erdő* okozta működésképtelenség táplálja. Mert ahogy e rokon-írásban olvasom: „az élet több bármely elgondolásnál”. Ama erdő pedig egy eszmei alapokon nyugvó elgondolás-sorozat sötét eredménye: halál-lehetőségünk, mondhatni, eredetileg *eszmei* lábakon áll. Ezen történelmi konklúzió ellen lázad az étellel történő politikán túli, elementáris azonosulás. Az őt egyedül megillető materiális, tényleges aggodalom; remény. Pusztán a pusztta életről van szó. Egyetlen szavunk maradt (élet); *nagyon* szegények vagyunk. „Nincs tehát bizonyosabb dolog a világoosságnál; *a nyilvánvaló gondolatoknál nem lehet elég hosszan időzni . . .*”, írja Malebranche (Traité de Morale, I. 5.) a XVII. század végén. Az élet mindenek fölöttiségének evidenciájánál nem lehet elég hosszan időzni, mert igen sok nem evidens következtetés adódik belőle. Evidencia: mintha jó hosszan néznénk egy régóta ismerős, *otthoni* tárgyat, míg ismeretlenné nem homályosodik, és akkor *újra* rápillantunk; mellesleg ezért lehet az igazi otthon a megszokás takarékos, de szívós revíziója . . . Metaforám (az impotenciába forduló fokozhatatlan férfiaság látványa a rakéta-phallos erdőben) a végtelen növekedés vágyának, illetve eszméjének köszönheti kimondhatóságát. Ez az eszme a szabadságfogalom romantikus, arányvesztett átalakulásával kapcsolatos. Egy eszme csalitya áll szemben itt egy mélyebb valósággal, mindkettőn ugyanazt a szót állítván a középre: élet. Csakhogy:

 Szabadság lemondás nélkül nem lehetséges. A valódi szabadság: szabadulás a Föld mindenáron való birtoklásától, a fogsággá változó helytől. Eviden-

cia van itt is: a szabadság már első értelme szerint is a hatalom (birtoklás) ellentéte. *Ezért* a legmerészebb fogalmunk, elképzelésünk önmagunkról s a világról a szabadság. Úgy vélem, barátsággal simulhat hozzá a lemondás fogalma, hiszen az is elég vakmerő elgondolás. A szabadságnak a lemondással való összekapcsolása egy tompa félelemmel telt, kiútalan állapot következtében lehetséges; ama paradoxon kora ez, amikor csak a kiútkeresés az elégséges. Hogy a szabadság és a lemondás összekapcsolása a végtelen növekedés szabadságfogalommal leplezett *féktelen* eszméjének a revíziója, s hogy mint ilyen, egy mélyebb válságot képvisel az eszme csalitjával szemben, miközben mindketten a kör közepén lévő életre tekintenek – miként a két legendás anya a gyerekre –, nos mindennek a belátása talán egyszerű, mégis tegyünk kerület. Kerüljük meg a krétakört, nem a természet szerint született anyával tartván, hanem azzal, aki *elengedi* a bent álló gyermek kezét, nehogy a természet szerinti anya ráncigálása következtében széttépjék.

Az emberi szellem minden erőfeszítése az igazság, az igazi létezés megértésére irányul, amit *éppen ezért* folytonos küzdelemben meg kell különböztetni az igazság megismerésétől. A megismerés ugyanis birtoklást feltételez, vagy legalábbis nagy valószínűséggel megköveteli azt. Az igazság megértése nem azonos továbbá a mindentudásra törekvéssel. Az igazság itt, most, – „nálam” – nem megtalált kincs, nem a Rajna kincse, nem az Arany, hanem újra rápillantás a régóta ismert tárgyra, a függöny, a drapériák önkéntelen széthúzódása, lehullása: el nem rejtettség. Szelid szélsőség, erőszak nélküli radikalizmus (a radikalizmus valódi verziójának nevezném ezt). Az igazság ebben a most használt értelemben *megnyilvánul*. Otthon van. Mindent tudni viszont, ez bekebelezés, „a természet legyőzése, meghódítása, átalakítása” stb. A bekebelező, erőszakos megismeréssel-birtoklással szembenálló igazság-megértés: egyesülés a megnyilvánulóval, dialogikus aktus. Ebből következik, hogy az igazság csakis történeti lehet, mert ama újra rápillantás (amiből megértés, megnyilvánulás támadhat) szüntelenül megújuló folyamat. Ez az, amit a földi-emberi értelemben *életnek* mondanék. A mindentudásra irányuló erőszakos vágy per definitionem megszüntetheti a történelmet, a folyamatszerűséget (lásd a kiinduló metaforában rejlő ijesztő időtlenséget, lásd ismét Beckett paradigmátikus, nagy művészetét ebből a szempontból): valóban a Földre szállt véglegesség (aminek itt nincs helye), sötét mennyország, negatív eljövétel. Bizonyos, hogy az igazságkeresés mindentudásra irányuló vágyakozássá fordulásában, ebben az *elszabadulásban* volt valami megtévesztő – a *felszabadulás* látzata –, ami kultúránk egészének ma már nyilvánvaló rendszerbetegségeihez, egyensúlyvesztéséhez vezetett. Most *kezdem* megérteni: elfogadni azt a régi bölcsességet, hogy a mindentudás akarása *esetleg* gonosszá tesz. A mindentudás keresése hatalomakarássá vadul. Mert személyessé teszi a tudást, „enyémé”, ez viszont eleve elkülönít, fősvénnyé tesz, elitizmust követel, a titok (a tudás) némaságát. A személyes mindentudásra törekvés valóban valamilyen isteninek nevezhető rendtől szabadulás szabadsága, hogy „csak az enyém” legyen a világmindenség. Ez az isteni rend természetesen a Másik, akitől ilyen módon el kell szakadni, akivel szemben el kell némulni (ez utóbbi egy válaszverzió arra a kérdésre, hogy *ki is az*, aki rejtőzködik és hallgat). Az elkülönülés, a sziget-létezés éppen a birtoklás (ez és ez a „birtokomban” van) segítségével valósítható meg. Bekebelezni a mindenséget: kibebezni a világot, a másikat; elvenni a másiktól, a mástól mindent. Ne legyen más. Ez minden, első-sorban erőszak, csak nem szabadság. Még csak az „enyém” se. Végző elszegényítés a végtelenített gazdagodás drapériái között. *Nagyon* szegények va-

gyunk. Mindent birtoklásként tudni – igazi, valóságos éhezés, önmagunk kiéheztetése. Nem véletlen, hogy az *éhezés* mint közgazdasági, mint regionális-politikai, mint hatalmi, mint mezőgazdasági, és mint intézményi probléma az egész világon jelképesen és drasztikus-anyagi értelemben egyszerre a közép-pontba került. Az éhezés éppen úgy korszakunk jele, miként ama működés-képtelen „erdő”.

Minden a miénk, és ez semmi: éhezünk. A gazdagság *kimondhatalanul* szomorú csapdája ez: mindenki éhezik, mindenki szegény. A nyelv, a szó váltsága is (ha van): éhezés, fogalmazási probléma. Néha arra hajlik az ember, az első törvénytáblákon megjelenő tulajdonvédő szankciókat ne a hagyományos módon értelmezze: a tulajdon „szentségének” elkülönítő védelmezéseként, hanem *korlátozásaként* is annak, ami fogalma szerint nem ismer korlátokat. Ebben az értelemben a tulajdon „szentsége” nem az „elveszem” anarchiáján, hanem a „ne vedd el!” tilalmán: előírt lemondáson nyugszik. A szabadság máshonnan megpillantásáról van szó, *miközben* a krétakört kerülgetjük:

Szabadságomban álljon lemondani a végtelen növekedés (vágyakozás) stb. agyréméről. Szabadságomban álljon az önkorlátozás, amiről keservesen kiderült, hogy az élet megmaradásának, mint megfellebbezhetetlen értéknek a védelmezője. Eppen az a tévedés kultúránk eszmei megtervezésében, eszmékből való levezettségében (amiből szörnyű gyakorlati *hibák* támadnak – ránk, hiszen a szellem tévedései a gyakorlat hibás lépései), hogy a végtelenség-vágy a mindentudásra törekvés *az élet nevében lép föl*, életnek nevezvén a birtokomat, holott elveszejtí az életet, mert a körülkerítés vágyának nincs határa, és így paradox módon – csak falni, felfalni lehet, behúzódván a végtelenített személyesség várába, vagy szigetére, amiről aztán kiderül, hogy nem sziklaszilárd épület, nem szerkezet, hanem maga az üresség, semmi. Ha valaki mindent, ami más, elvenni akar, akkor egymagában lesz: nem él. A végletes én: életellenes: nem megtartó. Ha az életet rendeljük „hozzánk”, vagyis ha meghódítani akarjuk, sikerülhet „legyőzni”, ami itt azt jelenti: megszüntetni.

Nem. Ellenkezőleg. *Mi* vagyunk az élet része, egy ma elképesztően nem látott, nem látható egészé. Ha valóban az életet tartva szem előtt, a birtoklását korlátozzuk önmagunkban, akkor inkább van esélyünk a megmaradásra, szabadságunkra, amely így az önkorlátozástól elválaszthatatlan. A közfelfogással ellentétben emberi élet ott van, ahol határ: struktúra, rend, és az ellenkezője *dinamikusan együtt van*. Mintha korunk ezt a megújuló történetiséget, a történelmet próbálgatná megszüntetni. Nagy a csábítás a földi örökkévalóságra: szabadnak lenni annyit tesz, mint megistenülni, a szabadság: hatalom, de nem önmagunk, hanem a külső felett, gondolta az újkor egésze: erről az egyetlen eszméről szólt. A hatalomról, mint a függetlenség s szabadság feltételéről. Ezt most vessük össze a kiindulópontnak választott látvánnyal... A siker: kudarc. Az abszolúttá tett relativizmus: csőd. A fokozhatatlan férfiasság: impotencia. A személyes autonómia végtelensége autisztikus, kommunikációképtelen személyiség-tömegek kialakulásához vezetett. Az autisztikus lelki betegségek, a személyiség strukturátlansága klinikai tény, ami az autonómia közzölhetetlen monológga torzulásáról ad hírt. Az autizmus a félre-élt szabadság „autonóm” végkifejlete.

Az igazságkeresés mindentudó birtoklássá fajulásának párhuzamosa az emberinek a természetilhez való elfajult viszonya; ahol ezek a párhuzamosok találkoznak – az az életgyermeket a krétakör terébe állító szabadság kétértelműsége. Amúgyis fűrtökben függnek (össze): igazságkeresés, dialogikus meg-

értés, szabadság, természet és élet szavai. A Genézis könyvének sokértelmű, rejtélyes, történettel telt gyümölcssei ezek, melyek *egy másik erdő* fáin függenek. Érett és túlérrett alakjuk egyaránt ismert és tapasztalt lehetőség; végül le is hullhatnak. Ilyen értelemben a természet éppúgy társunk, mint a másik ember (ha az), itt is része vagyunk egy dialógusnak, amiben azonban kétségtelenül a természet jár előbb, mint mi: önszabályozó, önkorlátozó mechanizmusokban és rendszerekben a természet állandó példákkal szolgál. E dialógus ama tévedés révén billent meg végzetesen, hogy „az urai vagytok a természetnek” kifejezés despotikus értelmezést nyert, holott valószínűleg csak annyit jelenthet, hogy mint egy nagyobb egész részei – urai vagytok annak, tehát *elsők benne*, és ez elsősorban a megtartásra és nem a felfalására és elpusztítására irányuló kötelezettséget jelent. Mára az ember úgy definiálta magát a természettel szemben, itt is elszabadulván a dialógustól, mint egy totálisan elidegenedett állam az alattvalóival szemben. Az állam–nép viszonylatban az ember–természet viszonylat félreértelmezése reprodukálódott. De ebben is mintegy bosszút állt a természet, hiszen egy totálisan (már amennyire ez egyáltalán lehetséges) elidegenedett államban is *mindenki* szenved, a végtelenen elkülönült „közhatalom” hordozója éppúgy, mint az, aki elszenvedi (és persze maga is tehetetlenül reprodukálja önnön – idegen – passióját). A kiskorúságban tartás a kiskorúsítóként felfogott szakrális–természeti rend elleni lázadás paradox következménye, ama rend szekularizált megismétlődése. A felnőtté érés, az autonómia, a függetlenség, a tekintély-kritika feltétlenül, elengedhetetlenül szükséges szabadság-követelménye eltévedt: a szakrális rend valóban zsarnoki rendként mutatkozott a földi világban, a társadalmi világban, és ezt nevezném emberi hanyatlástörténetnek. Nem azonos tehát a szabadságtörténettel, noha éppen ugyanazok a szavak működnek a mélyén. Egyébként nem maga a hanyatlás, vagy a krízis a természetellenes, hanem a mértéktelensége. Válság mindig volt, totális gáttalanság nem mindig: *van* különbség. Már csak azért is, túl a tapasztaláson, mert ha nem tételezünk föl különbséget a világ-érák között, akkor nincs többé történelem, nincs történetünk. A valódi szabadság ugyanis az igazán történeti, *mert és ha* dialogikus. Ha monologikus, akkor megszűnik történetisége – a végtelen személyesség: semmi.

Visszafelé közeledve lassan a krétakör kiindulópontjához: szabadság és lemondás élet-megtartó közösségének megértésében előzetesen talán segíthet egy többnyire rendkívül félreértett, jó okkal elutasított, sőt a tekintéllyel szembe fordulás érveként felhozott, könnyen támadható kifejezés megértése, mely valóban igen rejtélyes és nehéz. Így szól: „egyedül az Atyáé vagytok”. *Talán* mégis csökken a félreértés, ha pusztán szociálisan értelmezzük (hiszen éppen ebben a szférában nyerte el a legteljesebb elutasítást), és mint ilyet nem feltétlenül a zsarnoki apa-elv kinyilvánításának tekintjük, hanem önmagunk társas viszonyba állításának: önmagunk legyőzése (korlátozása) így a szabad társasság kötelező előfeltételének tekinthető. Ellenben *csak magunk*: vajon nem ez a teljes némaság és kommunikációképtelenség (lásd az autizmusok vezető klinikai kórképpé emelkedése), vajon nem ez az aszkézis igazán beteg formája? Vajon nem a végső, apátlan-anyátlan önzés – ahová jutottunk – a remeteség? Gazdagságunk éhezés. Ellenben ha dialogikusban és természetesen értjük a lemondást, akkor az a szocietasra nyitottság értelmét nyeri el. Ilyen értelemben a *lemondás nem remeteség*. Amennyiben *egyedül* az Atyáé: a másiké vagyunk, vagyis nem vagyunk egyedül, annyiban lemondásunkkal a magány ellentétéhez jutunk el. Azaz: párbeszédhez, társadalomhoz, vagyis a krétakör közepére vetett élethez, amelyet azzal nyerünk meg, és tartunk meg,

hogy nem ráncigáljuk el onnan, hiszen akkor széttépjük. „Legyenek mindnyájan egy. Amint Te, Atyám, bennem vagy s én benned, úgy legyenek ők is bennünk . . .” (János: 17,21.)

A szabadság csak annyiban kapcsolódik össze a lemondással, amennyiben dialógushoz kötöttnek tekintjük. A szabadság *ennyiben* tényleg kötött. Folytonos szabadulás a kizárólagosan saját múlttól, és egy *másik* múlt, a másik múltjának feltárása, megértése, befogadása, de nem birtoklása. Csak párbeszédben létezhet. Ha tehát dialogikus, akkor eleve és fogalma szerint hozzátartozik a lemondás. A mondat nem így szól: *Hallgatok*. Hanem így: *Hallgatlak*.

1986. január

Magyar rémmesék

Kalandozó magyar

Hol volt, hol nem volt, de valahol mégis volt egyszer egy ember, aki fejébe vette, hogyha addig él is, meglátogatja Helsingör várát, ahol nem nyugszik Hamlet dán királyfi. Ő se nyugodott, amíg nem szerzett útlevelet, valutát. Ekkor fölszerszámozta Trabantját, és nekivágott.

Hipp-hopp, meg is érkezett Dániába. Egy kies falucskán haladt át éppen, amikor a motor köhögni kezdett: elfogyott a benzin. Szerencsére volt benzinkút a falu közepén, odagurult. Köszönt illendőképpen a kutasnak.

– Mi kéne, ha vóna? – kérdezte az.

– Benzin, ha meg nem sérteném.

– Aztán hova kéri? – tudakolta a kutas, mert Trabant márkájú személygépjárművet világszép életében addig még nem látott.

Kalandozó magyarunk nyitotta fűgén a motorháztetőt és mutatta a tankot a forró motor mellett.

A zordon kutas helyére csapta a töltőpisztolyt.

– Ne tréfáljon velem az úr! A benzin nem játék!

Trabantosunk máig is ott vesztegel, ha meg nem únta.

Hadicsel

Hajdanában-danában Magyarország háborúba keveredett az Amerikai Egyesült Államokkal. Mivel a magyar vitézek admirálisuk fehér paripáján nem kelhettek át az óceánon, a jenki jöttek a kontinensre. A foglyul ejtett magyar leventéket Augsburg környékén őrizték olasz, német s más foglyokkal együtt.

Történt, hogy a német hadifoglyok följelentették az amerikai táborparancsnoknál a magyarokat, azt állítván, hogy azok disznót loptak a szomszéd faluban, leölték és a táborba hozták. Az őrség átkutatta a tábort, de a disznót nem lelte sehol. Az irigy németek erősködtek – újabb kutatás következett, eredménytelenül. A Jenki parancsnok ekkor a rangidős magyar tiszthez fordult, hogy adná elő a disznót, mert ő már unja kerestetni. Ígérte, hogy az ügyet utána ad acta teszi. A magyar tiszt ekkor egy ajtóra mutatott. Az amerikai benyitott, majd bocsánatot kérve kihátrált.

– Nézze csak meg jobban! – unszolta a magyar nevetve.

S bizony a végén, mert az volt az ajtó mögött, bajor paraszttasszonynak öltöztetve, orrára húzott nagy kendőben, ott ült a disznó.

Az egyszeri tűzriadó

Tizenhét bakugrásnyira innen, ott, ahol a gyöpöt fogkefével portalanítják, volt egy gyönyörű, tágas laktanya. Volt abban minden! Ajtó, ablak, hálóterem nem is egy, körletfolyosó, napostiszt, kultúrterem színes tévével, az ebédlőben lencsefőzelék kövér csülökkel. Nem is hiányzott semmi egyéb, csak a tűzriadó.

A kiképzést vezető parancsnok kioktatta a tojásfejű harcosokat – csupa érsebész, festő, filosz, kémikus és egyéb, hadtudományokban elmaradt civil –, hogyha ilyesmi előfordulna, minden éghető tárgyat menten ki kell dobálni az udvarra. A rekruták harsány értettemet kiáltottak.

Egy derült hajnalon aztán fölharsant a riadókürt. A Hold elkerekült pofával nézte, mint röpül az udvarra párna, szekrény, ablakkeret, ajtó, no meg a kultúrteremből a színes tévé. A tűzriadó ezen minutában végetért.

A környékbeli vadgalambok azóta huzalokból és diódákból raknak fészket. Aki nem hiszi, másszon föl a lőszerraktár melletti agárcafára.

Könnyű a kicsit bántani

Nekeresden élt, éldegélt egyszer egy exhibicionista. Deli legény létere nemhogy ötről-hatra nem jutott szép feleségével, de egyre sem. Közönség nélkül úgy ellágyult ő a szerelemtől, mint a teknőben feledett kovász. El is bújosott a hitvesi nyoszolyából a városba.

Ott aztán élte világát! Hol egy lánykollégium ablaka előtt gombolkozott ki, hol a pályaudvaron ajánlotta szolgálatait bőröndöt cipelő leánykáknak, még házinénijeit – agg ikerhölgyeket – is meglepte a fürdőszobában.

Egy verőfényes januári délelőtt meglátogatta a Halványlila óvodát. A kicsinyek az udvaron hógolyóztak, ő pedig kimutatta a foga fehérje helyett azt, amit mutatni szokott, s dolgozott is rajta munkás két kezével. Az övönénik gerjesztően sikítottak, s próbálták elterelni a kerítéstől az érdeklődő kicsinyeket.

Meghallotta a zenebonát Kamilla néni, az ősz dadus, aki fiatal korában kedvesnővérként szolgált a tizenkettes hegyivadászok kantinjában. Nyomban a helyszínen termett. Közvetlen közelről megtekintette a látnivalót, majd kezét összecsapva fölkiáltott.

– Szent Kolumbán! Erre a csökött bögyöllőre vágsz te föl? Pfujj! – És odaköpött, talált is hajszál pontosan.

Szegény exhibicionista úgy elszaladt, hogy talán a világból is kifutott.

Egy s más a világ csodáiból

Abban a daliás időben, amikor Rákosi Mátyás még a földön járt, az illetékesek meghívták a Magyar Írók Szövetségébe Martin Andersen Nexót. De ez még nem volt elég. A magyaros vendéglátás fejében azt is megkérdezték tőle, hogy mi a véleménye a szocialista realizmusról.

– Nagyszerű! – felelte a messzi észak fia udvariasan, mire egy aktuális helyi bárd e szóból hosszú előadást készült kanyarítani.

Nexő közbevágott.

– Ne feledjük azonban barátaim, hogy ezen kívül vannak még más nagy-szerű dolgok is a világon. Én például tudom mozgatni a fületem. – A töpszli viking szavát tett követte, fölpipiskedett az előadói asztalra és mozgatta a fület: a jobbat, a balt, együtt, külön, föl, le, előre, hátra.

Akinek ez sem volt elég, és a halandók szokása szerint még többre vágyott, annak békacombot sütöttek.

Majdnem-kerek mese

Tyúknének kigyulladt a háza. Kapta volna a telefont, hogy hívja a tűzoltókat, ha lett volna telefonja. Elszaladt a Postához, hogy adjon neki telefont.

– Nem tudok – mondta a Posta –, mert a Telefongyár nem készít eleget.

Tyúkné futott a Telefongyárba. A Telefongyár azt mondta, gyártana ő eleget, ha kapnak rá pénzt a Bankból. Tyúkné nyargalt a Bankba. A Bank azt mondta, adna ő pénzt, ha engedné a Pénzügyminiszter. Tyúkné rohant a Pénzügyminiszterhez. A Pénzügyminiszter azt mondta, engedné ő, ha megszavazná a Parlament. Tyúkné vágatott a Parlamentbe. A kapuból a daliás őr hazaküldte azzal, hogy látogatás csak kedden és csütörtökön van, de akkor is csak szervezett Ibusz-csoportoknak.

Ezalatt Tyúkné háza leégett. Ha le nem égett volna, az én mesém is tovább tartott volna.

A tűzfal

(Részlet egy útirajzból)

A vidék, ahol álltam, sík volt, mint az asztallap; messze, ahol máskor hegyek halványkék és rózsaszín csúcsai derengenek, látszottam én (csekélységem); lekókadtt fejjel ült ez a gigászi test a kietlen távolban, szemközt a vak ember feketén tátongó szemgödrével. Átellenben, a szemhatáron látszott az ablak, s rajta túl, furcsa módon, a sötétbe borult Népszínház utca is. Ott is én voltam, pontosabban a holttestem. Olyan állapotban volt ugyanis ez a test, amely az élet lehetőségét kizárja. Csakis arra gondolhattam, hogy elgázolt a villamos, még az áramszünet beállta előtt. Sajnáltam is magamat, ahogy ilyenkor illik, pedig rémlett, hogy én akartam így; arra már nem emlékeztem, hogy miért. Megcsodálhattam rugalmasságát a bőrnek, amelyen csupán kis kiterjedésű hámhórszolódás keletkezett, bár a gerinc nyilván kettévált, és a belső szervek szétroncsolódtak. A húgyhólyag, a végbél és az ondóhólyag izomzata valószínűleg összehúzódott, a gyomor bizonyára emésztetni kezdte önmagát; a test még aligha hűlt ki, bár ez a Népszínház utca hideg levegőjében hamar bekövetkezik. Fényképezőgépek villanófényeit láttam, hajamnál fogva magasba emelte fejemet valaki. Arcvonásaim olyanok voltak, mint a fényképeken (állcsontom törését és orrom zúzódását leszámítva), nem pedig, mint a tükörben. Két különböző valóságot láttam tehát; vagy két különböző testem van? És két különböző sorsom? Hiszen tudom, hogy nem lehetek egyszerre két helyen; s azt is tudom, hogy két emberi test viszonya mindig három emberi test viszonyát jelenti. Visszafordultam, hogy szemügyre vegyem a láthatár túlvégén bóbiskoló testet, amelyet alkalmasint szintén elhagyott a lélek, de a gyerityák fénye nem növekedett együtt a szégyennel és az utálattal: félhomály volt körülöttem, és az asztal pereménél, tölem több napi járóföldre, vaksötét. Lefelé néztem tehát, amerre a föld középpontját sejtettem, hogy *aktuális* testemből észleljek valamennyit legalább, mondjuk a lábamat, de csak az asztal erezetét láttam, abból is egy-két szálat, nem többet; és egy átmászhatónak ígérkező árkot, amelyet alighanem egy lankadt fizetőpincér golyóstolla szántott valaha. Bukdácsoltam az Eiffel-torony felé, amelyet a vak ember az imént kotort elő a zsebéből: most nyerte csak el valóságos kiterjedését, akkora volt, mint a *valóságban*, a francia főváros közepén. Összezsugorodtam tehát, *lenőtté* váltam; vagy a kezünkbe simuló tárgyak nőttek fel, ahogy tetszik. Arcomon izzott a forradás, de nem volt kezem, amivel megtapinthatam volna; férfivá lettem! Oh, most már csak létezni kellene. Hatalmas, piros félgömb rezgett előttem: a nagyfröccs egyik cseppje, amely az asztalra hullott. Ráhajoltam, de mintha csak higanyból próbáltam volna kortyolni, ellenállt a felület rugalmasan és domborúan. Ő is megérett, ő is felnőtt hozzám, a csepp!

Olyasféle hang hallatszott, mint amikor a néphit szerint az angyalok vas-hordókat görgetnek odafönt, mennydörgés: „Még mindig rövidzárlat van” (villámot már csak ezért sem láthattam), aztán újabb mennydörgés: „Ez egy hosszú rövidzárlat.”

Órák telhettek el; végre ott álltam az Eiffel-torony tövében; már csak egyetlen gyertya égett, a többi kilobbant, vagy reménytelenül messze volt; ez az egy pedig halványárgán derhenyült, mintha imbolyogni kezdene a Hold valahol nagyon alacsonyan. És a hamutartó? Beleveszett a messzeségbe; vagy ha nem, akkor olyan átlátszó volt, hogy megfeledkeztem róla. Különben is, a dolgok összefüggései, amelyekről azt lehetett hinni, hogy fennállóak és megbonthatatlanok, tünedezni vagy legalábbis hiányozni kezdtek. Láttam egy kinyújtott kart (amúgy ingujjban), amelynek azonban sem irányát, sem folytatását nem láttam; az ujjak bizonytalanul, úgynevezett „özfejtartásban” függtek. Egy másik, a kartól teljesen független s kusza, csillogó szálakban végződő kézfej tollat fog (három ujjal); vagy éppenséggel anyám operai távcsövét? Az én kezem; az enyém? Lehetetlen: hiszen oly messze van, hogy alig látom benne a távcsövet. A távcsövet alig; ám annál inkább, amit a távcső mutat, egy plakátot: a torony tele van aggatva hirdetésekkel. Ezt az egy hirdetményt látom (a többi szabad szemmel nem lehet kibetűzni a holdfényben); alighanem (AZ ÜVEGGOLYÓBA ZÁRT VÍZ) a vak ember „forró jégből” faragott szemgolyójának selejtes dicsőségét hirdeti:

Jégnek, víznek, üvegnek a színe: csalóka Felejtés.

Részben üveggé lesz, részben elolvad a jég,
s bármily fondorlattal játszik a tél: a fagyoknál
is ridegebb jégben élve marad meg a víz.

Dermedt Gömb, aki lágy vizet így ringatsz közepedben,

és aki voltál víz, folyini tudó, magad is,
mond: anyagodnak hogy sikerült ez? Míg te szilárd vagy,
benned elolvad a jég; mily tünemény ez a nász?

Rejtőző meleg oldja-e bensőd zord hidegét, vagy
titkos déli szelek fújnak-e benned, ahol

észrevehetlennék hitt belső Nap mutat elzárt
földeket annak, aki végtelenedbe hatol?

Az utolsó két sort már az operai távcsővel is alig tudtam elolvasni: tükörfordítottan látszottak a torony belsejéből, ahol álltam. Csigalépcső vezetett a zöldesen homályló magasba. Egy fényesen kivilágított ablakban, karnyújtásnyira tőlem felbukkant Kaukerné (végighátrált a konyhának rémlő helyiségen, egészen az ablakpárkányig); végre láthattam, ha nem is éppen szemtől szembe: pöttyös kartonruhát viselt, sötétkéket; a hajlott hát, a merev nyakszírt fölött szürkés konty billegett. A konyha közepén fakanalakból, mankókból és halcsontos fűzőkből rakott máglya lángolt: émelyítő füstje fölfelé, láthatatlan ciprusok csúcsa felé szállt. A tűzön jókora kondér, benne pirosan kavargott és rotyogott a *bugyiszörp*, felszínén a fékezett habzású mosószer tajtékjával. A konyha mögött kert, a kertben egy kislány, kilenc éves talán (az igazgatóhelyettes lánya néhány évvel korábban?), körülötte krizantémok, puszpángok és nagy, fehér kőlapok (ősz van?), összegyűjti a virágzó cseresznyefák lepergett szirmait, és eltemeti őket (koratavas), közben sír, vagy legalábbis folynak a könnyei, mély barázdákat vájva gyorsan oldódó, sófehér orcáiba (ez nem ő; az igazgatóhelyettes lányát csikorgó téli reggelen láttam, iskolába menet, amint mereven bámult a dominikánusok templomára, amelynek toronyablakain átsütött a felkelő nap más évszakokban; mellette az igazgatóhelyettes, Málnási Albert ugyancsak a dominikánusok templomát, a felkelő nap hült helyét nézte mereven, s tudta már, amit még nem tudtam én, hogy aznap ki fogja hirdetni: a folyosókra fehér terelővonalakat festenek; valamint azt is tudta, hogy néhány lépéssel mögötte megyek, mégsem fordult hát-

ra sem a lánya, sem ő; néhány fiatalember ugyanis éppen aziránt érdeklődött az utca túloldalán teli torokból: „Málnásikám, hogy ityeg a fityeg? Basztál az éjjel?“, mire Málnási Albert sem igenlő, sem tagadó választ nem adott, az aktatáskáján és karján puffanó hógolyókat sem viszonzta; ment az iskola felé szapora léptekkel, rezzenéstelen arccal, maga után vonszolva lányát, osztálytársamat, akinek szintén jutott néhány hógolyó). Könnyektől mállani kezdő, karcsú, fehér kezében halálfő, amelyet egy kedves, öreg sírásó bácsitól kapott ajándékba, s amelyben tüstént fölismertem Ragozzi gyermekkori koponyáját (a halántékon alig észrevehető, kicsiny, kerek lyuk); másik kezéről a bőr kesztyűszerűen, körmökkel együtt leválik, s ráhull a cseresznyeszirmokra; vagy nem is virágszirmokat, hanem élő sáskákat lapátol egy halomba, s temetett be vastag agyagréteggel? Így hát a sáskákat a mélység vize más vidékre sodorja, s majd ott kikelnek a föld alól, akárcsak ő? (Azt hiszem, ő az egyik nővérem.)

A csigalépcső egyik fülkéjében Bertalan állt, a könyvkötők és bőrdíszművesek védőszentje, tartva bal kezében könyvtekerceset, jobb kezében saját lenyűzött bőrét; gyanítható volt, hogy ismeretlen tettesek rövidesen elviszik „restaurálni“, majd váratlanul otthagyják az országút szélén, darabokban. Anyám szerint az ő példáját kell követnem, választva olyan foglalkozást (könyvkötészet, bőrdíszművesség), amelyben, ha kifogytam az anyagból, még mindig elővehetem saját bőrömet. Az átellenes fülkében áll a meztelen Venus, ujján karikagyűrű, amelybe apám nevének kezdőbetűi vannak belevésve. (Ha már ekkor tudom, hogyan jutott Venus a gyűrű birtokába, dehogyis engedem röviddel később kisiklani kezeim közül Alimurtást, a különös história kiteragetőjét, Ragozzi gyilkosát, aki mellesleg nővéreimet is megköstolta kissé.) Ismét megvolt a testem; voltak percek, amikor világosan éreztem körvonalaimat.

A fülkéek után kitágult a csigalépcső. Füves domboldalban kanyargott az út (egyre följebb), aztán összeszűkül, és eltűnt egy rácsos kanálisban. Ember nem járta helyekre kellett lépnem tehát, ahol még nem halt meg senki; mégis megtűrnek a fűszálak, ha rajtuk szottyan átgázolni kedvem. Aztán zörgést hallottam a mélyből; körülnéztem, gyorsan hátraleptem és leguggoltam: hámló vakolatú tűzfal tetején álltam, s a mélyben kábeldobokat görgetett valaki. Ökölnyi üregek nyíltak a tűzfalban főnt is, lejjebb is; és most már megvolt a kezem, és a kezemmel óvatosan benyúltam az egyik ilyen üregbe. Sokkal kevésbé fájt, mint hittem volna. Lassan visszahúztam a kezemet: vajszerű csupasz húsdarab rángatózott rajta, kapaszkodva csuklómba foggal-körömmel. Madár volt, élő madár; apró csőre nyomán lepattogzott a bőr, meghasadoztak az izmok. (Csak aztán az ereimet el ne harapja!) Szeme nem volt, és tolla sem. Bőre rücskös volt, hűvös és nyirkos is egy kicsit. Pálcája-vesztett karmestert juttattak eszembe csupaszon verdeső, horgas karmokban végződő szárnyacskáik. Újra meg újra belém csipett, bohókásan és már-már szeretetreméltóan; bőröm foszlányai hosszú percekig libegtek a mélység fölött, míg egy lassú légörvény el nem sodorta őket. Kis vendégem szótlanul evett, bár látszott rajta, hogy énekesmadár volt, és magvakkal táplálkozott valaha; szeme helyén okuláréra emlékeztető rajzolat volt megfigyelhető mindkét oldalt. Eszembe ötlött: hiszen ő csak egy hasonlat, fejlődni vágyó fióka; hát ezért ilyen falánk, ezért szikkadtam ki rögtön, az első harapásaitól! Tehát mégis létezem, ha csak egy bizonyos átvitt értelemben is, hasonlatok szikkadó tápláléka (szintén hasonlat). Valóban: fantazma-tojások fehérlettek az üregekben (vigyáznom kellett: miközben fölébük hajlok, le ne szédüljek a kábeldobok mélységébe; valójában

pedig nem is vigyáztam, csak éppen a kábeldobok nem kértek belőlem); újabb és újabb ifjú vendégek bukkantak elő, vakok és csupaszkok. Megtépázva bukdácsoltam tovább a mélység peremén. Végül az én fiókámnak is elege lett belőlem; aligha el nem vesztettem az újdonság zamatát. Ereim lecsupaszítva, petyhüdten, de sértetlenül csüggték; nem is látszott, milyen fontos politikai hírek és államtitkok nyargalásznak bennük. (A dobokra tekerceselt kábel folytatása lett belőlem? Bizonyára *süllyedtem*; de idáig? Akárhogy is, itt már *mélyen emberi* volt a hely; itt egyszer már cigarettázott valaki; lebegtek a füstkarikák megmásíthatatlanul.) Hegyesre pödrött, puha bajusz nyomódott a nyakszirtemhez; vidám harcsa úszott elő (vagy karjait széttárva rúgódozott?, hiszen szállt a por, s a cigarettafüstös levegőben a vak madaraka sem tudnak úszkálni), Alimurtás, aki annyira szókimondó volt, hogy szavakat mondott ki. Meglobogtatott előttem egy véres hálóinget, aztán elrugaszzkodott a mélység peremétől, s potrohából csillogó szálakat bocsátva, fürgén ereszkedni kezdett. A hálóinget a Damjanich utcai lakásban fogom viszontlátni; óhatatlanul eszembe fog jutni, hogy a rendőrök talán hanyagságból nem vitték magukkal (vagy azzal is beérték, hogy lefényképezik?); később rá fogok jönni, hogy a szennyesládából került elő, a vér tehát egyszerű menstruációs folt. Arra pedig sohasem leszek figyelmes, hogy a hálóing alsó szegélyén egy intézmény közismert nevének rettegett rövidítése olvasható; meg sem fordul a fejemben, hogy anyám töltött egy bizonyos időt ebben az intézményben, s hogy a vér – talán éppen ezért! – mégsem az ő testéből folyt ki (egereket fogott, és az egerek vérével színlelt havivérzést, hogy terhességét eltitkolja). Most még Alimurtás után bámulok, csaknem gyanútlanul (még nem veszem észre, hogy az üveg belsejében vagyok), fel sem ötlök bennem (hiszen csak azért nem léptem át a saját holttestemet, mert lenőttem hozzá), hogy visszarángassam Alimurtást a potrohából kibocsátott fonalaknál fogva (a tornyot majd megtalálom apám halála után, a tetejére forrasztott kicsiny homorú tükröt, amelybe üvegszemét pottyantotta volt a vak ember, soha többé nem fogom látni); s hogy szókimondásra kényszerítsem őt, a bátran elrugaszkodót!

Közben egyre könnyebb leszek, már kapaszkodnom kell, nehogy felröppenjek (magától megfordult a golyó; vagy odább gördítette valaki? de hiszen olyan golyó ez, amelynek középpontja mindenütt, héja pedig sehol; olyan közepont, amelyen keresztül a valóságba lehet látni); végül kiszakadt a tűzfalból egy jókora darab, velem együtt (mint minden látványt, engem is felszippanzott a pupilla). Aligha volt nevezhető repülésnek ez a különös mozgás, amelynek során a faldarab és én keresztbe fordultunk egy képzetes tengely körül, majd a faldarab mohó asszimilációs készséggel ágyazódott egy új, eddig ismeretlen talajba.

Hullámos volt a vidék; a hoporcok délkeleti lejtőjét sókéreg borította, ezért északnyugat felől fehérnek, délkelet felől feketének látszott a tájék. A völgyekben, amelyeket alig lehetett a halmoktól megkülönböztetni, portölcsérek frogtak; egy mélyebben fekvő horpadásból siklottak elő. Egy hupolyag mögött agyagviskóra bukkantam; tetejét már elmosták a felhőszakadások, falai még nagyjából megvoltak. Az egykori bejárat mellett olvasható felirat szerint (HOTEL) valaha szálloda lehetett. Átlépve a leomlott agyagtető maradványain, a helyiség egyik sarkában egy üveg bontatlan zöldbabkonzervert leltem (NEM LEHET MEGÜNNI), amely a felszínét borító szürke lepedék ellenére (MINŐSÉGÉT KORLÁTLAN IDEIG MEGŐRZI) még ehetőnek bizonyult (NEM KELL FÉLNI, HOGY ELHÍZIK, HA ZÖLDBABOT VACSORÁZIK); az üveg alatt papírszelet, egyik oldalán Ragozzi neve, másik oldalán

egyetlen szó: „telefon”. A készüléket nem találtam sehol, pedig még a falakat is végigkopogtattam; végül az omladékon kívül akadtam rá, egy rozsdás tűzhely belsejében (az egyébként hordalékba temetett vezeték egyik szabadon kigyózó, rövidke szakasza vezetett nyomra). A telefont vastagon lepte a sár, mégis, nem kis meglepődésemre, még élt: reccsenés hallatszott a kagylóból. Aztán rekedt női hang: „Halló, prüntyi, te vagy az? Akkor sipirc, mer’ a farkadra lesz lépve!” Hátrább léptem: az óvatlan mozdulattól elszakadt a zsinór. Szemerkélni kezdett az eső, a felhők egyre sűrűbben torlódtak össze. Törhettem a fejemet, hová tűnhettek innét a legyek. Hiszen ők olyan apró, törékny és gyöngé jószágok! Errefelé sehol egy védett hely; a gyakori viharok alighanem agyonkorbácsolják őket, s még a túlélőknek is bizonyára letöredezik a szárnyuk.

Egy ló körvonalait láttam; félórányira lehetett a szálloda romjaitól (az operai távcső szinte karnyújtásnyi közelségbe hozta). A vak ember lovának szobra volt, elvégre a vak ember lova kiváló tulajdonságokkal dicsekedhetett (arányos testalkat, kidolgozott izmok, tág orrlikak); mindezt egy apróság vonta némileg homályba, mégpedig az, hogy a ló meg volt sajnos dögölve. A távcsőben látható paripa csakugyan hevert, lábai kinyújtva, fölötte máris elállt az eső. A látható (szétoszlott) felhők fölött láthatatlan, ám annál valószínűsőbb és pusztítóbb felhők gyülekeztek, még följebb fata morgana türemkedett elő: iszapba merült folyamistenek és nimfák; immár hallgatag folyók, amelyek, lehordván az ősidők történeteit, mérgeket és holttesteket sodornak; toldott-foldott, elhasznált, kivénhedt, legázolt és leszart és köszönetet nyilvánító kushadt országok; szabadság (szabi) széles tömegek számára, sok zenével, halálos néma csendben; humorfesztivál, hobbi, himnusz, amelynek hallatára (közmegegyezés) fel kell állni; részletre vásárolható saját gépjárművel telekre menetel (mene tekel), vanília töltött káposzta (közművelődés), gaz fátumok. Mindez valahol a Holdban: a fata morgana felmutatta, mint fogyni kezdő halvány gyertyalángot a Holdat, ezt a kitűnő fajtákból készült, magas élvezeti értéket nyújtó folyékony gyümölcsöt (értékes rostanyagtartalma és bioaktív tényezője táplálkozásunkat hasznosan egészíti ki), amelynek nyugati műveltség illúzióját keltő zamatanyagai 50–55 Fahrenheit fokon érvényesülnek leginkább (nemcsak melegben, de csak hidegen), hatóságilag engedélyezett élelmiszerfestékkel színezve (a mélyebben fekvő területeken bűvárok paradicsoma, kipusztult harcsák mesés legelője, amely mellesleg áramot is fejleszt; más helyeken sok-sok négyzetkilométernyi homokozó, amely az elszaporodó macskákat is rá fogja szoktatni a szobatisztaságra); milyen kár, hogy hamar kifogyunk ebből a mennyei csonthéjasból, amely egyszersmind görbe kés!

Bágyad a szemnek csillaga, és felhőzi a balsors:

Cynthia sorvadtt holdsarlója magát elepeszti.

Csakugyan, a magasságot ismét a balsors felhőzte, nem várva meg, amíg magától elfogy a Hold; nem látszottak már sem délibábok, sem égitestek.

A negyedik

Dieses letzte Stadium der steigenden Verklärung Beatricens bezeichnet das Emporsteigen in das Empyreum . . . Zwar ist das Ziel dieses Anschauens des Wesens Gottes bei Gott und bei den seligen Geistern dasselbe, aber der Grad desselben ist verschieden: bei Gott heisst es *comprehensio*, bei den seligen Geistern *visio*.

Az volt-e előbb, hogy én azt álmodtam, *jé, ezt te már megálmodtad*, vagy az, hogy virrasztottalak, csakhogy lásd, önszántamból virrasztalak?

Mintha Laci mondaná: egy ilyen mondatot nehéz biztonságba helyezni. A versa sentiendi vagy discendi a mellékmondatban van, coniunctivus dubitativus.

S én mintha tíz éve kalkulálnék Edittel; tele volna a szobám elhányt lyukszalaggal, kávéskanállal, s tíz év után is kialvatlanul, sugárzó arccal lobogtatnám az Intézet előtt a papírt, rajta a szabadságfok-képletet, hogy mit *kell* volna éreznie a páviánketrec előtt, vagy mit is *akarhat*, ha továbbra is sliccelt szoknyában, a vállalattal rándul ki Dobogókőre; ő pedig úgy nevetne körül, ahogy egy vivőr (vagy mettőr) öleli őt, mert nincs semmi, ami kell, semmi, ami lehet, csak a *van* van, behozhatatlanul.

Megértő is lehetnék, elvégre oly könnyű botlani. De ha egyszer a könynyítés a bűn?! Az, hogy nem Tőle (széplelkű pedikűröstől, idegenajkú üdülőtől, élemedett kollegától) volt mámoros – egész szépsége megosztásáig, ahogy huszadjára is hitte – hanem már Hozzá (a sörtől, a melegtől, a rossz látási viszonyoktól *nem kevésbé*, mint a dirty tone-tól, az oestrogen-vérszinttől, a nehezen elhagyott nyolc általánostól)? Annyit máris értek: az ő feddhetetlensége egy önvédelemnek minősített hazaárulás bokoraljban – mögötte legalábbis Európa áll –, míg az én esküm kalligráfiái, ailes de géant, nem földre valók. Egyelőre Laci rézüméjét is értem: igazi szörnyeteg az, aki engedett a szörnyetegnek. Mert hát lehet-e megerőszakolni valakit, mikor a kényszer csak a múlás önkénye, s egymaga aligha érne a légyottig? A tett színhelyére legalábbis önként kell odafáradni (különben a tett már előbb kezdődött volna, más helyen); kihívni az erőszakot, amely a botrányt megtévesztésig csillapítja. Mert szerettem én is Editben, hogy csendes benyomászuhataggal áraszt el, miközben fölémhajol és elvekben gyönyörködik. Én boldog vagyok, ő hü. S talán ha nem lett volna a szimbiózis oly bizalmas, demonstratív az ágytól-asztaltól különválás, nekem sem kellett volna hűséggel tüntetnem azok előtt, akik csak szának, kimosolyognak vagy igazoltatnak – ahol ezek kérdeznek, ott nincs idő

s abból is elvesznek – neki meg tehetetlen impresszióival áztatni el ugyan-ezeknél, akiknek ez a végső instancia. Mert én vagyok, akinek hiába köztudott, hogy Edit már nem jár strichelni a strandra, a szanatóriumba, az üzemi étkezdébe. Nem jár oda, ha egyszer ott maradt. Ő így is „megváltozhatott”, én pedig úgy sem, hogy akármely kabinos, gondnok, portás is galléron csíphet már, mielőtt kipenderítene: „Majd ha a hölgy kéri, akkor bocsásson itt meg; csak ha engedi, akkor tegyen most jót. Ami magának fáj, neki meg mindegy, az talán igaz, talán nem; márcsak ezért sem avatkozhatunk bele mások életébe.” Az ő igazuk lett, hogy én, az outsider, nem is vagyok más: az én életembe be lehet avatkozni. Én nem vagyok jó nekik akárhogy; a hölgy viszont, akivel oly szolidárisak maradtak, akármilyen lehet – ha nem nekik, hát tőlük.

Egyszerűen csak hősök voltunk, szögezte le Laci, még mielőtt találkoztam volna Edittel.

„Gendsisht nihâdeh der zemin pûsideh / Ez millet-i kufr u ehl-i din pûsideh.” E két perzsa sort – földbe rejtett kincset, melyet a hívők se látnak, nem-hogy a hitetlenek – titkos jelszónak választottuk egy erdei kápolnában, 77 őszén. Ha valaha is elszakadnánk, mondtuk, s nem jönne semmi hír a másiktól, e rubáí első sora legyen a hívó szó a másodikra, válaszul ahhoz, hogy az addigi hallgatás is átgondolt volt, legalábbis őszinte. De már 79 nyarán a Kossuth-téren, ahol többhavi csönd után botlottam belé, hasonszörűinek a gyűrűjében, egyetlen szóval sem válaszolt. Négy magyarázat él bennem e tagadásra: 1. E néhány szóval már a hallgatását érezte volna visszavontnak; 2. Elfelejtette a kápolnát, a tisztítótűzet, a perzsa ige imperatív tövét; 3. Valóban csak kikényszerítették a tagadását; 4. Félt: ha ily módon igazolja a körülállók, még azt hihetik, továbbra is kijátssza őket a mi kettőnk tolvajnyelvén.

Márpedig őserintük Edit sohasem kérte, hogy kommentárhoz keressek történeteket.

Például ehhez:

Martin Wehnert „Quid ita sit musica communicatio” c. tanulmányában azt állítja, hogy Schumann op. 15. „Bittendes Kind” c. ciklusdarabjában van három szemantéma – a kétütemű kezdő motívum háromszoros reprice; a közepszólam tizenhatodnyi végigingadozása, kvart és szekund között, többnyire tercintervallumban; a basszus erőteljes ostinato-jellege, mialatt az 5–8. taktus nyolcszor egymásután szölgözteti meg az alaphangot – amelyek együttes jelentése, durván szólva, egyfajta „makacs ragaszkodás”; például ezt:

Ladik, szégyenében, a pagonyban azért vágta el a hajadon torkát, mert az csúfolni találta, mennyire hétalvó. Ladik álombeli álomban ölt, mert a gyerek-lány az álombeli ébrenlétben kucorgott mellé defekálni, jelezve, hogy az alvó Ladik-ot, aki nem lát, nem hall, nem szimatol, mennyire ürülékszámba veszi; olyan egyezményt pecsétel vele, amely hatályát veszti, mihelyt ő szegi meg. Egyszermind Dorotka – aki holtával azt *történte*, hogy Ladik neki, akár egy ABC raktárosa a vodkát elemelő clochardnak, addig rugdossa a szívét, tapossa a fejét betonba, amíg meg nem bocsát ezért – az álombeli reggelen Ladik-ot vagy milíciafelszerelésben találja, vagy attól megfosztva, amint cédulát tűz Dorota lakásajtájára (miután percekig kíváncsian várt minden lépcsőfordulón, vajon segít-e valami történni, ha ő kíváncsian vár): „Eljöttem hozzád, hogy kirúgjalak. Hiába csengettem. Holnap újra próbálkozom.”

Ez az, amire Laci (Dóra önkényes felfedezése) csóválná a fejét: – Csak

tiszta történetet – mondaná – ami nem mindjárt kettő, s nem is parabola vagy koncesszió.

Azt, hogy 66 nyarán ültünk a koloniál ebédlőasztalnál. Órákig, hetekig tudtuk játszani ugyanazt: egy tiszta lapra felírni, nagyságrendben, az első tíz filozófust vagy költőt, s mindezt addig ismételni, amíg a két lista azonos nem lesz.

– Szavazás? – még ma is hallom a nevetésed, ha meg nem haltam. – Röhej, öregem. A többségi szavazás továbbpasszolja a kérdést: az ellenszavazókhoz, akiket megintcsak erőszakkal kell fékentartani vagy újabb korteskedéssel; mondjuk, megetetve őket a „többség üdve” maszlagával. Ahol szavaznak, ott már régen szavaztak. A többség üdvére. De annyit mégis ér az egész, mint a lottóhúzás: megtudod belőle – visszamenőleg, ez a fő – hogy a nyerőkhöz tartoztál-e vagy sem.

Tőled nekem, húsz év után, itt és most ami összetartana egy mondatot, nem más lenne, mint nyitópoén, Edit publikált csöndje; havi excrementum. És ami széthúzná, az is Edit legendás ellentmondásossága volna, ritmus- és onániaérzék.

A „Computers and Intelligence” alcímű kötet zárótanulmányában John Lucas Gödel inkomplettségi tételéből azt a „következtetést” vonja le, hogy az emberi elme nem tekinthető gépnek, vagyis konzisztens és aritmetizálható formális rendszer modelljének, amely a programozás adott módján és a kezdő információ betáplálásán túl elvesztené minden képességét arra, hogy önmagát kövesse.

Eddig a kommentár, amely ezennel magához nyúlt, hiszen csak az „eddig” után következik. Hogy élvezném ezt! – Nézd – mondanád – te már nem ismerted Editet, akinek egy álombeli ölelkezés mindig is apostrophe marad; aki fölébred arra a gondolatra, hogy meghalhat a lelke akár önkielégítés közben is, két szívdobbanás közé szorult emlékezettel. De vajon csodálkozik-e rajta, ha reggeltájt a tükréről valaki másra ismer, s nem tudja, melyik igét kell törölni ahhoz, hogy a törlés testté legyen? Utánaszámol-e, hány jóslat minősül lapsus calaminak, amíg valaki egyedül marad egy szépia-éjszakában (rettegve a meghalás közben ért önélvezettől), zseniális megsejtőjeként ennek a -nak? Annak, hogy a kéjelgés fellegekben alkalmasint még kannibalizmus, a kielégülés viszont már a földreszállás pillanata s az elborzadásé: ki ez az (elképzelt) Dóra alattam, Edit helyett? E ponton válik el, ami a másikban még emészthető (csontok, hajfűrt), attól, ami mindörökre, megemészthetetlenül más, mint én (családnév, excrementum); más, mint az (Edit), akivé váltam maradéktalanul, az ő (Edit) excrementumából.

De a 70-es években egyre véletlenebbül jöttünk össze; egyre messzebb-ről. Remélted, mégiscsak írok. *Felmutathatnék valamit.* – Ja – szabadkoztam, meghajolva –, könnyű az erőművészeknek, aki mindenre képes. Én már csak képtelen maradok, az uralkodásnak a minimumára törve, ahogy már kunszt.

És ilyenek után marad (Sanyi szerint legalább) három sor, mint egy kacsintás: „Csillagcirpelés / ki- és behallatszik egy / köldökszinóron.” Mintha az alkony belepróféálna az anyaméhbe, ahonnan a hajnal kiolvasható, mint egy fossziliából. Ötöle viszont – mintha Dóra hallaná így, *szó szerint* Editet – az estéi maradtak rám, s én sétányokon, versei olvastán a gázlámpafénynél, érdemén túl magasztaltam benne valakit, aki méltóságán alul maradt. Ha össze is futott még régi iskolatársakkal, csak az derült ki: mennyire közös a nyelv-

vük s ő mennyire nem beszél rajta. Tengernyi azok emléke, amit ő könyv nélkül tud, de mégiscsak könyvből. Mint aki közjük, de nem közülük való.

Végre semminek nem voltak oly mohók az érvei, mint a 78-as tavasznak: szöktettek előle engem, akinek nem akadt annyi utam, amennyit el kellett volna állnia. Ezen a tavaszon látta utoljára Lacit, amint sugárzik a kétségbeeséstől: mintha maga a dekalógus biztatná azzal, hogy kisebb vétekért, lemondásért a nagyobbról, nem oszt szaloncukorkát; mintha mindig jobb volna nyomot hagyni az emberevről, mint tanút az undorról.

– Nézd csak – nyomott a kezébe egy utazási prospektust – ez a melegbéke: sörhasvakarás, homokvárépítés, etyepetye. Ne kérdezd, ki is akarna háborút: sosem az idill miatt – csakis *érette* robbannak a bombák. Még szép, hogy ezek itt nem akarják, azok meg, akik a prospektusból kimaradtak – lep-rások cenzusával, gyerekkorból való kilakoltatással, szerelmi sokszögekkel – máris érzik a háborút, csontjuk velejéig. Persze, azok is azzal szereznek jog-sítványt a defenzív ágyúra, hogy az offenzívról lemondtak. Még az idillre is marad ifjúkorunk pascali vigasza: aki nem szenved attól, hogy féreg, az a féreg. Csakhogy én megöregedtem, barátom, amikor rájöttem: semmivel sincs több esélye annak, akivel történik is valami (apa lesz), arra hogy meg is élje (apai büszkeség). Ha fiam foganna, az csak felszólítás lenne arra, hogy éljem magam bele az apaság toposzába – egy pusztá névbe, amitől bármit is vitat-nának el, csakis engem illetne – de még a beleélésre sem lenne garancia, nem-hogy arra: az ne legyen ámitás. És lehetek én apa anélkül is, hogy beletörődnék. Jóllehet – tette hozzá révetegen – a negligencia is rosszultadás inkább, mint ártatlanság. Emlékezz csak az »Illem«-re: „Mint visszatartott / fing, annyit ér.” Egy kémiaórán írtad, villamosjegyre ezt a kuplét, amikor kiderült, hogy a Bada sotto voce-ját ugyanúgy értettük félre. „Katalitikus hidrogézés – sírok keményítése.” Ezt írtuk mindketten a füzetünkbe, nagyképűen, nem merve bevallani, hogy tizennégy éves létünkre ilyen nyilvánvaló titok fölött – hogy a sírok keményítve vannak – még mindig nem tértünk napirendre. Pedig az illem akármennyit is ér, de ér; ez viszont – mutatta fel ismét az idillt, mint egy helyjegyet – ha csak képzelem is, hogy létezik, már létezik.

A játék tehát (szűrné le Dóra) búcsúval indul; csak a tét növekszik az-tán. Mint velem a parkban: Sanyi akkor úgy vette, mindezzel – az útrahívás-sal, a kézcsókkal – csak felkínálja nekem a kezdeményezési alkalmat; ha nem élek vele, ő sem velem él. Én kezdtem hát a térdrehullást, s későn tisztáztuk, mit is hallott ő, mikor egy húr megpattanását. A kézcsók alatt pedig ezt mon-dta a kéz: „Vedd tőlem ezt, és pedig úgy ahogy akarod – aztán majd neked én, másképp, mint ahogy érzem. Mert a jeleknek előttese is van: szavakból épül fel a fogfájás, a karcinóma, a Wille zur Macht, vagy az, hogy kéz nem vezet kezét úgy, hogy aláírhasson egy hiteles váltót.”

Ha Dóra csak Laci *tévedése* lett volna, az a leomló párkány is Dórának járt volna, Kanadában. Mert végül is mindnyájan tiltott értelmezésbe halunk bele. A szikét szikának vesszük a bordáink között. Nem a fejünkre zuhanó kő a halálunk, hanem a rossz olvasat: amitől közelebb léphetünk egy falragasz-hoz épp akkor és ott, amikor az architráv kilazul, a szél alájakap. A félreértett hívása a fehér lapnak: mintha azt mondaná, gyere, csak ne ide és most, hanem majáliskor az ügetőre. Mire ez tisztázódik, tele lesz vérrel a járda. No és kinek mi jut eszébe egy beszakadt fejről? Annak, aki a szerelemföltőre azt mondja, csak káprázik a szeme, amikor kifolyik, talán ez: – A koponyacsont is fel-

tartóztatja a téglát, amit ez respektál is, míg a fej úgy nem dönt, nem kér a kegyelemből; tessék, (kacérkodik a faldarabbal), beszakadok. A téгла meg továbbssuhan, a szétnyílást véve elégtételül arra, hogy a falcsont próbára tette az ő tűrőképességét is a *maga* türelmetlensége miatt, holott arról a téglá igazán nem tehet. – A szemtanú pedig rögtön arra gondol: a háztömbbizalmi évek óta iszik, hivatalát elhanyagolja, *s ezt végre megérdemelte*. Ő tehát akkor is megnyugszik, ha Laci helyett mások menekülnek meg a felhördülése nyomán. Pedig mit számíthatnak neki azok a mások, a láthatatlan túlélők, ha még Laci is csak annyit számított, mint „helyette majd más”? Mintha nem volna épp elég hiba, hogy van világ Laci nélkül is: még a tetejébe jobb is legyen ez a „nélkül”?!

Le P. Allo „Saint Jean: Apocalypse” c. monográfiája szerint ezt a kifejezést, homoion hüion anthrópu (emberhez hasonló fiút), a IX. sz.-ból való spanyol Codex cavensis kivételével, amely a hüió-t tartalmazza, a redakciók általánosan elfogadják, épp a szokatlanságot tekintve az autenticitás jelének; János ugyanis rendszeresen dativussal használja a homoiosz-t, nem genitivussal. Mindez, persze, kevésbé feltűnő, mint ha egy kéziratban felbukkanna az optativusi igealak, ami az egész koiné-ból hamar kiveszett. De Allo figyelmét nem kerülik el a párhuzamos helyek: kebaraenas (Dániel); „Ember Fia” (az evangéliumokból; ill. az Esdras IV. könyvének XIII,3 szír szövegében szereplő mondat: „a szél felizgatta a tenger szívét, mint egy ember hasonlósága”).

Sanyi egy búcsúlevélben írta hozzám: „Ha legalább Jézusban lett volna egyértelmű szeretet, csak annyi, amennyi egy papírlapot megemel, mint a szél (amennyi a szélhez kelletik): nem lett volna maradéktalanul testté az ige. De hogy benne sem volt: ez az én egyetlen mentségem. Mindig is abban a hiszemben öleltelek, hogy csoda történik, s nem kell többé bizakodnom. Mert csak a remény volt bennem, semmi más – míg alászállhattam az öleden – hogy összefuthatok még veled a szatócsnál, ahonnan te, liliomnövendék, látásból ismersz, szívdobogva. Nem abban bíztam, hogy ami kiderült, mégsem úgy volt – csak abban, hogy az igazság maga más, mint amitől elhiszek valamit is. És a Phoenix-ház kertje fölé, kiömlött higanyszál az ágytakaróra, összegömbölyödik a vacsoraidő, akár egy duzzogó engesztelődés: múlt helyett jövő, mást-csókolásod helyett az engem-csókolásod (ahelyett, hogy én lehetnék az a más). Csak ne a tavaszod várjam vissza; legalább ne az én életembe. Örüljek (mintha csak célfotó mutatná), hogy élvezhetőbb volt egy feleselő fecskepár, rhododendronlevél esése, épp kiháló tiszafasor a csillámló vízen: neked mellettem, mint melletted énnekem. Csak a hívószó számít: rólam jusson eszedbe más, hogy negyven év múlva is úgy vehesd, az emlékemmel vagy boldog.” – A levél felbontatlanul érkezett vissza.

Aznap azt álmodta, *mamát követi* – az Akherónon, az Orkusz lejtőin át. Sírva, káromkodva próbálja megállítani, válaszra bírni; vigaszra az eltűnte miatt. Retteg: lerázza ő is a földfelettin, reá terelve Néreuszok, Heszperiszek, Kerberoszok gyanúját. És nem lesz mire hivatkozni; mintha íratlan lenne az anya, más lapra tartozna a fiú. Talán a levél visszavétele ábrázolja a fájdalmat, hogy fölébred, mihelyt a boríték hátlapját kibetűzi: „Mért engedted vissza közénk, kedves?” Az áthúzott sor alatt egy kisebb, mintha motyognának a szavak: „Minek is kell a végére járni, míg egy történet, *mint most Dórát*, elkezdődik?”

– Persze, az ő közükhez! – Laci a homlokára csapott, 68 tavaszán. „Nem

volt közöttünk semmi”, affektálta képregényhangon, majd rá is bólintott: – Nem hát, egy milliméter se. Pedig a viszony a viszonyulók közös hiánya.

Szabira megy ma mind, aki / rabi. Laci szerint csasztuskát én találtam, ő csupán címet: Finis mugiens. Érettségink idején, ült a tévé előtt: aznap debütáltam egy vetélkedőben.

– Fogyókúra a „Bonavoi” gályán! Ingyenes ellátás! Korszerű temetés! A GAL a lakosság szolgálatában! – Ezen az estén nem lehetett bírni Lacival: két üveg sör után reklámszkeccseket rendezett baleseti híradókból. – Én is a Nicholson-féle mozdonykázánban szenesítettem el az altestem! Én csakis a Bissel-féle mozdonyfutóművel daráltatom a gerincoszlopom! Ne legyen szerencsénk március 3-án a pest–dombóvári vonalon! – A képernyő elé állt, hogy (battement tendu avant demi-plié) holnapi reklámban mutassa ki a mait. E pantomim az új fogpasztáról nem azt mondta, hogy kétszer üdőbb illatú, másfél-szer profilaktikusabb, mint a korábbi, hanem hogy a negyven évvel későbbihez képest olyan a szaga, mint a kloáka, a rákkeltő hatása pedig garantáltan ötször akkora, mint amazé lesz. – A gyanútlan olvasó, apukám – hajolt suttogva egy disztिंगvált úrhoz, hazafelé a villamosban – a zszurnalisztától tudja meg, miről beszél a város. És az olvasó másnap tényleg beszélni is kezd. – Mikor a meghökkent férfi odébbült, Laci egy kicsípelt irodista lányt vett célba, aki bizonyára kész lett volna Conto Suo számlakivonatát gépelni anélkül, hogy a tisserands de lange 1467-es alapszabályáról, a hot-head prések üzemtanáról vagy az imprimé és a versenyek izológiájáról halvány szellelte volna. – A közérdek, angyalom, azokat képviseli, szemben az elittel, akiknek joguk van karhatalmat is igénybe vetetni, *nehogy már művelődjenek*, de szemben a lumpenekkel – itt Laci döngetni kezdte a mellét, mindenütt az ildomosan menekülő lány sarkában lihegve, mint egy kidobhatatlan hordószónok – a közterhet viselik azok, akiket lefoglal az együttérzés, hogy aki nem dolgozik, ne is igyék, meg a jó-hiszeműség, hogy az udvar bolondjai meg az 1-es csatorna szóvivői legyenek a legnagyobbak és legbelédvalóbb gyerekek a keleti partvidéken.

Magam viszont (aki csak Editet értem) már ekkor úgy tartottam, Laci tudatának elismerése egyenlő volna Laci tudatával, s képessé tenne egy törtéret arra, hogy az ő szemszögéből záruljon – mindenki más csak az ő visszavetítése közben, félúton érhetné el az írásbeliség küszöbét, mint *tisztelt alulírott*. Elnéztem inkább, hogy azokat a hónapokat a szülők firkálják tele ilyen igazolásokkal: „Értesitem, hogy lányom higiéniai okok miatt nem vehet részt az úszóleckén.” Persze, az effajta mondat is csak annyit bizonyít, hogy aki szignálja, apjaként mutatkozik be egy olyan hallgatónak, akinek van elég ereje, hogy a többi mondatot ne eressze át egy szájhagyományon, vagy ha mégis, legalább tudja szemrebbenés és arcpirulás nélkül mondani: „nincs kedvem hozzá”, „nem sokat értek belőle”, ahelyett, hogy „elment a kedvem tőle, mert nem sokat értek hozzá”.

Ilyen Edit sóhaja is: vajha tizenhat évvel, 71-ben feküdt volna egy kórbonctani laborban inkább Sanyi szavai alá:

– Nemcsak az ájtatos manó nőténye falja fel párzás után a hímet: ez az, ami ha fordítva lenne, most a hímet kellene nőténynek neveznünk. Ez az első posztulátum. A második inkább topológiai: egy lukba, egyszerre belemegy két dugó; két lukba egy dugó aligha. A nő nekrofiliája tehát normálállapot: elhagyott temetőben, férfi bordacsontokat szorítani a labia minora pudendi közé. Mivel az időnek is van rendje és módja: a sorbanállás olyan penitencia, amit a történő mér magára; a szimultánba viszont az időnek is van beleszó-

lása. A hierarchia ott olyan, mint a ledöntött piramis, Minkowski-hiperboloid: ma több dolgok vannak együtt, mint tegnap, s holnap még több, mint ma. Néha, háromévi laborálás után, soványka szemét a dekantáló edényen, visszamarad egy összeroppant történet: „*Nem jó a hegynek lenni. Az ormot lesöpörheti az erózió vagy megrágalmazhatják, hogy: bucka. Netán: kifordított gödör. A lapállal ilyesmi nem eshetik meg. A hegy megkövült pánik: a kockázatával együtt magaslik; a fájdalom viszkozitás: nem ér rá öregedni. Az alföld viszont erőnyerő. Egyenletesen vitathatatlan.*” Máskor pedig – más felszerelés, más megbízatás, más dotáció – kijön egy túlnyújtott rögeszme: „*Annak, aki a ranglétrán feljebb áll, csak a jövője forog kockán a status quo-val; aki lejjebb van, annak a múltja. Milyen jól érezte magát Editke egész héten, még futószalag és kettős könyvvitel mellett is, pusztán attól, hogy »milyen jól fogja magát érezni a hétvégén«! És puff neki, pénteken kiteritik. Hiába örült; vitte volna inkább azt a repesést a sirba – de futószalaggal és kettőskönyveléssel együtt.*” Lássuk ezek után a közös diagramot: lábamat a földön csak annyira tudom, amennyire egy trágár másolatot (részemről a trágárság) is meg tudok vetni, miközben azt próbálgatom, mire föl lennék háborodva, ha kiderülne, hogy valamennyi érzület kollaboráns. Legyen ez az én penitenciám. Ezért:

„*È possibile che la morta sia la conseguenza di due cause generalmente coesistenti*”, idézi Gompertz 1825-ös hipotézisét Filadelfo Insolera a Giornale di Matematica Finanziara 1930/4–6. számában. A halál mindenkori egyik okával, a véletlen körülményekkel Gompertz nem foglalkozik, az idő munkájával kapcsolatban azonban felteszi: a pusztulással szembeni ellenállóképesség átlagos csökkenése olyan, hogy a szervezet egyenlő és végtelen kicsiny időközök mindegyikének végéig egyenlő arányban veszít az ugyanezen időközök elején meglevő rezisztenciából.

Nem is ő dőlt volna be a (boncasztali) élményeinek, amit környező évek csálnak ki (Editből), mint egy hebehurgya jognyilatkozatot. És ha vágyakat diszkontál is a színélátás, legalább az arcához emelt vízben maradt volna meg a mozdulat, a fölforduló tenyér. Csókban a kézfogás, érintésben a randevú, óraegyeztetésben a várostervezés, a sestina vagy a missziós útlevél. A lemondás a csókról, akár három mesebeli kívánság: 1. Sikerüljön, mielőtt felfedeznék; 2. Rögzítse, mikor érdemes; 3. Ne fájjon; 4. (záradék): E hármon kívül ne legyen más kívánság.

Song

volt egy babám rózsaszín fej
 óh bébi
 sirt a porban ahogy a torkán kifért
 óh bébi
 botommal pöcköltem vizsgáltam őszintén
 óh bébi
 két arca volt egy elől egy hátul
 óh bébi
 miket is találok óh és kár hogy így élünk
 bébi
 nem tréfa ne kacsints ne nézz rám
 óh bébi
 lepkeszárny ropog állkapcsod között
 óh bébi
 pedig növénykinzás-sikolyra futottam a kertbe
 óh bébi

I.

Keménynére gondoltam, Keménynére:
 „ó, Keményné”, ilyen egyszerűen
 gondoltam rá, amikor azt
 testesítettük meg, hogy
 a művészet nem bajtársiasság
 dolga – ha ki ezt nem tudja, férfi-
 hűtlenségen most kesereghet.
Polaroid-ferdén és torz-gömbölyűen
 széjjel hogy nem pukkadt valamink
 érthetetlen
 álltunk a mezőn eközben,
 megszívott cigarettánkkal, előhivottan.
 Lábunkat zsinór mélyen
 a föld alá kötötte –
 Hogy lehet ez: világítottam,
 amikor kilós léggömbszemekkel
 átvirrasztottam két éjszakára valót,
 napkeltére mégis sötét lettem?
 Indulás előtt
 mégegyszer opálos tüköroválisunkba

*pillantunk: jártas pásztorok vagyunk.
Fekete és fehér szerelmünket látjuk
fehérnek és feketének indulás előtt.
Mert ez a kezdet. Mindannyian
vihart legeltetünk,
egyikünk inkább, a másik kevésbé
szemérmesen, büntudattal hát,
mégis hivatásszerűen,
körben a mezőn, hárman vagy négyen
kicsit nőies férfiak*

Anzix tengerentúlról

*Elfoglalta a prospektúrát,
hogy halvaszületett gyermekét
őrizze vagy megölje magát,
ha háborgatják.
Kés volt nála.
Tébolyodott felhőkarcolók pengéjére
– sohasem mellé –
hull a nap esténként, mikor autózunk
(„szelet nekem, szelet neked”).
De ő ládikájának látja és pálcikáit
veszi elő belőlük,
hogy kirakja velük
verseit.
„Már merek lila ajkaidra
gondolni: mintha
egyedül állnék körbe valamit.
Igaz, hogy nem volnánk
pionírok? Azért te is gyakorold.
És azt, azt én fogom
pucér testemmel fedni.
Tudom, nem minden nő ilyen.
Szüzan.”*

Egy hivatásos álmodó följegyzéseiből

Mottó: Azt álmodtam, hogy azt álmodtam, hogy álmodtam, egy álomban, azt álmodtam, hogy álmodtam. Ez utóbbi álom egy ún. álom az álomban volt, ahol a közbülső álomban – egyébként maga is egy keretes álom, ahol a keret az én *valóságos* álmom – fölébredtem: **ÉS MOST ITT VAGYOK!**

①

(Egy színes álmom!)

Vége.

②

Egyszer azt álmodtam, hogy Gerhard Roth belémkarol, és visz a pokolba. Mentségére szólva, tulajdonképpen már a pokolba vivő úton karolt belém. A pokol egy látványos cseppkőbarlang, mint tudjuk. De Roth kitalálta a gondolatimat, és bosszankodva azt mondta: „Ez szép? Ebben semmi szép sincs. Nem tartalmaz ilyet . . . Ugyan . . . még csak nem is valóságos.” Hirtelen az a kellemetlen érzésem támadt, hogy ő talán úgy gondolja, hogy mi angyalok volnánk. „Nem lehetsz *ennyire* buta”, kiáltottam föl dühösen. Nagyvonalúan legyintett. „Nach einem Medizinstudium war ich lange Zeit Organisationsleiter im Rechenzentrum Graz. Akkoriban legalább 50 ember tartozott alá. *Ergo* ne félj.” Vége.

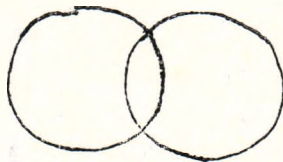
③

Egyszer azt álmodtam, hogy a nő, akivel élek, elköltözött tőlem a gyerekekkel, úgymond próbaidőre.

De én elálltam a kijáratot, és megmagyaráztam, hogy miről van szó tulajdonképpen. „Olyan vagy, mint a kecske. Körbe rágtad a fűvet, most kicsit arrébb viszik a cöveket, de az új kör beleér a régibe, ahol már nincs fű.”

Dühödten belerúgott a bőröndjébe, „tessék, üss meg, üss csak meg, tessék”, sikoltozta.

„Meg is ütlek. Már előbb kellett volna”, válaszoltam, amikor eszembe jutott, hogy matematika szakot végeztem az egyetemen, és lerajzoltam neki a kecskeköröket.

Telt-múlt az idő, és egy éjszaka rámnyitott. És mert éjszaka nehéz egyedül lenni, nem voltam egyedül. Alvást színleltem. Reggel összegyűrt cédulát találtam az ágy mellett: MÉRT NEM LEHET EGY JÉGHEGYET ELOLVASZTANI? MÉRT KELL RÖGTÖN CSAKÁNNYAL NEKI?!“

„A jég az biztos ügy, *Peti*, mert az, míg el nem olvad, az hideg. És tudod, még utána is egy kicsit”, nyújtózott mellettem lustán valaki, majd nagyon szépen ásítózni kezdett. Vége.

④

Ványadt, őszi fácaska előtt álltunk, én meg a bíbor hajú, szép fáradt nő. Közben a parkoló autókban nyirkos köd gomolygott. A fára nézve, szakmai ártalom, Flaubert jutott az eszembe, az, hogy milyen nagyon is galád volt az az atyai jótanács annak idején Maupassantnak fa-describálás tárgyában.

A bíbor hajú nő szomorú volt, és én ezen nem tudtam változtatni, pedig akartam volna. Tehetetlenségem miatt nem jó szívvel gondoltam magamra.

„El fogok utazni Észak-Afrikába, Marokkóba, ott leülök Marokkó bíbor földjére, és addig ülök ottan, amíg minden dolog rendbe nem jön.”

„Igen”, válaszoltam, ahogy szoktam, bután.

A köd egyszercsak tejjé változott, a parkoló autók csurig tele lettek tejjel. Egy BMW-re emlékezem és egy Citroen-kacsára konkrétan, meg a nagy magyar pasztörizált Alföldre. Tartottam attól – félelemnek még nem nevezném –, hogy a nő elsírja magát, de erről szó sem volt, pökhendin megsimogatta az arcomat.

S fölriadván, félálomban rögtön felírtam azt a mondatot, amelyet ekkor mondott, szórul szóra. Reggel megnéztem a papírt.

Maszatos vonalak, mintha egy félig agyonnyomott légy, belsejét maga után húzva-vonzolva nyomot hagyna. Vége.

⑤

Egy barátom megküldte Walter Pichler albumát. Gondolom, ezért, hogy ma vele, egyik képével álmodtam. Nem mondhatom meg, mit, senkinek, soha. Vége.

„SZORONG A SZÍVBEN A VILÁG”

Nemes Nagy Ágnes: A Föld emlékei

1.

A világ fogalmi fölosztását, aprózó kategorizálását a gondolkodó emberiség több ezer év folyamán olyan tökélyre fejlesztette, hogy mindez bőven meghaladta azt, amit a világ egységéről felsorakoztatni tudunk. Érthető, hogy e fölosztási állapottal, pontosabban ennek elfogadásával szemben sokakban támadt – akiket érint, érdekel a világ egységének lehetősége, tudata – ellenkező, a széttördeltséget közös ívbe, mozdulatba emelni szándékozó indulat. Magától értetődően például nem egy költőben is, akik pedig szinte mindennapos tapasztalatból, a lírai műhely közvetlen törvényszerűségeiből ismerik a világ megosztottságának olyan elemi pólusait, mint a szubjektum és az objektum. Mint a személyesség belső köre, a megismerő, cselekvő lény szembesülése a rajta kívüli világgal és a külső tárgyi, anyagi világ, amelynek egyaránt részei más emberek, a változó történelemben létező társadalom és a szervesen meg a szerves természet, fölöttük, mögöttük pedig a közvetlen környezetünket meghaladó kozmikus létezők.

Nemes Nagy Ágnes kezdettől fogva a lírai műnemnek ezt a meghatározó alaphelyzetét élte meg és fejezte ki. Az érzéki és szellemi anyagcserét az én és nem-én között. Azt a folytonos, megszakíthatatlan állapotot, amely – mint versében írja – „harc lényem falán”, amelyben „szívja, örli elmém a világot”, s amelyben „ezer tükör a bőröm, / a viszonyulás prizmás kínja köt, / s nem törhetem szét, mert e kín az öröm / a sík halál, s kerek téboly közö.t.” A kiindulási pozíció, a lírai én bekerítettsége a külső világ által mintha korábbi költői példákra emlékeztetne e század magyar poéziséből: a „bűvös körömből nincsen mód kitörnöm” Babits Mihályára és a „változtatnod nem lehet” Füst Milánjára. Mintha az ő légszomjas szubjektumba zártságuk és már-már kozmikus magányosságuk folytatódna és nyerne új formákat, változatokat a pályakezdő Nemes Nagy Ágnes költészetében.

2.

Mégis más, öntörvényűen szuverén költői világ Nemes Nagy Ágnes poézise. Mert más körülmények, más szükségletek és következtetések, vonzódások nyomvonalán és összefüggéseiben alakult ki ez az újfajta, zömében a század második felének változott meghatározóival, koordinátaival küszködő költészet. Nemes Nagy Ágnes lírai énje számára nem az emberi létezés szükségszerűségeivel való szembesülés hiábavalóságának, reménytelen tudomásulvételének megélése, kifejezése a tét, hanem az erőfeszítés e szükségszerűségek túlhaladására, a velük szemben mozgósítható emberi-etikai következetesség kiküzdésére. *A Föld emlékei* címen összegyűjtött verseinek eddigi lírai életművét tartalmazó kötete éppen e szellemi, érzelmi-gondolati erőfeszítéseinek példásan tiszta és különböző fejlődési fázisaiban világosan követhető foglalata.

A világot ő is megosztottságában, eleinte egységének hiányában, tépettségének állapotában fogadja el, de eleve „kettős, egymást tükröző világ”-ról beszél. Olyan lírai hipotézissel, amelyben benne rejlik a világ egysége újraélésének, képzeletbeli újjáteremtésének esélye. „Hazám: a lét – vallja – de benne ring a mérték, / mint esti kútban csillagrendszerek, / és arcát is az ég tükrébe mérték / elektronoktól zize-nő erek.” Nem tagadja a lét tépettségét, kiszolgáltatottságát, de eleve adottnak véli a benne rejlő „mérték”-et is. Az emberi tudat képességét arra, hogy a létezés e valósá-

gos ellentmondásosságán felülemelkedjen, hogy megismerés és megértés által – ami jelen esetben mindenképp a belső és külső világ művészi, irodalmi birtokbavételét jelenti – túlhaladja a létezés kiszámíthatatlansága, érthetlensége miatt támadó riadalmat, szorongást. Hogy a szubjektum és az objektum közötti feloldhatatlannak látszó ellentétet legalább elviseihetővé tegye, hogy ember és világ kapcsolatának humanizáló határát minél messzebbre, a tárgyi valóság minél szélesebb övezeteire terjessze ki.

Innen, e szándékból, e törekvésből érthetők korai ódáinak darabos szárnyalásai. S e jelzős szerkezetben jelzett szó és jelző – ismétlem: darabos – egyaránt hangsúlyos. Mert nem ujjongások, hanem a nyomasztó, prózai valóságot nyomatékosan figyelembe vevők ezek az ódák. Ezért oly visszafogott, olyan földönjáró *A reményhez* befejező mondata: „Megszületik a szájon / örökségünk, reményünk: ismeret”. S ezért olyan egyszerre röptető és a nyomasztó valóság tényeire rámutató *A szabadsághoz* intézett óda szövege, amelynek egyetlen strófája is jelzi, hogy milyen gubancos élethelyzetből kell feloldásra, katarzusra áhítozni: „Adj léghajót! Hitet! Mennyei képet! / törd át a törvényt! Add ide magad! / Hogy ne egyenek annyit az üzerek, / s hogy a halottak feltámadjanak!” De világos az is, hogy a poéta miért kíséri meg háborús emlékeit lírai elbeszélő költeményekben – *Elégia egy fogolyról, Mihályfalvi kaland* – sűríteni. Mégsem az epikus próbálkozások ideje jött el azonban, hanem a lírai vállalkozások áthangolódásáé: egyre több elégikus elem nyomul be a versekbe, hatja át a versek szövegét. *A Mesterségemhez* című óda ünnepélyességét fájdalmas keserűség „földeli”: az ódai zengést éppen az elégikus visszafogottság és szorongás hitelesíti. Mert e vers nemcsak a költészethez szóló vallomás, nemcsak szaggatott mozdulatú kapaszkodás a vállalt élethivatásba, hanem ars poetica is: az értelmes, a tartalmas élet egyik változataként, a létezés humanizálási lehetőségeként éli meg és tudatosítja az alkotást. Már az alaphelyzet megjelenítése is végletes és tragikus: „Erkölc és rémület között / egyszerre fényben s vaksötétben, // mint egy villám-szaggatta táj / szikláin, ahol állhatatlan / roppant felhők – nagy, gomolyos / agyvelők – tüze összecsattan”. De a vallomás is a tét nagyságára, szorongató voltára hivatkozó. A létezésére, a bölcséleti többlet elérésére, megragadására ösztönző: „erkölcs és rémület között, / vagy erkölcstelen rémületben, / mesterségem, mégis te vagy, / mi méred, ami mérhetetlen, // ha rángva is, de óráként, / mely képzelt ütemet rovatkol / az egy-időn – mégis a fényt / elvlasztja az éjszakától”.

Az elégikus tónus, hangnem előtérbe nyomulása Nemes Nagy Ágnesnek az ötvenes-hatvanas évtizedben kielélt lírájában nem csip-csup panaszok, személyes gyötrelmek kibeszélését, megénekelését jelenti. A türelem erkölcsét inkább, a történelmi, az emberi létezésbeli megpróbáltatások elviselésének és meghaladásának magatartásbeli művészetét. Erről vall a *Tölgy* című versének látszólag csak lelkiállapotokat rögzítő-szembebeszélő két strófájában:

*Útálatos a szüntelen
panasz, ringy-rongyot túrva szét.
Ahol a dudva-kín terem,
az enyhülés is gyöngesség.*

*Botol a láb holt ágakon,
kűszködve ringy-rongy, semmi gazzal.
A tölgy-magasnyi fájdalom
önnönmagában megvigasztal.*

3.

De nem az emelkedett elégikusság a cél. Nem a pillanatnyi élmény vagy a tartós fájdalom versbe foglalása. Nemes Nagy Ágnesnél más lélegzetvételi, más formátumú a vers: a lélek jelenlétét mutatja fel a világban s a világ jelenlétét a lélekben. Ahogy azt egyik versében írja: „szorong a szívben a világ”, ami rögtön és magától értetődően a maga ellentétét is jelenti: szorong a világban a szív. Mert egyszerre

és a szokásostól eltérő arányban mozgósítja a poétikai hagyományból a belső és a külső világ közötti átvezető, összekapcsoló eljárásokat: az emberiesítő, antropomorfizáló és a tárgyiasító, objektivizáló költői módszereket. Nemcsak közelíti, hanem szinte összekulcsolja – mintegy kimondatlan mélyebb törvényszerűségeket követve – az emberi és természeti vagy tárgyi világ jelenségeit, övezeteit, megnyilatkozásait. Miként egyik tájképében is szoros egymásrautaltságában és összerímelő pozícióban jelenik meg természeti elem és emberi érzelem: „S úgy buggyan, mindjárt alvadón, / a sűrű lomb a kert falán át, / mint szív falán a fájdalom”. Vagy ugyanebben a szövegben másutt: „... halad az éj, / s villószik, néma láthatáron, / a szárazvillám szenvedély.” E záró jelzős szerkezet pedig túlnő a vers és a táj-megjelenítés konkrét arányain. Mert rejtett költői önjellemzés is: hiszen a vihar és eső nélküli villám is féktelen és kiszámíthatatlan természeti erő. Nemcsak a robbanó érzelem-kitörésben mutatkozhat meg a szenvedély. Lehetséges annak visszafogottabb, fegyelmezettebb – sőt: használjuk egyértelműbben a lélektani-irodalmi kifejezést –, intellektuálisabb formája is.

Mindez persze nem véletlen egy annyira tudatos és öntudatos költő esetében, mint Nemes Nagy Ágnes. Aki jól tudja, érzi, hogy a huszadik század második felében más koordináták között élünk és eszmélünk ugyanabban a világban, amely az embernek és a költészetnek ősidők óta szálláshelye. Ezek az eltérő koordináták pedig néhány hajszálnyi módosulást jelentenek az emberiség önszemléletén és a költészet világhképén, eszközhazsnalátán. Nemes Nagy arra figyelmeztet például, hogy korunk természettudományja „leszoktat bennünket arról, hogy higgyünk a saját szemünknek”. Világosabban fogalmazva: „A világ anyagi szerkezetére vonatkozó – e pillanatban legpontosabb – tudomásaink modellálhatatlanok. Vagyis érzékeinkkel fel nem foghatók.” Művészet és költészet tehát közvetlen módon nem képes követni immár elvonttá lényegült – s csak műszerekkel vagy különleges berendezésekkel bizonyítható – tudásunkat, ismereteinket a világról. Persze mindez csak fogalmi megnevezést tesz lehetővé, érzéki megjelenítést viszont nem. Ez utóbbira azonban nincs is szükség. Mert miként Nemes Nagy Ágnes megállapítja: „Emberszabású földünk, közös tudatunk nem érvénytelenedik el akkor sem, ha alatta-fölötte másfajta világok nyílnak is”. A költészet lényegi helyzetén, funkcióján nem változtat a látható mögött föltáruuló láthatatlan makro- és mikrovilág. De az összefüggések megközelítésében, a világ egyszerre bonyolultabb és mégis egységesebb felfogásában, a nagyobb igényű absztrakciók és a távolabbi gondolatársítási kapcsolások alkalmazásában módosításokat is eredményezett a lírai szemléletben és kifejezési gyakorlatban.

A költői érlelődés és beteljesedés évtizedeiben más előjelet kapott a világtörténelem és benne a társadalmi és személyes lét. A második világháború iszonyata és ismétlődésének veszélyei beárnyékolják a kort s az emberiség összes konfliktusa fölött ott lebeg egy újabb, végzetesebb veszedelem réme, az állandó fenyegetettség tudata. Megnőnek a világhoz való kötődés igényei, értékei, más fénytörésben sugárzik fel a jelen és a múlt. Fontossá válnak a nagy és kis emberi dolgok, a különböző közösségek, a tárgyak, az egész szűkebb és tágabb emberi környezet. S megkezdődik az emberség ezredvégi újrafogalmazási folyamata: a végtelenen – és még mindig nem eléggé – felnagyított etikai értékek felmutatása, halmozása.

Mindeme koordináták között Nemes Nagy Ágnes részese s egyik alakítója lesz az újabb magyar irodalom legfrissebb lírai forradalmának. Részben a költői általánosításnak ugyanezekben az évtizedekben a Pilinszky Jánoséval, illetve a Nagy Lászlóéval és Juhász Ferencével nem egy vonatkozásban rokon, részben pedig az övéktől határozottan eltérő módján. Elegendő itt csak a József Attila-örökség lehetőségeinek mindnyájuknál megjelölhető megszüntetve megőrző másféle kiteljesítését említenünk. S az avantgárd újítások időközben megszakadt láncolatának tudatos újjáélesztési kísérleteire utalnunk: a szürrealizmus megtermékenyítően leleményes hasznosítására a maguk poétikája szerint szervezett gondolatársító és képkapcsolási eljárásaikban. De sem a rokonságok, sem a különbségek részletesebb kifejtésére nincsen itt módunk és terünk. Létezésük említése – minden ellentétés véleménnyel szemben – azonban fontos és el nem hanyagolható tény.

A Nemes Nagy Ágnes által folytatott és új változatokban kimunkált objektív líra eredetisége és egyedisége újabb költészetünk egyik nagy eredménye és példás magaslata. Sokoldalú összefüggéseit és szépségeit kifejteni és részletezni egyetlen írás keretei között aligha lehet. Néhány mozzanatát felvázolni, jelezni azonban megkísérelhetjük. Némi túlzással és elkerülhetetlen pontatlansággal szólva olyan poézis ez, amelyben a hol rejtőzködő, hol háttérbe húzódó, de mindig kemény és határozott lírai én körül olyan életanyag szerveződik, amely mintha az embertan, a tárgytan és a földtan – persze, hogy játszunk, persze hogy csak részben vannak ilyen tudományok – élesen megvilágított tényeiből állna össze, ötvöződne egybe. A lényeg persze az, hogy Nemes Nagy a modern költészet eszköztárából személyes leleménnyel vette át a különböző életszférák keverésének sokatmondó művészetét. A történelem különböző szakaszainak egymásra vetítésével, az emberi és a tárgyi, természeti világ jelenségeinek, képzeleteinek különös képeket, gondolatársításokat felszabadító egymásba kapcsolásával olyan új felismerések, mondandók, összefüggések lírai kifejezését hódította meg, tette lehetővé, amelyeket más módon aligha lett volna lehetséges megfogalmazni.

Így válik egyénien érvényesített szimultanizmus révén *Villamos* című verse különös mementővé, amelyet a vele egy évben született és 1943-ban Afrikában elesett fiatal angol költő, Sidney Keyes emlékének ajánlott. A más időben és más térben a villamoson nyüzsgő élők gomolya és a halál egyedülisége vetül egymásra. Nem meglepő ezek után, ha a *Vihar* című verse így indít: „Egy ing rohan a réten”, mert a tájba a képzelet belépteti „egy sebesült katona testtelen / koreográfiájá”-t. Nemes Nagy Ágnes objektív lírájában az is gyakori, hogy a lírai én visszahúzódik, szinte bujkál, s ezért *Között* című költeményének „rejtvényét” akkor oldhatjuk fel igazán, ha a költői alany helyébe az általános emberit helyettesítjük be. Új fényt, új értelmet nyernek a hajdanvolt mítoszok. Az ember „teremtése” a *Paradicsomkert* profán körülményei között, ahol az angyal is megszólal és mintha a mából beszélne, aggódva-értetlenkedve gaggatja az Urat:

*Öt mire szántad? – Mire néki
a testtelenből testbe lépni?
Mire gömbnyi szemében úszva
a fenn száguldó esti ég?
a rostra-feszített ostya-vékony
szirom? mire e rothadékony
gyönyörűség?*

S kicsoda erővel, kicsoda materialista, evilági pátosszal – visszafogottan persze – észrevételezi, emeli magasba a hajdani fáraó csupa tárgyokban megtestesülő egyistenhitét Nemes Nagy *Ekhnáton*-ciklusa. Úgy nyílik ki a világ *A tárgyak* című aforizmában, mintha most csodálkoznánk rá először: „Fent, fent a tömbök. Déli fényben állnak. / Az én szívemben boldogok a tárgyak.”

Milyen különös élőlények ebben a költészetben a fák. A tölgyek, a fenyők. Emberszabásúak. Helyesebben: a gyöngye embert meghaladóak. A fenyőből készült táviróoszlopok is, amelyeknek kidőlése „egy túlvilág halálá”-t jelenti. S az állomások: a vasútiak és a villamosvégállomások bonyolult szerkezeteikkel mindenben az emberre emlékeztetők. De hasonló módomban válik az emberiségre méretezett megszemélyesítés révén egyetemes költeménnyé az újabb versek közül való és a kötet címadójává kiemelt *A Föld emlékei* is. Vállalva és hirdetve a megszakíthatatlan történeti folytonosságot: „A jelenlét nem sziget. Legalábbis szigetsor. Hosszú sorban vonulok én, szigetsor – felülről nézd –, vonulnak lent, az óriási kében, a Föld ismétlődő emlékei”.

Nagy költészetet foglal magába ez a kötet, nagy szenvedélyekkel és messzire világitó gondolatokkal. (*Magvető, 1986*)

MENNYI AZ IDŐ — ÉS VAN-E MÉG?

Balázs Attila: Szemelvények a Féderes Manó emlékirataiból

Balázs Attila negyedik könyvében a történet 1969 őszén veszi kezdetét. Mintha egy családregevénybe csöppennénk: Apa, Anya, Oszi és az emlékiratok elbeszélője – ugyanannak a családnak a tagjai –, akik színrelépésüktől kezdve így vagy úgy mindvégig jelen vannak a könyvben, ekkor költöznek az Einstein utca 17. szám alá, újonnan felépült, de még nem teljesen kész családi házukba. Apa többek között műkedvelő festő, aki a Mr. Theodor Danubius Hyde művésznevet kanyarintja képei sarkába. Anya éneket tanít egy elemi iskolában, kedvenc költői közé Baudelaire és Lautreamont tartozik, legszívesebben a *Le Fleurs du Maldoror* című könyvet olvasná, egyébként is a francia szellem híve, szemben Apával, aki az angol nyelv iránt érez mély rokonszenvet. Oszi selymeshajú, szőke, kékszemű kisfiú, aki a karácsonyra kapott *Mobibálnával* fürdik, esténként aranygilisztákról álmodik. A legkevesebbet az emlékeit egyes szám első személyben elénk táró elbeszélőről tudjuk: egy kivételtől eltekintve meg sem szólítják, így neve sincs, mert erről az egyetlen alkalommal elhangzó becenevről kiderül, hogy szülei szóhasználatában frivol jelentése van, s egészen másra vonatkozik. Mégis, ebben a könyvben úgyszólván minden az övé, apja álnévétől öccse aranygilisztáiig, hiszen mindezt ő találja ki, ő kaparja elő a „családi emlékezetből”, ő rögzíti, megtartva az utókor emlékezetének. Itt minden rajta keresztül, az ő emlékein-élményein átszűrve létezik. Talán ő a Féderes Manó, talán nem.

A *Szemelvények a Féderes Manó emlékirataiból* című regényben az első mondatból az utolsóig ott lebeg a kettősség: a reális és a virtuális mindegyik, még a lehető legparányibb részt is átjáró, s egymással minduntalan keveredő kettőssége. Olyannyira a szoros a kettő kötődése, hogy sem a reális nem minősíthető a virtuális felől, sem a virtuális a reális felől; bizonyos határig felfejthető ugyan a regényben az, ami személyes és az, ami fiktív, a pontosabb „helyzetrajz” ebben az esetben mégis csupán az alkotói autonómiát kérdőjeleznél meg, s mint értelmezési lehetőség itt különösen céltalanná válna. Nem kérhető számon a regényen a valóságos, hiszen ez reális-személyes vonásait tolná előtérbe, de a képzeletbeli sem, mert ez a virtuális-fiktív jellegzetességeket emelné ki. A kettő dialektikus viszonya a műfajtól az értékeken, a történeten, az epikai elemeken át a szövegépítkezésig mindenütt tettenérhető; a *Szemelvények*... egészenek vélt formátlanságát is alighanem ez magyarázza.

A regény szűkebb tere, az újvidéki Telep világa nem ismeretlen azok előtt, akik olvasták Balázs Attila korábbi munkáit, közülük is elsősorban az 1979-ben megjelent *Cuniculus*-t. A hasonlóság azért is említendő, mert a regény írója a szövegben többször és látszólag szívesen, ironikusan utal korábbi köteteire, s ennek a könyvnek a jelentősége, fontossága a *Cuniculus*-éval ér fel leginkább. Ahol a ház áll, s ami ezzel mindennek az eredője, az Einstein utca, ez az 1969 őszén jórészt még lakatlan, foghíjas terület azonban vadonatúj színhely. Az emlékek felidézésében az első mozzanat a ház birtokbavétele: elkezdődik az utca „benépesítése”, melynek során egymás után tűnnek elő a regény kisebb vagy nagyobb szerepet játszó személyei: Leonardó papa, Imre batya, a logikatanár, Fülczy-Szemczy bácsi, Kerempú batya, Tarzán, Dzsambász és Dzséjn, Mimica néni, Oszkár de la Varga, dr. Bontovics és még sokan mások. S ahogy halad előre a regény, a tér is fokozatosan kitágul: az egyik fejezet nagyobbik hányada Magyarországon, Hajóson, egy másik részlet Szegeden játszódik. Egyszer Erdélyben járunk, máskor a Fekete-erdőben vagy Brémában. Az író képzeletének se-

gítségével Amerikába ugyanúgy eljutunk, mint Szibériába vagy Abu Hammad repülőterének kifutópályájára.

A tér mellett az időben is kiteljesednek ezek az emlékiratok. Az első, a *Nyitás* címet viselő és „az előzetes tudnivalók egy részével” megismertető epizód után következő fejezetben a szerző így ír: „Ezzel nagyjából körvonalaztam azt a teret, miliőt, amelyben majdnem minden történt volt, történt, történik és történni fog, vagy épp esetleg nem. A már elmondottakból kiviláglik: nem mindig a legjobb logika szerint.” A regény, az elmondásra szánt mese a figyelmes olvasót így egy furcsa időjátékba is bevonja, amelyben évtizedek és évek, évszakok és hónapok, hetek és napok, órák és percek keverednek, s állnak egymással nem feltétlenül kronologikus viszonyban. *Mennyi az idő?* – kérdezhetnénk az időnek ezt a kavargását figyelve, de idézhető a regényből is: „Mi volt mielőtt? És mi volt miután?” A kérdés a *Szemelvények*... legszembetűnőbb epikai jegyére vonatkozik. A tér és az idő kiszélesedésével újabb szereplők lépnek elő: nagypapa és nagymama, Öcsi batya és családja, Krausz Gáspár, a dédapa, Krjakutnij Furmin, a légballoon zseniális, száműzetésre ítélt orosz származású feltalálója, Aranyosi Izsák, dédapa jóbarátja és Izmaél, a vándorszínész, egy brémai pékmester és Nastassia Kinsky, rajtuk kívül is a létező és nemlétező személyek sokasága – a könyvcímekkel, a zenével, a kulturális allúziókkal részeként annak az utalás-rendszernek, amely szorosan a regényvilághoz tartozik. A cselekmény, a felidézett emlékek sora 1969 őszétől visszafelé több mint másfélszáz esztendő történetébe avat be, idefelé eljut egészen napjainkig. Az elbeszélő ősei múltjában négy generációig megy vissza, s a felmenők tekintélyes számának történetét mondja el. Ott van ebben az időkavalkádban 1969 ősze, 1970 tele, a hetvenes vagy a nyolcvanas évek kezdeteképe csakúgy, mint 1852, 1890, a múlt század második fele találmányaival és felfedezéseivel együtt, a századforduló, az első világháború, a húszas-harmincas vagy akár a hatvanas évek. A szövegben egymást érik a konkrét vagy visszakereshető időmeghatározások („a világ egy új évtized várótermében toporgott”; „Az az év következett, melyben – a világ egy másik szigetén – négy lovaggá ütött polgárpukkasztó hosszú hajú rájött, tovább nincs mit keresniük együtt”; „Csaknem tíz évvel a legutolsó megmozdulások rémségei után...” stb.), a *Szemelvények*... ennek ellenére mégis távol áll attól, hogy történelmi regénynek lehessen tekinteni; a történelmet éppen csak futólag, egy természetszerűleg szűkített optikán, a családtagok történetén keresztül érinti. A regény emiatt jobban hasonlít a családregegyre, illetve a regény-típus egyedi módon átformált, lazább szerkezetű változatára. Az időnek mint a történet jellegéhez tartozó kategóriának a *Szemelvények*...-ben inkább abban áll a jelentősége, hogy nagyon pontosan utal Balázs Attila világlátásában a középponti fogalomra, a mesélőkedvre. Ami megtörténik, adott idő alatt történik meg, s ezt a megtörténtet adott idő alatt lehet elmesélni.

A *Szemelvények*...-ben azonban emellett létezik egy másik típusú időszemlélet is: az idő a szöveg egyik gondolatalakzata. A kormetszetek, az időszelvények, az időmeghatározások a történet sokszor egészen apró mozzanataihoz kapcsolódnak („Tekintetem az órára vetődött: öt óra múlt hat perccel”), ezek mellett viszont még számtalanszor olvasunk olyan dolgokról, amelyek utalásszerűen, metaforikusan szintén az időhöz társulnak: az író időmérő eszközöket sorol a napórától a homokórán át a karóráig, az állóórától. A róla elnevezett utcában egyszer maga Einstein is feltűnik, akit „talán évszázadunk legnagyobb elméjének nevezhetünk”, és persze a relativitáselmélet és a Fekete Lyuk is rendre említődik, melyben a világ dolgai eltűnnek, felszívódnak. A „Ki tudja megmondani, hány óra...” kezdetű szövegrész (később darabjaira esve bukkan fel) részletesen leírja az óra működését. Dr. Bontovics Anya pszichoterápiái „kezelése” során úgy helyezkedik el, hogy szemmel tarthassa karóráját. A regény végén az Apa repülőgépét eltérítő terroristák túszaik fejében a londoni Big Ben levegőbe röpitését, „az imperialista időszámítás” eltörlését követelik. Ez az idő-motívum gyakran még a regény hasonlataiban is szerepet kap: „Már homokból is megint csak annyi van, hogy órába se lenne elég” – hangzik el a házépítés nehézségeiről. A gyártól, amit Apa képen örökít meg, igazgatója azt kívánja: „Az egész telepnek úgy kell működnie, mint az órának.” Az idő ennek a regénynek a valódi egzisztenciá-

lis terepe: „De az ember azért él, hogy minden csapást kiheverjen. (Ha nem távozik időben.) ((Ha az idő nem távozik időben.))” Az emberi élet időhöz kötöttségére utalnak a hajósi nagyapa szavai: „Az idő, látod (...) legyőzhetetlen. A teret még valahogy, de az időt...” Az időnek ez a másodikként említett arca – az elsővel, a konkrét-történelmi idővel szemben – a személyiség saját „tulajdona”, hiszen csupán az ő megfigyeléseire, észlelésére, az általa fontosnak, megirandónak tartott dolgokra vonatkozik – ez a személyiség nem más, mint az emlékiratok főszereplője, a történetek elmondója, *aki beszél*. Neki ez a tudása. Kiemeli mindezt az is, hogy a felidézett történetek – különbségeiken túl – már-már parabolikusan, modellszerűen, ugyanúgy történnek újra az újabb és újabb szereplők sorában. A kettős időszemlélet, s az emlékiratok elbeszélőjének az időben elfoglalt helye teszi a *Szemelvények*...-et a prózában is kimutatható „új érzékenység” egyik mintapéldájává, hiszen személyessége (vagyis mozgása a reális-virtuális időben, s az, ahogyan ezt a mozgást leírja) itt is „a műalkotás poétikai individualitásában ölt testet” – ahogyan ezt Hegyi Lóránd fogalmazza meg az új szenzibilitásról írt könyvében. A kétféle időszemlélet mind-egyike a *Szemelvények*...-ben végső soron az egyes szám első személyt, az *ént* helyezi előtérbe, s ez az *én* ugyanaz, amit Szilágyi Ákos „elmesélt Én”-nek nevez az új érzékenységről írt tanulmányában: „Az *én* adott, kérdés: hogy került ide és mit keres itt? Kissé mindig ezt beszélnek el a művek.” A *Szemelvények*... végig ugyanerre koncentrál.

Az időszemlélet megkettőzésének egyúttal az a „műfajtörténeti” szerepe is megvan, hogy ettől a könyv a maga módján szintetizál. A modern regény két nagy típusát egyesíti ugyanis magában: a konkrét-történelmi idő révén felbontja a hagyomány által kialakított kronologikus regényformát, az utalt-metaforikus idő felmutatásával pedig mintegy reflektál az élményre, az időérzékelésnek erre a felbontottságára. Nem kötik tehát szabályok, de teremt bizonyos szabályszerűségeket, s ezek segítségével épül.

A fentiekén kívül a *Szemelvények*... cselekményéből majdhogynem semmi nem mondható el – legalábbis semmi olyan, ami a többinél, a terjedelmi okok miatt itt nyilván kimaradónál valami miatt fontosabb lenne. Minden további, ezt illető szó már az olvasás *helyett* állna, holott az minden irodalmi mű esetében helyettesíthetetlen: nem igaz, hogy egy regény vagy egy novella elmesélhető. Balázs Attila regénye pedig több okból is abba a prózatípusba tartozik, amelyre érvényes a tétel; a cselekmény hozzátéveleg elmondása, a szűzsé ismertetése már maga is értelmezés. A „regénytér” és a „regényidő” sokfélesége és többrétegűsége a szöveget kis darabokra metszi. A tartalommutató szerint a *Szemelvények*... öt különválasztott részből, ezen belül a *Nyitásból*, az *Epilógusból* és huszonhárom rövidebb-hosszabb „szemelvényből” áll. A regény mikroszerkezete ehhez a felosztáshoz képest beláthatatlan, építkezése ugyanis anekdotikus: az emlékirat jellegének megfelelően az asszociáció belső törvényei szerint egymás mellé helyezett és így megszámlálhatatlan „töredékből”, rövidtörténetből tevődik össze a szöveg. Az elbeszélő mindvégig kitér, megokol, példákkal-történetekkel illusztrál, visszatér, értekezik: mesél. A regény élére emelt mottó („Hogy mondják? Minden hasonlóság szükségszerű és vitathatatlan?”) az esetleges irodalmi rokonságra is utal, és emellett a regény poétikájára is: arra, hogy ebben a szövegépítésben lényeges szerepe van az ismétlődésnek, amit az olvasó kizárólag a hasonlóság miatt érzékel. A *Szemelvények*...-ben motívumok, szövegrészek, szavak, kifejezések, helyzetek, jelenetek, néhol egész történetdarabok rimelnek egymásra, igen intenzíven. De ezek a részek nem válnak külön; kötődnek más részekhez, függenek egymástól, mindig egy nagyobb kontextusba illeszkednek. Ez az összefüggés a beszéd, az elmondás ténye, az „ahogy én tudom” kötése. A *Szemelvények*... tulajdonképpen csak címében teszi kérdéssé a totális ábrázolás lehetőségét. A maga törvényei szerint ez a világ ugyanis teljes, egész.

A regény elbeszélője az időben és a térben megtett út mellett jelenlétére is figyelmeztet: *lát* és *látta* is. Apa és Leonardó papa festő, s a *Szemelvények*... egyik „történetvonulata” a festményekről, megszületésük körülményeiről, témájukról, milyenségükről, kék és sárga korszakaikról, további históriájukról szól. A kötetet Mau-

rits Ferenc fényképkorrektói egészítik ki: itt-ott átrajzolt fényképek szakítják meg a szöveget, s ezeket az elbeszélő értékeli, elemzi, magyarázza. A képértelmezésekből a leíró részekben az egyes szám második személyű megszólítás, egy dialogikus viszony bontakozik ki („Látod, ott, amint...”; „Ezen a képen... láthatod” stb.), amely már a regény nyelvére is utal. Zavarbaejtő, hogy éppen a könyv tökéletes nyelvi tisztaságát, köznapi logikáját nem lehet ezen a helyen érzékeltetni, s különösen azt a derűt, nyelvi humort, emberismerettel párosuló és ironikus bölcsességet lehetetlen bemutatni, ami e könyv minden lapjáról az olvasóra sugárzik. Ebben a nyelvben egyáltalán nem tükröződik az a rideg megszerkesztettség, ami a regény egyik rétegét jellemzi, éppen ellenkezőleg: a nyelvhasználat mintha ellensúlyozná, életre keltené, mozgatná az egész konstrukciót. „Határozottan tudni vélelem, hogy léteznek az Einstein utcára hasonlító mondatok” – olvasható egy helyen, s valóban, a könyv mondatai részei ennek a világnak: minden emberközeliségben hangzik el. Ebben a kiegyensúlyozott nyelvi viszonyban, potenciális kommunikációban nemcsak a szereplőknek, az olvasónak is helye van. A *Szemelvények*...-et determinálja a benne rejlő feszültség, a történet (a nagyobb) komolysága és az előadásmód (a kisebb) legjobb értelemben vett humora közötti ellentét. Az *amit mond* és az *ahogyan mondja* különbsége végül összemosódik, s igazi olvasmányt teremt.

Annak a modern prózaeszménynek, amelynek Balázs Attila kezdettől fogva elkötelezettje, ez az „emlékirat” a legkiérleltebb, legmeggyőzőbb példája. Anélkül érte ezt el az író, hogy világán vagy a megformálás módján *lényegében* változtatott volna, miközben mindig valami *mást* is csinált. A *Szemelvények*... azt bizonyítja, hogy számára ez a figyelem, ez az érzékenység és ez a mesélőkedv a járható út. *Van-e még idő?* Ezek olyan erények, amelyekre mindig kell maradnia időnek. (*Forum*, 1986)

„KI AZ A TÉ VAGY AZ?”

Kornis Mihály: *Ki vagy te*

A *Halleluja*, 1980-as kötetbeli megjelenésével és egyidejű játékszíni előadásával, az új utakat találó magyar dráma egyki reprezentatív darabjává vált. Most két újabb drámával kiegészülve, ha nem is trilógiává, de szorosan összetartozó kötetévé állt össze. Kornis ugyanazzal a kiemelkedő érzékenységgel közelít az emberi személyiség alapproblémáihoz, történelmi és sajátosan magyar meghatározottságunkhoz, és ezek metafizikus próbatételeihez, mert alapvető egységükről tud. A megérdemelt figyelmet is jelzi talán, hogy könyvét önálló kötetként és nem színműsorozatában adta ki a Magvető. Így a fehér borítóról csapódhatnak arcunkba a cím fekete betűi. Első kötete szürke tónusú borítójára visszautalva, az élesebb kontraszt egyfajta kristályosodási folyamatot is jelez, kiélezettebb konfliktusokat. Novellák helyett drámát.

Kornis színpadi tere egzisztenciális tér. Hol is vagyunk tulajdonképpen? – veti fel a kérdést, ami egybevág a drámák központi kérdésével: kik vagyunk? A körülkerített életeken, akárcsak a színpad zárt terein, mindenütt ajtó nyílik. Mindig jön valaki és benyit ebbe a látszólag zárt térbe. Mert ez a tér mindig összeczár és nem kirekeszt. Nem elkülönít, hanem egyneműsit. Nem kiformal, hanem deformál. A zárt tér itt nem zárt tér. A *Halleluja* szobája utcasarok, vasúti fülke, hivatal és nyilvános WC. A *Büntetések* exkluzív belső tere a játék megkezdése előtt „szép lassan összeomlik”. A *Kozma* Balaton-parti üdülőjében egy teherautó áll: „Tökéletesen zárt tér, ide nem is tud bejönni egy teherautó”. Ha ezt a teret egzisztenciális értelműnek véljük, ennek alapja nem valamiféle stilizáció vagy jelképiség, hanem a látvány evidenciája. Ez a színpadi tér romos: lomszemeten bukdácsolnak a *Hallelujában*, az összeomlott terem romjai között és előtt folyik a játék a *Büntetésekben*, hullák közt a *Kozmában*. Ez a fajta emberi humusz a két másik drámának is táptalaja. Gondoljunk K. árnyékainak földön csúszó testeire, a földön vonagló Szivesre, az ágy alá bújt Borzasra és Miksára, a mindenünnen előmászó „ingázókra”, akik „a szó szoros értelmében egymás testén taposnak”.

Ez a színpad emberi és tárgyi törmelékkel zsúfolt – takarításra vár. Ellentéte Nádas letisztult színpadának, Kornis művészete mégis Nádaséval rokon. Az az ív, amit két kötetének címe formuláz legpontosabban – *Végre élsz, Ki vagy te* – ugyanazt az utat futja be, mint Nádas művészete; Balassa Péter értelmezésében: „Már nem a személyes létezés lehetősége felől kérdez, hanem arról, hogy micsoda-kicsoda ez a létezés”. A két korszak közötti váltás ugyanakkor mindkettejükönél összekapcsolódik a drámai műfajjal.

A műfajváltás és a művészi kérésfeltevés módosulásának összefüggése követhető nyomon a *Hallelujában*. Ez a köztes szerep jelöli ki különleges helyét Kornis művészetében és ez indokolja azt is, hogy mindkét könyvben helyet kapott. A *Halleluja* és első kötetének novellái közötti kapcsolat a szövegszerű egyezéseken túl is szembeötlő. E novellák hősei szóáradatukban hordták össze létezésük minden kellékét, hogy szavaik segítségével alkossák meg a világot, tegyék otthonossá a kozmoszt, hogy aztán, mintegy azonosulva „művükkel”, végre megszülessenek maguk is. Létezésükért szövegük sajátos törvényei szavatoltak, melyeknek ők voltak törvényhozói. A novellák világához képest változást is hoz a dráma. Egy személy – Lebovics – marad ugyan a központi figura, mégsem lehet ennek a világnak abszolút alkotója úgy, ahogy a novellák monologizáló hősei voltak. Elveszti ily módon azok szinte isteni önértetét és magabiztosságát. A *Halleluja* szövege is egyetlen nagy egység, de már nem kizárólag

Lebovics szövege. Az eképpen elvesztett isteni pozíció a dráma mitologikus síkján tér vissza, és végül ez emeli ki Lebovicsot, egyedül állítva őt a színre az utolsó jelenetben. Már nem ő az, aki megválasztja isteneit, de az istenek őt választják. S a darab végén felhangzó halleluja éppúgy szól azoknak, mint neki. Lebovicsnak éppen azért *kell* kiválasztottnak lennie, mert nagyon is hasonlít a többiekhez, környezetéhez. Ezért nem képes felnőni.

Hogy ez a felnövésre való képtelenség a *Hallelujában* olymódon jelenik meg, hogy Lebovics néha szavanként változtatja életkorát, már tisztán a drámai műforma hozadéka. Bár a váltások a szöveg belső rétegzettségére épülnek, végül mégiscsak az hozza mozgásba azokat, hogy Lebovics mindig *valakihez* beszél, s ennek megfelelően viszonyul hozzájuk. De mintha nem is volnának itt szerepek, mintha minden egy egységes szövegbe simulna bele. Valójában mindenkiből a szöveg beszél, mely nem arra szolgál, hogy jellemezze őket. Ez a szöveg éppen egységes tónusa miatt nem játszható el a jellemdramaturgia szabályai szerint, s az egyneműség akadályozza meg a szereplők közötti kommunikációt: ha megszólalnak, nem *valaki* beszél, hanem *valamit* mondanak. S a beszélők közti viszony drámai feszültségét az az erőfeszítés adja, mellyel megpróbálják magukat leválasztani a *közös* szövegről, amit a hivatali nyelv rutinja, kiszólások és versikék, a városi folklór nyelvi anyaga és szórványos operettbetétek alkotnak. Ez a közös beszéd rengeteg, történelmi korszakokhoz kötődő hordalékanyagot szállít, elemei igazából mégsem konfrontálódnak egymással. Így Lebovics is önmagával, saját szövegével szembesül. Kornis drámáiban is megőrzi művészetének lírai, monologikus kiindulását, de a drámai forma szerint módosítva. Mintha a novellák beszélői alól, akiknek a szöveg(elés) az élet idő és térbeli korlátait sem ismerő létezését biztosított, ismét kihúzták volna a talajt, pusztán azzal, hogy mást is szóhoz hagynak jutni. A szöveg, melyben otthonra leltek, széttöredezik, s úgy tűnik, itt éppen szövegük ellenében, az egészről leválva kell önmagukat megtalálniuk. Ennek közege most már nem a szöveg, hanem az azt értelmező játék és aktus: a színház. A szövegnek ez az elsajátítási folyamata a halál és újjászületés útját járja be, a szembeállítás és azonosulás belső mozgásában. Az emlékezés és felejtés színterén játszódnak Kornis drámái, belső történetünkén, melynek legszilárdabb pontja, a Gyermek mindhárom darabban kiemelt szerephez jut.

A *Büntetések* szövege is „kész” szöveg, ha nem is úgy, mint a *Hallelujáé*. A dialógusok minden szava Kafka elbeszéléseiből, naplójából és leveleiből való, akárcsak a cím, mely Kafka egyik, tervezett formájában végül meg nem valósult kötetének címe lett volna. Kornis nem egy művet dramatizál tehát, hanem Kafka szituációját. Azért fogalmazhatunk így, mert Kafka világa és művének világa között egység van, nem valamiféle élettrajzi elemeken nyugvó megfelelés, hanem közvetlen egység. Ebben Pilinszky rokona, s ha a *Büntetések* kapcsolódásait keressük drámairodalmunkban, az ő színműveit említhetnénk; talán. A Gyermek mondata a dráma utolsó jelenetében akár Pilinszkyé is lehetne: „Számomra minden mindörökre megtörtént”. Úgy gondolom, a darab kulcsmondata is ez, mert a *Büntetések* az emlékezés drámája (alcíme szerint „Franz Kafka emléke”).

„Bármilyen is ez a világ, én megmaradok eredetiségemben, amit nem óhajtok a világ tetszésére megváltoztatni” – idézi Kornis a Kierkegaard-t olvasó Kafkát. Ez a léthelyzet adja a *Büntetések* drámai magját, mert aki szüntelenül az állandót kísérti meg, pusztán jelenlétével lefosztja mindenről azt, ami a világban esetleges, s ezzel maga ellen is fordítja azt. Aki ezt vállalja, folytonos emlékezése révén az emberiség lelkiismeretévé, bűnbakjává és megváltójává válik. Ez a magatartás gesztusokban nyilvánul meg, melyek mindig időtlenséget hordoznak. A gesztus az öntudatlan magáraismerés és emlékezés nyelve. Walter Benjamin gesztusok kódexének nevezi Kafka egész művét, s a kínai színházzal hozza kapcsolatba, melyben a történés gesztus-elemmé oldódik. Ez adja tehát az olyanfajta „adaptáció” alapját, amilyen a *Büntetések*, és Kornis utal is egy helyen a távol-keleti színházra. Bár az önmagát állító ember és a létezését megkérdőjelező világ drámája ez, világa mégis monologikus, mert e küzdelem valódi helye a benső. Így a drámában szereplő démonok K. démonjai; a Gyermek „K. alteregója és szelleme”, a többi szereplő pedig K. „árnyéka”. Itt mindenki

Kafka nyelvén beszél, ezért sem lehet a szavak színháza, hanem a gesztusoké, a látványé: a dialógusoknál terjedelmesebbek a szerző utasításai. A Kafka művészetében levő színházaszerű ölt itt – autonóm! – formát. A mozgások és a látvány kitüntetett szerepének megfelelően, Kornis többször szertartásnak nevezi művét. De ez a világ túlságosan is öntörvényű ahhoz, hogy valóban szertartássá – közvetlenül befogadhatóvá – váljon. Nem mindig érint közös alapot s ezért néha magyarázatra szorul. Mikor a gesztusokat nem formálja át színpadi látvánnyá, csak áttemeli őket szövegébe, pusztá idézetté válnak (a „Fakadj, barátom, fakadj” szövegrésznel felhangzó dudaszóra gondolok például). Egy esetleges előadás természetesen jobban megmutathatná a darabban rejlő lehetőségeket, hiszen ellenvetéseim a *leírt* látványra vonatkozhatnak csupán.

Ha a *Büntetések*ben az önmagát állító, a *Kozmában* a magát le- és megtagadó ember kerül a középpontba. Ott az emlékezés, itt a felejtés. A szín: zárt káderűdülő: napozó nők. Szabadságon vannak, hagyják most őket békén!; kikapcsolódnak, elterpeszkednek a gumimatracon, el akarnak felejteni mindent, nem akarnak tudni semmiről, nyaralnak, most végre élnek. Kornis színpada ezt a strandképet tágitja a felejtés állapotává. „Ne legyél. Én sem akarok lenni” – mondja Csilla. Hédi, a friss özvegy pedig a férjéről: „ezredes volt, vagy... de már nem emlékszek”. Ebbe a világba hozza Kozma az emlékezés és szembesülés provokációját. Kozma „33 éves ember” s Kornis hozzáteszi: „ha igaz”, és ugyanezzel toldja meg a három nő leírását is. Csak a játék folyamán válik világossá az ebben rejlő csúsztatás. Míg a nőknél eltagadott életükre kérdez rá a két szócska, Kozma ember voltát teszi bizonytalanná, hogy egy „erősebb létezés” közelébe vonja. A dionüszoszi és a krisztusi keveredik alakjában, de a „minden mindörökre megtörtént” bizonyosságát képviselve a *Büntetések* K.-ja is rokona. (A köztük levő kapcsolatot erősítik az eredetileg K.-hoz intézett, de Kozma sorsában beteljesülő szavak: „széttéplek, mint a halat!”, melyek a hal jelképsége miatt a Krisztus–Dionüszosz összefüggést is kiegészítik.) Az isteninek a világban való megjelenése mindig kísértetiesen távoli és kísértetiesen konkrét. Így Kozma a „tragédia áldozatai”-t szállító teherautó sofőrje, de férjeiket ismerik föl benne a napozók is. Éppen sokarcúsága teszi lehetővé, hogy mindenki felismerje és egyúttal mindig félreismerjék valódi természetét.

A teherautó utasai és a három nő közötti viszony megintcsak egyszerre megfejt-hetetlen és szinte brutálisan határozott. Bár nem kerülnek valódi kapcsolatba – mint-ha más dimenzióban élnének –, mégis az a fajta fizikai közvetlenség rendeli őket egymáshoz, ami a hatalom legkisebb köréhez láncoltakat a mindenkori áldozatokhoz fűzi. Ezért, hogy a fizikai benyomás erőszakosságával hat a három nő meztelensége, izogátásuk, egész lényük harsány közönségessége, melyben összeforrott hatalom és kurvázkodás. (Jellemző ebben a tekintetben Böbe és Hédi ávós, illetve rendőr férjéhez való ambivalens viszonya.) Szavaikban egyre inkább felerősödik a szembesítés másik, fenyegető, kihallgatósobákat idéző értelme. A szembesítés itt nem magukra irányul, hanem a másokra. Nem megismerés, hanem felismerés, pusztá azonosítás. Az azonosítás pedig ítélet, és az ítéletet végrehajtják. A másik oldalon a „tragédia áldozatai” mindebből semmit sem érzékelnek, észrevétlenül és dohogva hálnak meg, és ugyanígy támadnak fel. Láthatatlan kezek rángatják őket.

A szembesítések sora végül is eredménytelen marad. Annak megértése, hogy kik vagyunk, lavinát indít el a világban – mert akkor már a többiek is meg kell értenünk –, melynek kockázatát senki sem vállalja. A felejtés – Walter Benjamin szavaival – „mindig a legjobbat érinti, mert a megváltás lehetőségét érinti”. A megváltás útja és önmagunk megértéséé pedig, úgy tűnik, azonos. (*Maquető*, 1986)

FÉNYROMOK

Vasadi Péter költészete szinte észrevétlenül emelkedett meg az utóbbi években. Bár a kritika néha már jelezte, hogy egyre jobb költőről beszélhet, kevesebb figyelem, megértő-elemző szándék kísérte köteteit, mint amennyit megérdemelt volna. Mostani, hatodik verseskönyve már olyan nagyságrendű művekkel ajándékozta meg az olvasót, hogy megéri az alaposabb elmélyedés. Mert ha sikerül a versnek megszólalnia, azzal végső soron mégiscsak az olvasó jár jól. Nehéz lenne pontosan meghatározni Vasadi Péter helyét költészetünkben. Az általa említettek, akikhez versajánlásai szólnak – Babits Mihály, Rónay György, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Határ Győző – mutatják azt a költészettípust, melynek immár minden bizonnyal ő is jelentős mesterévé vált. Az biztos, hogy meg lehetne, meg kellene előbb-utóbb győződnünk róla, milyen is valójában. És az is biztos, hogy jó hallgatni egyszerre kozmikus és parányi, vad és nyugodt, végtelenül hatalmas csendjét. Mert ha megszólal bennünk, kényszerít rá, hogy vegyük nagyon komolyan magunkat.

Kötetének címe: *Fényromok*. A cím előképe ott van már az előző verseskötet (*Nem kő, se csillag*) *Törésvonalak* című versében is: „Romokon élünk. S gyertyával / világítunk északi fény alatt.” De nem intézhetjük el ennyivel a magyarázatot. A *Fényromok*-nak – mely nagyon tudatosan, célratörően megszerkesztett, és mint verseskönyv igen egységes alkotás – olyannyira kulcsfogalma a fény, hogy felidézésével kezdődik, és ezzel is ér véget a könyv (a kötetnyitó vers utolsó sorai is utalnak talán erre a magába zártásra: „belülről indul, a sötétben / áttör s belsőben zár a kör”, és szinte a számtani középpontban helyezkedik el az a kulcsvers, a *Még várni kell*, melyben a cím egyetlen kötetbeli említése található: „Fényromokban áll a délután”. Romokról beszél a verssor és a kötet cím, de a versek többségében mintha ép lenne a fény. Miféle fény ez, melynek a *romokkal* együtt van mégis teljes jelentése?

Vasadi fénye nem annyira pillanatnyi megvilágosodás, hanem inkább állandó, mindig jelenlévő. Ugyanakkor a világosság,

európai kultúránknak ez az alapszava, nála is csak a sötétséggel együtt teljes. Archetipikus mélységgel fejezi ki művészetének központi nagy témáját, azt a ragyogást, amelyben felismerszik a világ valódi arca. És Vasadi azt mondja, hogy ez a ragyogás bennünk van, bármikor megkereshető. Bár láthatatlan, bár „a belső fényt a külső fénytől / konok sötét választja el”. Ez a fény mégsem csak a *belső*, és nem is csak a *külső*, hanem mind a kettő és egyik sem, leginkább a köztes sötétségben keresendő. Több, mint a nappal fénye, és több, mint az éjszaka fénye. Nem szemmel látható, hanem figyelni lehet rá. Nem tudni lehet róla, hanem észre lehet venni. Szavakat sem a költő talál hozzá, hanem a költészet könyörül meg rajta. Vasadi nem teremt világot, hanem átadja magát a világnak. Már-már objektív lírikusnak mondanánk, de talán ez sem pontos. Alázatos költő – „nem a látomásait írja, hanem (csak) *erősen néz*, és azt” (Esterházy Péter). Ott a legjobb, ahol a költői képek már nem a jó mestert mutatják, nem azt érezzük, hogy szépen, szemléletesen fejezte ki, amit akart; hanem azt, hogy nagyon fontosra hibázott rá, és csak ezután figyelünk fel arra, hogy amit olvastunk, történetesen egy hasonlat. Például a következő versszakban: „Könyörgünk az időnek / ahogy a madárfióka tárog / gyilkosa felé eleséért”. Nagyon fontos, hogy Vasadi elsősorban nem a költészetre, a mesterségre figyel. Tehát olyan mester, aki verseiben *nem elsősorban* leír, ábrázol, indulatot, érzést, gondolatot fejez ki vagy mondjuk vizionál, hanem *elsősorban* kitárlukozik. Képpalkotása és versszerkesztése ennek szolgálatában áll. Verseinek konkrét témáit nehéz lenne meghatározni. Ritkán versel meg mindennapi élményeket, pontosabban élményei nem mindennapiak. Csak a belső hitelesség érdekli. Egyébként valóban szabad akár mindig ugyanarról beszélni. „Mert apadatlan a kút.” Meg lehet bontani a hagyományos szórendet, ha a költői beszéd úgy kívánja. Szabad, sőt szinte kötelező a művészi biztonságot alátámasztó, a végső kérdéseket illető bizonytalanság: rémület és remény. Mert jelenvaló az az érzés, melyet a *Depresszió* kezdősorai így fogalmaznak meg: „A szótlanság sustorgó vizében széttörök”. A depresszió, mely Vasadi költői kiteljesedésében fölerősödni látszik, nála a reményt hitelesíti. Az ember fényre vár, fény felé törekszik, ez jó, ám ne higy-

gyünk a hamis világosságnak – mondja. A költő mintha elveszítené néha a várakozás értelmét. És költészetének hangja a „hideg láz”, az „egyre sötétebb vizek” ellenére egyre hitelesebb. Vasadi egzisztenciális gondja elválaszthatatlan a művésztől. Programja a következő: „testesüljön szóba a lét” – ahogy *Alaktan* című ars poeticájában írja.

Freskó című verse ennek jegyében a vágy és az alázat kettősségét szólaltatja meg: „vad vagyok, mert / szomjazom. S elszomorít / méltatlan szomjúságom”. Ahogy e vers elején a vadság és szomorúság „össze-érinti ujjahegyét”, az Mészöly Miklós *Kék-sötét hegyek, távol* című meséjére emlékeztet. „A vitrinekben ilyenkor pattannak meg a kristálypoharak.” Ez a rokonság jelzi azt a viszonyítási pontot, ami Vasadi sajátja is: „... nem kétséges, hogy földi életünk csupán egyetlen pillanat, a halál állapota viszont, bárminő legyen is, örökké tartó, és ezért ennek az örökkévalóságnak a jellegétől függően minden cselekedetünknek és gondolatunknak szükségszerűen annyira más és más utat kell követnie, hogy lehetetlenség bármit is értelmesen és okosan cselekednünk, ha nem e ténynek mint szükségképpen végső célunknak igazságához igazítjuk.” (Pascal). Vasadi bizik abban, hogy „nincs / halál, csak meghalás, és / bozótosán a Férfi átvezet”. Verseit mégis a bizonytalanság bölcsessége jellemzi. Nem uralja a fényt, bár az övé. Kötetének utolsó sora így hangzik: „fényért, fényért perlekedem”.

Költészetének iránya a „*Mindig lejjebb*”, de azért, hogy így érje fel a Napot; nap-szaka az *éjjel*, de azért, hogy így küzdje ki magában a vakító napsütést, aminek minden nappali rokona csak tökéletlen megvalósulás; cselekvése a *várakozás*, de azért, mert nem akarja elvéteni; tárgyainak, díszleteinek gyakori formái a *rom*, a *roncs*, gyakori állapotai a *megfeneklés*, a *széttörés*, az *elsodródás*, egyik versében még a derengés is „szálkákra szakadt”. Szavait a némaságból hozza fel, hogy mégis lehessen beszélni arról, amiről nincs biztos tudásunk, amíg várakozunk. Tudása tárgyainban, csendjeiben van. A kavicsban például, amelyet a kezében szorongat.

Akárhogyan gondolkodunk is, mégis képesek vagyunk átélni a versek felrázó és megnyugtató erejét, pedig költőnkél a fény nem is úzi el a sötétet, inkább valahogy

benne van. Mint csendben a rejtett beszéd. A *fény-világosság-tűz-nap* metaforika nála nemcsak a *sötétség-teketeség-éjjel* metaforikájával függ össze, hanem a *csend-szótlan-ság-némaság* és az ezzel ellentétes *sikoltás-ordítás-kürtszó* jelképi rendszerével is. A *sötét* végső soron a *csönddel* áll összefüggésben, mindkettő a beavatási szertartás része, melynek során a lírikus közel férkőzik a világ rejtőző titkaihoz. (Ezt az állapotot sokszor a megvakulás vagy a süket-ség fejezi ki.) Az éj „annak, aki virraszt, / kifényesedik, nem sejtett / kapukat nyit” (*Virrasztás*). A csend hasonlóképpen. „Ásit előtted egy kapunyílás. / Várj, míg szavakat mond.” (*Stalker*).

A versek öt ciklusba rendeződnek: *Csönd, világ, Lépés, Még várni kell, Táj, dobpergésben* és *Kettőnk csöndje*. A költő szándéka szerint az első négy ciklus tartozik szorosabban össze, hiszen a negyedik ciklus végén található verset, *A magasugrót* nevezi kötetfelező versnek. Vajon miért? Mi történik az utolsó ciklusban, amire így hívja fel a figyelmünket? A kötetfelező vers izgalomban és tanácstalanságban hagyja az olvasót. Így hangzik: „Annyi azonban bizonyos: / én megyek össze s / egyre nő a magasság. / A többit sejtethetek”. Az utolsó ciklusban pedig ilyenek a hangsúlyos sorok: „Bizzuk a kürtszóra” – „Nem kereslek ezentúl” – „Mert ha / mi nem, majd a virágok” – „...nem várom senki megérkezését” – „Volt, amikor / látni akartam. Most / csak idézem. S várom / az esti harangszót”. Valószínű, hogy ezek a legújabb versei. A költő fokozza bennük kitárulkozását a világnak, fokozza a lemondást is, belső hangra hallgatva szinte magában beszél, úgy, ahogy akár mi is beszélhetnénk magunkban, ha hasonló módon, alapossággal és mélységgel végiggondoltuk volna helyzetünket a világban. Azzal, hogy még jobban lemond a teremtésről, még közelebb kerül már felismert igazságaihoz – „mintha / teremteni tudnék, holott / haldoklom keserűen. Mégis / látom a halként sikló / fényt a vízben mindörökre” – írja. Annak ellenére, hogy érzi, az ég szemmel tartja, a versek hangja nyugodt. Úgy uralkodik bennük a csönd, hogy a bilincsek csörgése, a lovak vágója és a világ minden apokaliptikus zaja ott van ebben a csöndben, de kioltják egymást, és megülnek benne. Ugyanakkor a lírai én arra büszke, hogy az ember csöndje a világ minden teremtményé.

nek csöndjénél „bársonyosabb”, mert ő tudja nyomorúságát, és magában legyőzheti azt.

Vasadi Péter egyik legfontosabb erénye, hogy megtalálta, magában kiküzdötte azt a költői beszédhelyzetet, ahonnan személyisége által hitelesen és egyben az olvasóhoz személyre szólóan tud megnyilatkozni közös dolgainkról. Arról, hogy az ember – Pascal szavaival szólva – „közép a semmi és a minden között”. Arról, hogy az ember nem tud lépni. „Mi lépkedünk” (csupán) – írja. A *lépés* nagyon nagy szó nála. Látszik, hogy nagyon meggondolja, hova írja, leírhatja-e. Hasonlóképpen lehet Pilinszky nevével. Hiszen tőle tanulta a legtöbbet.

A *Lépés* ciklust *Pilinszky Jánosnak* ajánlja. Verseit újra és újra olvasva elfogadjuk az ajánlást. Mert jó tanítványnak bizonyul: önmagát adja, „a vallomás személyes győrelmein” keresztül szól hozzánk. (*Szépirodalmi, 1987*)

KÁROLYI CSABA

Albert Zsuzsa

AZ ÉJSZAKAI LAKÓ

Ismeretesek költők panaszai az élmény maradéktalan kifejezésének nehézségéről, illetve lehetetlenségéről. Ennek – legalábbis az alkotó szempontjából – az a következménye, hogy a vers az eszményit voltaképp sohasem érheti el, mindig marad vele kapcsolatban hiányérzet. Az is igaz azonban – s ez már inkább olvasói szempont –, hogy a lezártág, a végleges befejezettség sohasem vált ki elemien erős érzelmi-gondolati reakciót. Lehetséges, hogy a vers iránti érdeklődésünk abból is fakad, hogy a jó versből még „hiányzik” valami, azaz a jó verset nem is lehet „végigírni”, mert ehhez legalább olyan mértékben hozzátartozik bizonyos fokú elhallgatás (valami hiánya a főkéletességhez képest), mint a kimondás.

Mindez Albert Zsuzsa harmadik verseskötetét olvasva jutott az eszembe. Úgy tűnik ugyanis, mintha a költő egyik fontos versalkotó eljárása éppen a tudatos nemkimondás, az elhallgatás, a vers „megállítása” lenne. Eszköztelenül, jelzésszerűen élet-, természet-, dologi, tárgyi mozzanatok jelen-

nek meg, amelyek az idő és a tér különböző síkjairól kerülnek egymás mellé (Hullik, Kapuk, Füst). Az elemi mozzanatok a szél, virág, víz, fövény, hajó, fák, csönd, arcok, a nézések formáiban fordulnak elő legtöbbször. A tisztaság és egyszerűség képzei fűződnek hozzájuk, s valamiféle emlék, emlékezősszerűség, a ránézés csöndje és bensősége, mint például a *Mozdulatlan* című versben is: „Mézszagú partok, keskeny sodor, / átlátszó, tiszta víz, / Színes kavicsok, arany fövény / mozdulatlan madár.” A versek szemantikai töltése is a gondosan kivágott részletek eszköztelenül pontos, grammatikailag gyakran kihagyásos egymás mellé rendeléséből adódik. A nyelv elvontnak hat, de nem a fogalmak elvontsága, hanem az ilyen természetű mellérendelések következtében.

A valóságselemek, illetve a motívumok közül kettőt emelhetünk ki, amelyek jelképes erejüknel fogva a költői érzelem- és gondolatvilágra közvetlenebbül és lényegkiemelőn hatnak. Az egyik ezek közül a víz, a másik a mozgás. Ami az elsőt illeti, legtöbbször mint folyóvíz jelenik meg, amely mindig rejt magában föl nem fedezhető, s rajta keresztül valami eleve biztos fejeződik ki: „Hagyd hát a vízre magad / vigyen, amerre visz. / A zátony elkerül / jó helyre visz a víz” (Lehet). A változó világban általa érzékelhető, ami kívül van „a múlt pillanaton” (Gólya). A mozgások irányukat tekintve leggyakrabban a valamitől való eltávolodást jelölik. A madár „fölröpül”, a nevetés „elröpül”, határaid közül „kilépsz”, mondja önmagának a költő, s „Szavaink / mint örült az ajtó mögül / rejtékhelyükből kiugranak” (Engem – magamnak). De a folyamatosabb mozgások is jellemzőek. A Duna „megy, megy”, folyó „fut”, „árad” a hegyről az esővíz, s „nyúgeidtől szabadon szépen / kilőtt rakéta szállsz az égen” (Örökélet).

Albert Zsuzsa halk, csendes hangú költő. Tanúsítja ezt kötetének harmadik, a *Jékely Zoltán koszorúi* című része is. A választások, ráतालálások kölcsönösek: az eszmény (jelen esetben az emberi-költői példának kiválasztott *Jékely*) és az eszményt választó a ráतालálásban kölcsönösen aktív, egymást legalábbis föltételező. A *Jékelyi-etika* természetrajza így Albert Zsuzsáé is. A *Jékely-eszmény* egyúttal a költőné végső eszményeit sűriti magába, melyek a művészetben a végtelenség és a halhatatlanság, amelyek oly bőven fakadónak kell lennie, mint

amilyen a virágzó hársfából vagy folyóparti rétből bőven ömlő illat és élet (Appendix a Jékely-vitához).

Itt mindenekelőtt a képre szándékozom utalni (virágzó hársfa, folyóparti rét), amely a belső telítettség és átlátszóan elemi tisztaság jelentését hordozza. S emellett a szemlélődés önfeledtségéét is, amely Albert Zsuzsa verseit oly finom hangulatúvá és választékossá teszi. Nem a külső szemléletről van itt szó csupán, a lényegre tekintve ez részleges lenne. A jelenségek beállítása, a versek szituációja távolabbra utal. A szemlélődés távolságtartást is jelent, s egyúttal a dolgok lezártágának érzését, egészben látásának szándékát. Ebből adódik, hogy gyakorta állóképszerű jeleneteket látunk, a megállított idő egy-egy, a múlandóság fölött átvívelő pillanatát. A *Testvércsillagok* című ciklusban is a magasba nézésről, és az akár nagyon is életérdekű, a mindennapiságra utaló tények-jelenségek meg-megbomlásáról, diszharmoniajáról van szó (Meghalni-elutazni, Koszorú Balázsnak, Elérni). A „vénség álarcát”, „betegséget és / kétségbeesést” levető öregek „első ifjúságukban tündökölnék”, s „békéjük sugara eléri / az elhagyott házat” (Eléri). Az igazi szemlélődés-szemlélés, vállalva a valódi vagy a csaknem-érzelmességet is, éppen a látszatot haladja meg, s a láthatón túli meg- és elgondolható *látja*. Mindehhez valamiféle emelkedettség járul a hanghordozást, póztalan áhitat a megvállást illetően (Félúton).

De különösen a kötet utolsó részében (Az éjszakai lakó) érzem fölerősödni a hangnak egy másik összetevőjét, az éjszakai lakó lidércesen fel-fellobbanó félelmeit. Nem menekülő félelem ez, habár lehet, a végső helyzetekig merészkedik, sőt talán azon is túl hajol. Mégis kitapogatja, ha kell óvatosan, visszafelé araszolva a foghatót, a támaszt, amelynek lehet, hogy egészen más a rendeltetése, mint az egyensúlyt veszítő hinné, de számára ez mégis biztonságot (átmeneti, vagy folyamatosan átmeneti ez a biztonság?) ad. A *Hajó* című versben a végtelen fönt, lent és a távol között bizonyos, hogy illuzorikusan, de mégis „a világ közepe” lesz a „körülhatárolt, gyors, erős hajó.” Egy másik vers szerint a reggelre „derűs és nagyjából tiszta” utca alatt „szennyves víz folyik / csak álarc a ház, a kő, a fa” (Csak álarc). A bérház nyikorgó ajtóin, tört üvegein túl idelátszó gesztenyefa mégis „világfa”, „galambváros, rigóváros” (Hideg és szeles).

Albert Zsuzsa számára az „igazi” végsőt az ilyen világfák, meg a kenyér, tej, víz, őszibarack, eper, dió, bor, présház, föld, szőlőtövek jelentik (És szomjas). Szelid hangon jelenti be igényét mindezekre, s ha jól meggondoljuk, mindezeket nem is lehet követelni, erőszakkal kicsikarni, mint például a levegőt sem, mert követelőzéstől függetlenül ezek vagy vannak, vagy nincsenek. (*Magvető, 1986*)

TÓTH KÁROLY